

Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları  c n istinad  ar iv si

I cild

Kontekst, anlayışlar v  model

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları üçün istinad  ar iv si

I cild

Kontekst, anlayıřlar v  model

Fransız nəşri:
*Cadre de reference des competences pour
une culture de la democratie – Volume 1*
İmtina

*Bu əsərdə səslənən fikirlər müəlliflərin
məsuliyyətidir və mütləq Avropa Şurasının
rəsmi siyasətini əks etdirmiyə bilər.*

Bütün hüquqlar qorunur.
Bu nəşrin, Kommunikasiya Direktoratının
(F-67075 Strasbourg Cedex və ya
publishing@coe.int) yazılı olaraq
əvvəlcədən icazə verilmədən, heç bir
hissəsi tərcümə edilə bilməz, və hər
hansı bir şəkildə çoxaldıla və ya ötürülə
və ya hər hansı bir şəkildə elektron
(CD-Rom, internet və s.) və ya mexaniki
daxil olmaqla kopyalama, qeyd və ya
hər hansı məlumat saxlama sisteminə
daxil ola bilməz.

Şəkillər: iStockphoto.com
Örtük dizaynı və düzeni:
Sənədlər və Nəşrlər İstehsalat
İdarəsi (SPDP), Avropa Şurası

Avropa Şurasın Nəşri
F-67075 Strasburq Cedex
<http://book.coe.int>

ISBN 978-92-871-8575-4
(üç cildli nəşr)

© Avropa Şurası, Aprel 2018
Avropa Şurasında çap edilmişdir

Mündəricat

Ön söz	5
Giriş	7
Təşəkkürlər	9
Giriş	11
Fəsil 1. Çərçivənin arxa planı	13
Fəsil 2. Çərçivə – Bu nəyi ifadə edir?	19
Fəsil 3. Demokratiya mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası dialoqa olan tələbat	23
Fəsil 4. İnstitusional strukturların əhəmiyyəti	27
Fəsil 5. Çərçivənin konseptual əsasları	29
Fəsil 6. Demokratiya mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası dialoq üçün tələb olunan kompetensiyalar modeli	37
Fəsil 7. Deskriptorlar – Onların istifadəsi və məqsədləri	57
Nəticə	63
Əsas terminlərin lüğəti	65

Ön söz

Demokratik qanunlar və institutlar ancaq demokratiya mədəniyyətinə istinad etdikdə səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər. Bunun üçün təhsil vacibdir. Bunlar Avropa Şurasının 2005-ci ildə Varşavada keçirilmiş dövlət və hökumət başçılarının 3-cü zirvə görüşünün nəticəsi idi. Buna əsasən bizim təşkilatın qarşısına “vətəndaşlarımız arasında demokratiya mədəniyyətini təbliğ etmək” vəzifəsi qoyuldu. Bunun üçün vacib olan məqam gənclərin müasir, müxtəlif, demokratik cəmiyyətlərdə məsuliyyətli vətəndaş olmaları üçün bilik, dəyər və qabiliyyət əldə etmələrini təmin etməkdir.

O vaxtdan etibarən üzv dövlətlər bu sahədə bir sıra təşəbbüslər irəli sürmüşlər. Vətəndaşlıq təhsilində çatışmayan ortaq məqsədlərin anlaşılınmaması və aydın şəkildə məsələyə diqqətin yetirilməməsidir. Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları çərçivəmiz bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün hazırlanmışdır.

Son zamanlarda Avropada bir çox terrorist hücumları buna təcili ehtiyac olduğuna diqqət çəkmişdir. Təhsil zorakı ekstremizm və radikallaşmanın qarşısını almaq üçün orta və uzunmüddətli bir investisiyadır, lakin işə indi başlamaq lazımdır. Bunun nəticəsində Kompetensiyalar Modeli Brüsseldə keçirilən 25-ci sessiyada Avropa Şurası 2016 Təhsil Nazirlərinin daimi konfransı tərəfindən yekdilliklə qəbul edilmişdir (Çərçivənin 1-ci cildində əhatə olunub).

Bu İstinad Çərçivəsi Avropa Şurasına üzv dövlətlərdə və ondan kənarında geniş yayılmış müzakirə və sınaqların nəticəsidir. Bu, demokratika cəmiyyətlərimiz üçün ümumi olan prinsiplər üzərində qurulub. Təhsilin bütün səviyyələrində öyrənlərin mənsubluq hissini dərk etmələri və yaşadığımız demokratik cəmiyyətlərə öz müsbət töhfələrini vermək üçün lazım olan alətləri və tənqidi anlamağı göstərir. Beləliklə, bu müxtəlif pedaqoji yanaşmalara hörmət edərək təhsil sistemlərinin fəaliyyətinə ümumi diqqət yetirməyi təklif edir. Bu Çərçivənin məqsədi üzv dövlətlərə təhsili ilə azad, tolerant və fərqli cəmiyyətlər yaratmaqda dəstək olmaqdır. Ümid edirəm ki, ölkələr bu vəsaitdən istifadə edəcək və bundan faydalanacaqlar.

Thorbjorn Jagland

Avropa Şurasının baş katibi

Giriş

Övdlarımız sabah necə bir cəmiyyətdə yaşayacaqlar? Bu sualın cavabının vacib bir hissəsi bu gün verdiyimiz təhsilə əsaslanır. Təhsil gələcəyin qurulmasında vacib rol oynayır və gələcək nəsillər üçün hazırlamaq istədiyimiz dünyanı əks etdirir.

Demokratiya Avropa Şurasının üç sütunundan biridir və üzv dövlətlər arasında bunun gələcək cəmiyyətlərimiz üçün əsas təməl olaraq qalacağına dair tərəddüd olmamalıdır. İnstitutlarımızın möhkəm olmasına baxmayaraq, vətəndaşlarımız təkcə səsvermə hüquqlarını deyil, həm də qurumlarımızın mənimsədiyi dəyərləri tam bilsələr, yalnız o vaxt onlar həqiqi demokratikşəkildə fəaliyyət göstərəcəklər. Təhsil sistemimiz və məktəblərimiz gəncləri aktiv, fəal iştirak edən və məsuliyyətli şəxslər olmağa hazırlamalıdır: yaşadığımız mürəkkəb, multikultural və sürətlə inkişaf edən cəmiyyətlər daha azı ilə heç nə edə bilməz. Kvant hesablama və süni intellekt dövründə uşaqlarımızın gələcəkləri barədə məsuliyyətli qərarlar qəbul etmələrinə imkan verən dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və tənqidi anlayışla təmin olunması daha da vacibdir.

Avropa Şurasının Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları üçün istinad çərçivəsinin hazırlanmasının başlanğıc nöqtəsi təhsil sisteminin, məktəblərin və universitetlərin demokratik vətəndaşlıq üçün hazırlığını əsas vəzifələrindən biri etməsinə inam idi. Bu, şagirdlərin üzlaşdıqları çətinlikləri və qəbul etdikləri qərarların nəticələrini, nələri edə biləcəklərini və nələri etməkdən çəkinməli olduqlarını bilmələrinə və dərk etmələrinə təmin edir. Bütün bunları etmək üçün yalnız biliklərə deyil, həm də müvafiq kompetensiyalara sahib olmaq lazımdır. Çərçivənin məqsədi həmin kompetensiyaların nələrdən ibarət olduğunu müəyyənləşdirməkdir.

Çərçivə özü üç cilddən ibarətdir.

Birinci cild geniş tədqiqat və müzakirələrdən sonra beynəlxalq mütəxəssislərdən ibarət çoxşaxəli komanda tərəfindən müəyyənləşdirilən kompetensiyalar modelini özündə ehtiva edir. 20 kompetensiya dörd sahəyə bölünür - dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və tənqidi anlama. Modelin arxa planı sənədin necə hazırlandığını və ondan necə istifadə edildiği barədə məlumatlarla müşayiət olunur.

2-ci cildə hər bir kompetensiya üçün təlim hədəfləri və nəticələrini təyin edən bir sıra ifadələr əks olunub. Bu deskriptorlar pedaqoqlara müəyyən bir kompetensiyaya yanaşmada öyrənmələrin davranışlarını müşahidə etməyə imkan verən tədris şəraitlərini hazırlamağa kömək etmək məqsədi daşıyır. Deskriptorlar 16 üzv dövlətdən könüllü məktəblər və müəllimlər tərəfindən sınaqdan keçirilmişdir.

3-cü cildə kompetensiyalar modelinin altı təhsil kontekstində necə istifadə oluna biləcəyinə dair təlimatlar verilir. Növbəti fəsilər daha sonra əlavə ediləcək.

Çərçivə ümumi bir məqsədə sadıq qalaraq, demokratik mədəniyyət üçün kompetensiyaların öyrədilməsinə fərdi yanaşmaları ruhlandırmağa kömək edən bir vasitə kimi təklif olunur. Cildləri müəyyən bir formada istifadə etmək məcburiyyəti olmasa da, bunlar ardıcıl olaraq bütöv bir sənəd kimi nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, tövsiyə edirik ki, müəllimlər öz konkret ehtiyacları və kontekstlərinə uyğun olaraq öz yanaşmaları barədə qərar verməzdən əvvəl bütүн çərçivə ilə tanış olsunlar.

Mən üzv ölkələrə Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları üçün istinad çərçivəsini təqdim etməkdən çox qürur duyuram. Bu, fədakarlıq işi, məsləhətləşmə və açıq fikirlilik nümunəsi olmuşdur. Ümid edirəm ki, bir çoxunuz bunu təklif olunan məqsədlə istifadə edəcəksiniz: gələcək cəmiyyətimizi övladlarımızın belə bir cəmiyyətdə yaşadıqları üçün xoşbəxt olduğumuz bir vəziyyətə gətirilməsi səylərinə bir töhfə kimi.

Snezana Samardzic-Markovic

Avropa Şurasının Demokratiya üzrə baş direktoru

Təşəkkürlər

Müəllif qrupu

Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları üçün istinad çərçivəsi Təhsil departamenti tərəfindən aşağıdakı beynəlxalq ekspertlərlə birlikdə hazırlanmışdır:

Martyn Barrett
Luisa de Bivar Black
Michael Byram
Jaroslav Faltny
Lars Gudmundson
Hillegje van't Land
Claudia Lenz
Pascale Mompoin-Gaillard
Milica Popovic
Calin Rus
Salvador Sala
Natalia Voskresenskaya
Pavel Zgaga

Avropa Şurası Təhsil Departamenti

Departamentin rəhbəri: Sjur Bergan

Təhsil siyasəti şöbəsinin rəhbəri: Villano Qiriazı

Baş layihə meneceri: Christopher Reynolds

Köməkçilər: Mireille Wendling, Claudine Martin-Ostwald

Dəstək və yardım

Avropa Şurası Təhsil Departamenti mühüm dəstəyinə görə aşağıdakılara xüsusilə təşəkkür edir:

- ▶ 2012-ci ildən 2017-ci ilə qədər Andorra Knyazlığının Avropa Şurasında daimi nümayəndələri Josep Dalleres və Esther Rabasa Grauya
- ▶ 2012-ci ildən 2018-ci ilə qədər Avropa Şurası təhsil siyasəti və təcrübəsi üzrə rəhbər komitənin sədrləri Germain Dondelinger, Jindrich Fryc and Etienne Gilliarda
- ▶ Gürcüstan Təhsil nazirinin müavini Ketevan Natriashviliyə

Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları üçün istinad çərçivəsinin hazırlanması layihəsi Andorra, Belçika, Kipr, Çex Respublikası, Gürcüstan, Yunanıstan və Norveç təhsil nazirliklərinin fəal dəstəyindən və maliyyə yardımlarından faydalanmışdır.

Təhsil departamenti, eyni zamanda, Avropa Wergeland Mərkəzinə və Timişoara Mədəniyyətlərərası İnstitutuna təlim və sınaq işlərində köməyinə görə təşəkkür edir.

Töhfələr

Avropa Şurası Təhsil Departamenti, Demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları üçün istinad çərçivəsinin hazırlanması zamanı verdiyi əvəzsiz fikir və töhfələrə görə aşağıdakılara borcludur:

Erik Amnå, Mattia Baiutti, Léonce Bekemans, Cezar Bîrzea, Lavinia Bracci, Fabiana Cardetti, Marisa Cavalli, Aidan Clifford, Daniel Coste, Que Anh Dang, Leah Davcheva, Darla Deardorff, Miguel Angel García López, Ralf Gauweiler, Rolf Gollob, Fernanda González-Dreher, Richard Harris, Prue Holmes, Bryony Hoskins, Caroline Howarth, Ted Huddleston, Elene Jibladze, Andreas Körber, Ildikó Lázár, Rachel Lindner, Petr Macek, Julia Marlier, Guillaume Marx, David Muller, Natia Natsvlishvili, Oana Nestian Sandu, Reinhild Otte, Stavroula Philippou, Alison Phipps, Agostino Portera, Marzena Rafalska, Monique Roiné, Roberto Ruffino, Florin Alin Sava, Hugh Starkey, Olena Styslavska, Angela Tesileanu, Felisa Tibbitts, Judith Torney-Purta, Angelos Vallianatos, Manuela Wagner, Charlotte Wieslander, Robin Wilson, Ulrike Wolff-Jontofsohn, Fatmiroshe Xhemalaj.

Təhsil departamenti son olaraq səmimi təşəkkürlərini əməkdaşlıq və fədakarlığa görə deskriptorları sınaqdan keçirən müəllim, müəllim təlimçiləri və məktəb rəhbərlərinə bildirir.

Giriş

Demokratiya kompetensiyaları üçün istinad çərçivələri (bundan sonra Çərçivə adlanacaq) məktəbəqədər təhsildən, ibtidai və orta məktəblərə qədər, yaşlıların təhsili və peşə təhsili də daxil olmaqla ali təhsilə qədər təhsil sisteminin bütün sferalarında təhsil işçiləri tərəfindən istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur. İstinad çərçivəsi tədris, öyrənmə və demokratiya mədəniyyəti kompetensiyalarının (DMK) hazırlanmasına dair sistemli yanaşmanı, eləcə də bütün maraqlı tərəflər üçün ardıcıl, hərtərəfli və şəffaf şəkildə onları təhsil sistemlərinə tətbiq etməyi təklif edir.

İstinad çərçivəsinin əsasını demokratiya mədəniyyətində effektiv şəkildə iştirak etmək və müxtəlif mədəniyyətli demokratik cəmiyyətlərdə başqaları ilə birlikdə dinc yaşamaq üçün öyrənmələr tərəfindən qazanılmalı olan kompetensiyaların bir modeli təşkil edir. İstinad çərçivəsi həm də modelin bütün kompetensiyalarının deskriptorlarını özündə ehtiva edir.

İstinad çərçivəsi üç cilddən ibarətdir.

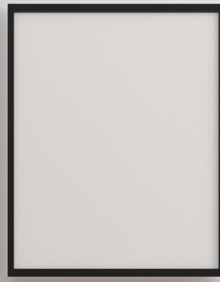
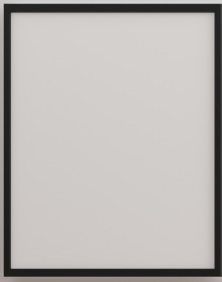
Birinci cild çərçivənin tarixçəsi haqqında və Avropa Şurasının bununla əlaqəli əvvəlki işinin nəql olunması ilə başlayır, eləcə də çərçivənin istifadəsinə dair bəzi vacib xəbərdarlıqları təqdim edir. Sonrakı bölmələr istinad çərçivəsinin konsepsiya və nəzəri fərziyyələrini izah edir. Bu izahatlar çərçivədəki deskriptorların rolu, kompetensiyalar modelinin təsvirinin təqdim olunması ilə davam edir. Birinci cild əsas terminlərdən ibarət lüğət və gələcəkdə oxumaq üçün təkliflər siyahısı ilə bitir.

İkinci cildə daha geniş izahatlara diqqət yetirilir. Bu, onların necə hazırlandığını təsvir edir və bütün deskriptorların tam siyahısını təqdim edir.

Üçüncü cild istinad çərçivəsinin təhsil sistemlərində necə həyata keçirilə biləcəyinə dair təlimatları təqdim edir. Bu, modelin istifadəsinin müzakirəsi üçün üç fəsil və təhsilin

planlaşdırılmasının üç mərhələsində deskriptorlarla başlayır. Bura daxildir: tədris planlarını hazırlamaq, pedaqoji planlaşdırma və qiymətləndirilmənin hazırlanması. Bu çərçivənin müəllimlərin hazırlanması işində istifadə olunma yolları ilə əlaqəli, bunun “bütün məktəb” yanaşması ilə necə həyata keçirilə biləcəyi, aktual bir ictimai və siyasi məsələnin (məsələn, zorakı ekstremizmə və terrorizmə aparıcı radikallaşmaya qarşı müqavimət yaratmaq) həllində vacib rol oynamağı ilə bağlı növbəti fəsillərdə bəhs olunur.

Çərçivədəki model kompetensiyaları təfərrüatlı şəkildə təsvir edir, deskriptorlar isə təhsil işçilərinin istifadəsində kompetensiyaların praktik icrası üçün vasitələr təqdim edirlər. Bu model bir ideal tətbiq deyil, o, sadəcə çərçivə istifadəçilərinin istinad edə biləcəyi kompetensiyaların konseptual təşkilidir. İstifadəçilər çərçivənin öz məqsədləri üçün öz kontekstlərinə necə uyğunlaşdıracağına və tətbiq olunmasına qərar verəcəklər. Çərçivə, təlimat fəsillərinin üçüncü cildində onun istifadəsi üçün imkan və seçimləri təsvir edir, çərçivə istifadəçiləri hansı variantların onların kontekstinə uyğun olması barədə öz qərarlarını verməlidirlər.

Fəsil 1

Çərçivənin arxa planı

Dəyərlər və təhsil

Son illərdə Avropa Şurasının fəaliyyətində insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyinin təbliği və qorunmasında təhsilin mərkəzi roluna xüsusi diqqət yetirilir. Bu prinsiplər on illərlə Avropa cəmiyyətlərinin və siyasi sistemlərinin təməli olsa da, onların davamlı olaraq qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var. İqtisadi və siyasi böhran dövründə vətəndaşların bu dəyər və prinsiplərin müdafiəsində fəal və həvəslə iştirak etmələrinə olan ehtiyac daha aydın özünü biruzə verir. Demokratik proseslərdə fəal iştirak etmə bacarığını əldə etmək və onu qoruyub saxlamaq erkən uşaqlıq yaşlarında başlayır və həyat boyu davam edir. Kompetensiyaları qazanmaq prosesi dinamikdir və heç vaxt bitmir. Şərtlər dəyişir və insanlar mövcud kompetensiyaları inkişaf etdirməli, yaşadıkları mühitdə dəyişikliklərə cavab olaraq yeni kompetensiyalar əldə etməlidirlər.

Ömür boyu davam edən bu prosesdə təhsil müəssisələri mühüm rol oynayır. Uşaqların əksəriyyəti cəmiyyətlə ilk dəfə məktəbdə tanış olurlar və məktəblər demokratik təhsilin başladığı yer olmalıdır. Əlavə və digər ali təhsil qurumları da daxil olmaqla təhsil müəssisələri şagirdlərin yaşına və yetkinliyinə uyğun olaraq bu rolu öz üzərinə götürməlidir.

Demokratik təhsil, təhsilin hərtərəfli və əlaqəli baxışının, bütöv insanın təhsilinin bir hissəsi olmalıdır. Avropa Şurası CM/Rec (2007)6 Təvsiyəsində dörd əsas məqsədi ehtiva edən təhsilə baxışı təmin edir:

- ▶ əmək bazarına hazırlıq;
- ▶ demokratik cəmiyyətlərdə fəal vətəndaş kimi həyata hazırlıq;

- ▶ fərdi inkişaf;
- ▶ geniş, qabaqcıl bilik bazasının inkişafı və qorunub saxlanması

Dörd məqsədin hər biri, fərdlərin müstəqil həyat yaşamaq və müasir, sürətlə dəyişən cəmiyyətlərin bütün sahələrində aktiv vətəndaş kimi iştirakında vacibdir. Onlar bərabər dəyərə sahibdir və bir-birini tamamlayır. Məsələn, insanların işə götürülməsi üçün kompetensiyaların çoxu – analitik bacarıq, ünsiyyət bacarıqları və qrupda işləmək qabiliyyəti – həmçinin demokratik cəmiyyətlərdə onların fəal vətəndaş olması və fərdi inkişafı üçün başlıca amildir.

Mədəni, texnoloji və demoqrafik dəyişikliklər davamlı öyrənmək, iş, özəl və ictimai həyatda yeni çağırışlar və imkanlar barədə düşünmək və onların üzərində işləmək üçün hazırlıq tələb etdiyinə görə həyat boyu insanlar bu 4 məqsədi izləməlidir. Dövlət orqanları, onların ömür boyu öyrənmələrinə kömək etmək üçün müvafiq sistem tərtib etməkdə yardımçı olmaq məsuliyyətini daşıyırlar.

Bu məsuliyyəti yerinə yetirməkdə dövlət orqanlarına dəstək olmaq üçün, Avropa Şurası artıq yanaşma və materiallar hazırlayıb, eləcə də üzv ölkələrdə həyata keçirilməsini dəstəkləyib. Demokratik vətəndaşlıq haqqında Təhsil və İnsan Hüquqları Təhsili üzrə nizamnamə konseptual əsasları, məqsəd və bu nizamnamənin tətbiqi sahələrini müəyyənləşdirir.

Nizamnamə demokratik vətəndaşlıq üçün təhsili aşağıdakı kimi müəyyənləşdirir:

təhsil, təlim, maarifləndirmə, məlumat, məqsədli təcrübə və fəaliyyətlər, öyrənmələri biliklə təmin etmək, kompetensiyalar, anlayış, yanaşma və davranışları inkişaf etdirmək, cəmiyyətdə öz demokratik hüquqlarını, vəzifələrini həyata keçirmək və müdafiə etmək üçün onları gücləndirmək, demokratiyanın təşviqi və qorunması məqsədilə demokratik həyatda fərqliliyi qiymətləndirmək və fəal rol oynamaq. (bölmə 2.a)

Nizamnamə həmçinin insan hüquqlarını belə təsvir edir:

təhsil, təlim, maarifləndirmə, informasiya, praktika və fəaliyyətlər, öyrənmələri biliklə təmin etmək, fərdlərin kompetensiya, anlama, davranış və yanaşmalarını inkişaf etdirmək, fundamental azadlıq və insan hüquqlarının qorunması və təşviqi baxımından cəmiyyətdə insan hüquqlarının universal mədəniyyətini qorumaq və yaratmaqda öyrənmələrin təşviqini gücləndirmək (bölmə 2.b)

Nizamnamədə bu izahatlarda aktiv vətəndaş kimi fəaliyyət göstərmək üçün inkişaf etdirilməli olan kompetensiyalar (bilik, bacarıqlar, anlama və yanaşmalar) qeyd edilir. Nizamnamə öyrənmələrin imkanlarının genişləndirilməsi üçün lazım olan təhsil məqsədləri, prinsip və siyasəti müfəssəl şəkildə təmin edir.

Təhsildə səlahiyyət və Avropa ənənəsi

Nizamnamədə bəyan edilir ki:

Təcrübə və fəaliyyətləri öyrətmək və öyrənmədə demokratik və insan hüquqları dəyər və prinsipləri izlənməli, təbliğ edilməlidir. (bölmə 5.e)

Avropa Şurasının təhsil sahəsindəki işi Avropada təhsil proseslərinin prinsip və ənənələrini əks etdirir. Müvafiq pedaqogika təkcə səmərəli deyil, həm də maarifləndiricidir. Bu, humanist ideyalara əsaslanan uzunmüddətli təhsil ənənəsini əks etdirir və *Bildang*

konsepsiyasında əks olunur: ömür boyu baş verən proseslər insanlara öz həyatları üçün müstəqil seçimlər etmək, başqalarını bərabər hüquqlu şəxslər kimi qəbul etmək və onlarla mənalı şəkildə qarşılıqlı əlaqə yaratmaq imkanı verir. Bu, o anlama gəlir ki, öyrənənlər dəyərlərin yalnız bilik əldə edən və ya dəyərləri ötürən obyektləri deyil, onlar həm də öz öyrənmələri üçün fəal şəkildə cavabdehdir. Təhsil sistemləri, təhsil müəssisələri, həmçinin onlarda işləyən pedaqoqlardan öyrənənləri öz öyrənmə proseslərinin mərkəzinə qoymaları və müstəqil təfəkkür və mühakimənin inkişafında onları dəstəkləmələri gözlənilir.

Təhsilin bu xüsusiyyəti demokratiyanın idealları ilə sıx əlaqəlidir və İnsan hüquqları prinsiplərini təcəssüm etdirir. Bu prinsiplər, demokratiyada fəal iştirak etmək üçün kompetensiyaların inkişafında xüsusi rol oynayır. Bu o deməkdir ki, diqqət yalnız biliyin ötürülməsinə yönəlməməlidir. Öyrənənlərin öz potensiallarını, onlar üçün müvafiq sürətlə, tam inkişaf etdirmələri məqsədilə anamlı şərait yaratmağa diqqət yetirilməlidir.

Bundan başqa, öyrənmə təkcə idrak prosesi məsələsi deyil. Öyrənmə, bütövlükdə öyrənənin bütöv şəxsiyyətinə təsir edən proseslərə cəlb edir: intellekt, duyğular və təcrübələr. Təcrübəyə əsaslanan və fəal öyrənmə, aktiv demokratik iştirak üçün lazım olan kompetensiyalar baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əməkdaşlıq kompetensiyaları, interaktiv və ya birgə öyrənmə şəraitində ən yaxşı şəkildə inkişaf etdirilə bilər. Tənqidi təfəkkür bir mövzu və ya fərqli şərhələrlə müxtəlif aspektlərdən məşğul olmağa təşviq edən imkanlar vasitəsilə təkmilləşdirilmişdir. Başqa insanların hüquqlarının qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti ən yaxşı şəkildə elə bir təhsil mühitinə daxil etməklə başa düşülür ki, burada hamının, həm yaşlıların, həm də gənclərin hüquq və vəzifələrinə mühakimələr yürütmək, eləcə də addımlar atmaq üçün əsas kimi hörmət göstərilir.

Çərçivə – Vətəndaşlara təsir göstərən ictimai orqanlar və digər qurumlar vasitəsilə bəşəriyyətin çiçəklənməsini, fərdlərin demokratik dəyər və insan hüquqlarının qorunmasını təmin edən təhsil yaratmağa kömək edəcək. Çərçivənin müəyyənləşdirdiyi kompetensiyalar, demokratik cəmiyyət yaratmaq, onu gücləndirmək üçün dinc üsulla qurumlar və ya proseslər yaradır, onları yenidən qurur. Bu, vətəndaşların mövcud təcrübələrə riayət etmələrini, həmçinin dəyişikliyə ehtiyac olduğu hesab edilən təcrübələrdə onların fəal iştirakını əhatə edir.

DMK və təhsil müəssisələrinin konteksti

Daha sonra Nizamnamədə deyilir:

Təhsil müəssisələrinin, o cümlədən məktəblərin idarə olunması insan hüquqları dəyərlərini əks etdirməli və təbliğ etməli, öyrənənlərin, təhsil işçilərinin və maraqlı tərəflərin, o cümlədən valideynlərin imkanlarının genişləndirilməsini və onların aktiv iştirakını təşviq etməlidir. (bölmə 5.e)

Təhsil müəssisələri bu prinsipi həyata keçirə bilər və “öyrənmə demokratiyasına” aşağıdakılar vasitəsilə dəstək verə bilər:

- ▶ qərar qəbul etmə proseslərinin təşkili və məlumatlandırılması yolları;
- ▶ müəssisələrin həyatında fəal iştirak və debat imkanları;

- ▶ müəllimlər, öyrənənlər və valideynlər arasında qarşılıqlı hörmət və inam əsasında qurulan münasibətin dərəcəsi

Təhsil müəssisələrində demokratik şəraitin, pedaqogika və metodologiyaların uyğun birləşməsi demokratik kompetensiyaların inkişafı üçün ilkin şərtədir. Bu cür təcrübələrlə təmin olunan kontekstlərdə üç növ öyrənmə təşviq olunur. Birincisi özünəinamdır ki, bu da öyrənənlərə tapşırıqları həll etmək imkanları verildikdə, əzmi olmağa təşviq olunduqda, hətta, ən kiçik uğuruna görə həvəsləndirildikdə yarana bilər. Öyrənmə prosesinin bu təcrübəyə əsaslanan və təsirli parametri "demokratiya vasitəsilə öyrənmədir". İkincisi, bilik əldə etmək və tənqidi düşüncə demokratiya "haqqında öyrənmədir". Üçüncüsü, müəyyən bir kontekstdə və ya bir vəziyyətdə öz imkanlarından istifadə etmək demokratiya naminə "öyrənmək"dir. Öyrənmənin hər üç növü demokratik cəmiyyətlərdə öyrənənləri aktiv vətəndaşlar kimi həyata hazırlamaq və onlara səlahiyyət üçün ümumi təhsil məqsədini daşıyır.

Avropa Şurasının keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi barədə CM / Rec (2012) 13 Təvsiyəsi, EDC\HRE Nizamnaməsinin prinsiplərini vurğulayaraq bunları qeyd edir:

"Keyfiyyətli təhsil" dedikdə:

- d. hər kəsin öyrənməsini və sosial ehtiyaclarını qəbul edən öyrənmə mühitində demokratiyanın, insan hüquqlarına hörmət və sosial ədalətin təbliği başa düşülür;
- e. şagird və tələbələrin məsuliyyətli vətəndaş olmalarına kömək etmək üçün onlarda müvafiq kompetensiyalar, özünəinam və tənqidi düşünmənin inkişafına imkan verir.

Kompetensiya modeli və deskriptorları ilə birlikdə çərçivə DMK\İHT Nizamnaməsinin və Avropa Şurasının keyfiyyətli təhsilə səsləyən prinsiplərini həyata keçirmək üçün vasitələri təmin edir. O, fəal demokratik iştirak üçün tələb olunan kompetensiyaların hərtərəfli, ardıcıl və şəffaf təsvirini təqdim edir.

Dil və öyrənmə

Avropa Şurasının CM/Rec(2014)5 Təvsiyəsi tədrisdə dilin (dillərin) öyrədilməsinin vacibliyini vurğulayır. Burada (maddə 6b) qeyd olunur:

Təhsilin başlanğıcından etibarən, həm müəyyən bir məktəb fənni, həm də digər fənlər üzrə tədris vasitəsi kimi bilik əldə etməkdə və koqnitiv inkişafda həlledici rol oynayan tədris dilinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Dil çətinlikləri olan öyrənənlərin təhsillərini uğurlu şəkildə davam etdirməkdə və öyrənmədə problemləri var.

Bütün fənlər üzrə dil kompetensiyasına aid fəaliyyətlərə aşağıdakılar daxildir:

- ▶ fənn kontekstindən asılı olaraq tez-tez fərqlənən struktur xarakterli izahlı mətnləri oxumaq və başa düşmək;
- ▶ müəllimin mürəkkəb məsələlərlə bağlı izahatlarını dinləmək;
- ▶ sualları şifahi və yazılı üsulla cavablandırmaq;
- ▶ araşdırma və tədqiqatın nəticələrinin təqdim edilməsi;
- ▶ mövzu yönümlü müzakirələrdə iştirak etmək.

Dil öyrənmə hər zaman fənni öyrənmənin bir hissəsidir və fənnə aid biliklər dilin vasitəçiliyi olmadan öyrənilə bilməz. Dil kompetensiyası, fənn kompetensiyasının ayrılmaz hissəsidir. Kifayət qədər dil bilikləri olmadan öyrənən nə tədris olunan məzmunu düzgün izləyə, nə də başqaları ilə bu haqda ünsiyyətdə ola bilər. Avropa Şurası müəllimlərə öyrənənlərin dil biliklərinin, çoxdilli və mədəniyyətlərarası təhsil üçün resurslar və istinad materialları platformasında müvəffəqiyyətli öyrənmədə adekvat olmasını təmin etmək üçün materialları təhlil etmiş və hazırlamışdır.

DMK-nin əldə edilməsi həm də dil kompetensiyalarından asılıdır. Bu, tədris planının müəyyən edilmiş bir hissəsi və ya öyrənənlərin iştirakını təşviq etmək üçün təhsil müəssisəsinin təşkili vasitəsilə baş verə bilər. İstənilən halda, dil kompetensiyası həlledicidir və müəllimlərin diqqət mərkəzində olmalıdır. Öyrənənlər getdikcə dil haqqında daha çox məlumatlı olurlar, öz demokratiya və mədəniyyətlərarası kompetensiyalarının həyata keçirilməsində dil kompetensiyasının önəmini daha yaxşı anlaşırlar.

AŞ təhsil işçilərinə öyrənənlərin Çoxdilli və Mədəniyyətlərarası Təhsil üçün Resurslar və İstinadlar Platformasında uğurlu tədrisi üçün kömək edir

Fəsil 2

Çərçivə – Bu nəyi ifadə edir?

Çərçivə insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyi kimi Avropa Şurasının dəyərlərinə əsaslanan istinad sənədidir. Onun məqsədi, maraqlanan hər kəs üçün şəffalıq və ardıcılığın olması məqsədilə öyrətməyi, öyrənməni və DMK-nin qiymətləndirilməsini planlaşdırmaq və həyata keçirməkdə hərtərəfli resurslarla və mədəniyyətlərarası dialoqla təmin etməkdir.

Çərçivə ortaq bir terminologiya, o cümlədən hər kəsə hərtərəfli öyrətməyə, öyrənməyə və qiymətləndirməyə imkan verən, müxtəlif kompetensiya növləri - dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və tənqidi anlama, eləcə də onlar arasında münasibətlər ilə bağlı ortaq bir dil təqdim edir. Şəffaflıq, kompetensiyaların ətraflı ifadələri və təsvirləri, həmçinin bu cür təsvirlərin tədrisdə, təlimdə və qiymətləndirmədə necə istifadə edilə bilməsi vasitəsilə təbliğ olunur. Uyğunluq üç element - tədris, təlim və qiymətləndirmə daxilində və onların arasında hər hansı zidiyyətin olmadığını təmin edən məsələdir. Hərtərəflilik, şəffaflıq və ardıcılıq həm formal, informal və qeyri-formal təhsil daxilində və onların aralarında, həm də üzv dövlətlərin təhsil sistemləri arasında qarşılıqlı anlamı asanlaşdırır.

Çərçivə təyin olunmuş və ya tövsiyə edilmiş Avropa Tədris planı deyil. O, xüsusi pedaqogika, tədris metodikası və ya qiymətləndirmə növü təklif etmir. Buna baxmayaraq, o, DMK-nin Avropa Şurasının dəyərləri ilə uyğunlaşan pedaqogika, metodika və qiymətləndirmələrə necə tətbiq edilə biləcəyini göstərir. Bu, həmçinin, kompetensiyalardan hansılarının öyrətmək, öyrənmək və ya qiymətləndirmək üçün

daha uyğun olduğunu müəyyənləşdirir. Beləliklə, Çərçivə istifadəçiləri öz yanaşmalarını qiymətləndirməyi bacarır və digər yanaşmaların onların kontekstində arzuolunan və ya real olmalarını bilirlər.

Beləliklə, Çərçivə, fərqli kontekstlərə və təhsil sistemlərinə uyğun tədris planlarını, pedaqogika və qiymətləndirmələri tərtib etmək və inkişaf etdirmək üçün cavabdeh olan şəxslər tərəfindən təyin olunan bir vasitədir. Məsələn, ümumilikdə desək, öyrənənlər, kurikulum tərtib edənlər, müəllimlər, imtahan edənlər, müəllim təlimçiləri və digər maraqlı tərəflər, bunların hamısı sosial iştirakçılardır. İmkanların genişləndirilməsi Çərçivənin əsasını təşkil edir.

Bu sosial iştirakçılara səlahiyyət vermək üçün, Çərçivə hər hansı bir sosial qrup daxilində demokratiya mədəniyyətinin fəal üzvü olmaq üçün zəruri olan kompetensiyaların konseptuallaşdırılma və təsviri vasitələrini təqdim edir. Bu, məsələn, təhsil müəssisəsində, iş yerində, siyasi sistemdə (yerli, milli, beynəlxalq), istirahət təşkilatında və ya QHT-də ola bilər.

Bundan əlavə Çərçivə fərdlərin imkanlarını artırmaq və onları ləğv etməmək üçün tərtib edildiyindən o, insanları hər hansı bir sosial qrupdan, o cümlədən dövlət üzvlüyündən kənarlaşdırma vasitəsi kimi xidmət etməməlidir. Çərçivədən inklüzivliyə qarşı maneələr yaratmaq məqsədilə istifadə ondan sui-istifadə deməkdir. Çərçivədən istifadənin hələdəki prinsipi odur ki, o, nə fərdlərə nə də qruplara zərər verməməlidir.

Proses, kontekst və (mövcud) əhatə dairəsi

DMK-nın əldə edilməsi mədəniyyətlərarası dialoq və ya demokratik proseslərdə getdikcə artan kompetensiyaların xətti inkişafı deyil. Bir vəziyyətdə kompetensiya digərlərinə keçə bilər, lakin bu, mütləq deyil və DMK-nın əldə edilməsi ömür boyu davam edən bir prosesdir. Bu, tədris və təlim kontekstinin qəbul edilməsi mənasına gəlir, qiymətləndirmə isə bütün kompetensiya dərəcələrinin qəbul etməlidir. Kompetensiyanın heç bir dərəcəsi qeyri-adekvat sayılmır və bütün kompetensiyalar potensial inkişafdadır.

Çərçivə, bir insanın ömür boyu öyrənmə zamanı hansı kompetensiya və ya kompetensiya səviyyəsinə çatmağa çalışdığını müəyyənləşdirmir. Bu, məsələn, bir dövlətin vətəndaşlığına layiq görülmək üçün hansı kompetensiya və səviyyələrin tələb oluna biləcəyini müəyyənləşdirmir. Bundan əlavə, çərçivənin istifadəsi və təhsildə onun həyata keçirilmə strategiyası xüsusi yerli, milli, mədəni kontekstlərə uyğunlaşmalıdır, lakin o, hər hansı bir kontekstdə hərtərəfliliyi, şəffaflığı və uyğunluğu təmin edən vasitələri təklif edir.

Adaptasiya spesifik kontekstdə ətraflı biliyi və anlayışı olan və bu kontekstlərin təhsil prosesinə təsir edən vacib və incə məqamlarla necə fərqləndiyini müəyyən edən, təhsil siyasətini hazırlayanların və təcrübədə bu işlərlə məşğul olanların öhdəliyidir. Bundan başqa, kontekstlər davamlı olaraq tarixi, iqtisadi, texnoloji və mədəni dəyişikliklərə gözlənilməz şəkildə cavab verir. Çərçivə istifadəçiləri dəyişikliklər olduğu təqdirdə öz tədris, təlim və qiymətləndirmə təcrübələrini nəzərdən keçirməlidirlər. Çərçivəyə əsaslanan qərar vermə həyata keçirilmə səviyyəsinə müvafiq olaraq milli, regional, bələdiyyə və ya təhsil müəssisəsi, müəllim və ya öyrənənin

həyata keçirə biləcəyi səviyyəyə mümkün qədər yaxın olmalıdır (Tədris planının 3-cü cildinin təlimat fəslində təsvir olunduğu kimi).

DMK-nın əldə edilməsi ömürlük prosesdir, çünki fərdlər yeni və fərqli kontekstləri davamlı olaraq təcrübədən keçirir, təhlil edir və planlaşdırır. Çərçivənin və bunun bir hissəsi kimi kompetensiya modelinin təhsilin bütün növ və mərhələlərində - formal, informal və qeyri-formal – bu prosesə kömək etmək potensialı var.

Fəsil 3

Demokratiya mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası dialoga olan tələbat

Demokratiya, bir qayda olaraq şərh olunduğu kimi, xalq tərəfindən və ya xalqın adından idarəetmə forması deməkdir. Bu cür idarəetmənin başlıca xüsusiyyəti əksəriyyətin fikirlərinə cavab verməkdir. Bu səbəbdən, demokratiya yetkin vətəndaşların tam iştirakını təmin edən, müntəzəm, rəqabətli, azad və ədalətli seçkilərin, çoxluğu təmsil edən idarəetmənin və hökumətin hesabatlılığını təmin edən qurumlar olmadıqda fəaliyyət göstərə bilməz.

Bununla belə, demokratik institutlar və qanunlar olmadan demokratiya mövcud olmasa da, vətəndaşlar demokratiya mədəniyyətini və demokratik dəyərləri və fikirləri icra etmədikdə bu qurumların özləri fəaliyyət göstərə bilməzlər. Bundan başqa buraya aşağıdakılar daxildir:

- ▶ ictimai müzakirə öhdəliyi;
- ▶ öz fikirlərini ifadə etmək və başqalarının fikirlərini dinləməyə hazır olmaq;
- ▶ fikir ayrılıqları və münaqişələrin dinc yolla həll edilməsinə inam;
- ▶ əksəriyyət tərəfindən qəbul edilən qərarlar öhdəliyi;
- ▶ azlıqları və onların hüquqlarını qoruma öhdəliyi;
- ▶ çoxluğun qəbul etdiyi qanunların azlıqların hüququnu ləğv edə bilməyəcəyini təsdiqləmək;
- ▶ qanunun aliliyinə sadiqlik.

Demokratiya, həmçinin, ictimai sahədə fəal iştirak etmək üçün vətəndaşların öhdəliyini tələb edir. əgər vətəndaşlar bu dəyərlərə, yanaşmalara və təcrübələrə sadıq qalmırlarsa, o zaman demokratik müəssisələr fəaliyyət göstərə bilməyəcəklər.

Mədəni cəhətdən fərqlənən cəmiyyətlərdə demokratik proseslər və müəssisələr mədəniyyətlərarası dialoqun olmasını tələb edir. Demokratiyanın əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, siyasi qərarlardan təsirlənən şəxslər qərar qəbul edilərkən öz fikirlərini ifadə edə bilirlər. Eyni zamanda, qərar qəbul edən şəxslər onların fikirlərinə diqqət yetirirlər. Mədəniyyətlərarası dialoq, birincisi, vətəndaşların fərqli mədəni mənsubiyyəti olan digər vətəndaşlara öz fikirlərini ifadə edə biləcəyi ən vacib vasitədir. İkincisi, qərar qəbul edənlərin bütün vətəndaşların fikirlərini anlaya bilməsi, onlara verilən müxtəlif, özünəməxsus mədəni mənsubiyyəti nəzərə almasıdır. Mədəni cəhətdən fərqli cəmiyyətlərdə mədəniyyətlərarası dialoq bütün vətəndaşların eyni dərəcədə ictimai müzakirələrdə və qərarların verilməsində iştirak etmələrini təmin etmək üçün vacib faktordur. Mədəni cəhətdən fərqlənən cəmiyyətlərdə demokratiya və mədəniyyətlərarası dialoq bir-birini tamamlayır.

Mədəniyyətlərarası dialoq, həmsöhbətlərinə hörmət tələb edir. Hörmət olmadan, başqaları ilə ünsiyyət mübahisəli və ya məcburiyyət halına çevrilir. Mübahisəli ünsiyyətdə, məqsəd digərlərini "məğlub edərək", öz fikirlərinin "üstün" olduğunu sübut etməyə çalışmaqdır. Məcburi ünsiyyətdə məqsəd başqalarını onların mövqelərinə təsir edərək, öz mövqelərini qəbul etdirməyə çalışmaq və ya bunu etməyə təzyiq göstərməkdir. İstənilən halda başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşılmır və ya digərlərinin yanaşmalarıyla razılaşmağa cəhd göstərilir.

Başqa sözlə, hörmət olmadan, dialoq açıq fikir mübadiləsi kimi əsas xüsusiyyətini itirir. Dialoq vasitəsilə bir-biri ilə fərqli mədəni əlaqələri olan insanlar fikirləri, maraqları və bir-birinin ehtiyacları barədə anlayış əldə edə bilirlər.

Hörmət özü başqa şəxsin özünəxas əhəmiyyəti, dəyəri olduğunu, diqqət və qayğıya layiq olduğu fikrinə əsaslanır. Bu, digər insanların ləyaqətini, başqa insanların öz hüquqlarını seçmək, öz fikirlərini və həyat tərzini müdafiə etmələrini təsdiqləyir. Bir sözlə, mədəniyyətlərarası dialoq digər insanların ləyaqətinə, bərabərliyinə və insan haqlarına hörmət tələb edir. Bununla yanaşı, mədəniyyətlərarası dialoq iştirakçılarının mənsub olduğu mədəniyyət qrupları arasındakı münasibətə və başqalarının mədəni mənsubiyyətinə hörmətlə yanaşılmasını tələb edir. Mədəniyyətlərarası dialoqda iştirak etmək üçün vətəndaşlardan mədəniyyətlərarası kompetensiya tələb olunur və hörmət bu kompetensiyanın vacib komponentidir.

Nəhayət, demokratiya bütün vətəndaşların insan hüquqlarını və əsas hüquqlarını müdafiə etməyi tələb edir. Azlıqların fikirlərini müdafiə edənlər, çoxluğun insan hüquqları və azadlıqlarını təhlükə altına sala biləcək fəaliyyətlərdən qorunmalıdır. Azlıqların fikirləri debati zənginləşdirə bilər və heç vaxt kənarlaşdırıla, istisna edilə bilməz. Bu o deməkdir ki, demokratiyada, institutlar əksəriyyət tərəfindən qəbul edilə bilən fəaliyyətlərə məhdudiyətlər qoymalıdır. Bu kimi məhdudiyətlər, bütün vətəndaşların, həm çoxluqların, həm də azlıqların insan hüquqlarını, azadlıqlarını müəyyənləşdirən konstitusiya və ya qanunvericilik vasitəsilə qorunur.

Beləliklə, mədəni cəhətdən fərqlənən cəmiyyətlərdə çiçəklənən demokratiya bunları tələb edir: hökumət və institutlar azlıqların hüquqlarını tanıyıb müdafiə edərək,

çoxluğun fikirlərinə cavab verir, demokratik mədəniyyət, mədəniyyətlərarası dialoq, başqalarının ləyaqət və hüquqlarına hörmət, müəsisələrin bütün vətəndaşların insan hüquqları və azadlıqlarını qorumaları. Çərçivə müəllimlərə bu beş şərtədən üçü (demokratiya mədəniyyəti, mədəniyyətlərarası dialoq, başqalarının ləyaqət və hüquqlarına hörmət) üzrə bu məqsədə çatmaqda kömək etmək üçün hazırlanmışdır.

Avropa Şurasının "**Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə "Ağ sənəd"**" ində (2008) vurğulanır ki, demokratik və mədəniyyətlərarası kompetensiyalar avtomatik şəkildə əldə edilmir, bunlar öyrənməyi və təcrübədən keçirməyi tələb edir. Təhsil – bu istiqamətdə öyrənənləri istiqamətləndirmək və dəstəkləmək üçün unikal mövqedədir, bunun vasitəsilə onlara səlahiyyət verilir. Onlar, demokratiyada, mədəniyyətlərarası dialoqda və ümumilikdə cəmiyyətdə) aktiv və müstəqil iştirakçı olmaq üçün imkanlar əldə edir. Bu, insan hüquqlarına, başqalarının ləyaqəti və demokratik proseslərə hörmət edərəkən, öz məqsədlərini seçmək və bu məqsədlərin arxasınca getmək qabiliyyəti verir.

Çərçivə bütün öyrənənlərin demokratiya və mədəniyyətlərarası dialoq üçün lazım olan kompetensiyalarla təmin etməklə bütün öyrənənlərin müstəqil və hörmət edən demokratik vətəndaş olmaları məqsədinə xidmət edir.

Fəsil 4

İnstitusional strukturların əhəmiyyəti

Baxmayaraq ki, demokratiya mədəniyyətində iştirak etmək üçün öyrənənlər tələb edilən həyati kompetensiyalarla təmin olunsada, təkəcə bu, göstərilən səbəblərə görə demokratiyanın yaxşı fəaliyyətini təmin etmək üçün kifayət deyil.

İlk növbədə, demokratik və mədəniyyətlərarası kompetensiyalara malik vətəndaşlara əlavə olaraq, demokratiyanın demokratik hüquqi və siyasi qurumlara ehtiyacı var. Belə institutlar vətəndaşların fəal iştirakı üçün imkanlar təqdim etməlidir. Bu kimi imkanları inkar edən qurumlar demokratik deyil. Məsələn, vətəndaşların öz fikirlərini siyasətçilərə çatdırma biləcəyi institusional məşvərət qurumları yoxdursa, onlar üçün demokratik fəaliyyət və iştirak imkanları imtina edilir. Bu baş verdikdə, vətəndaşlar öz səslerini eşitdirmək istədikləri halda, alternativ demokratik fəaliyyət formalarından istifadə etməlidirlər. Eynilə, əgər mədəniyyətlərarası dialoqu dəstəkləmək üçün heç bir institusional mexanizm yoxdursa, onda vətəndaşların bu cür dialoqlara cəlb edilməsi ehtimalı azdır. Lakin, əgər hökumətlər müvafiq yerlərlə, imkanlarla təmin edirsə (məsələn, mədəni və sosial mərkəzlər, gənclər klubları, təhsil mərkəzləri, digər istirahət obyektləri və ya virtual məkanlar) və bu vasitələrdən mədəniyyətlərarası fəaliyyətlər üçün istifadəyə təşviq edirsə, bu zaman vətəndaşlar böyük ehtimalla, mədəniyyətlərarası dialoqa daha çox cəlb olunurlar.

Başqa sözlə, demokratik institutların demokratiya mədəniyyəti olmadığı halda özünü təmin edə bilmərsə, müvafiq strukturlu qurumlar olmadığı təqdirdə demokratiya mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası dialoqun özünü təmin edə bilməməsi də baş verir. Qurumlar, vətəndaşların kompetensiya və fəaliyyətləri bir-biri ilə bağlıdırlar.

Bundan əlavə, əlverişsiz vəziyyət və ayırı-seçkilinin sistemə nümünələri olduqda, cəmiyyətlər daxilində resursların bölüşdürülməsində fərqlər olduqda, insanlar bərabər əsasda iştirakdan məhrum edilə bilərlər. Məsələn, əgər vətəndaşların ictimai və ya siyasi məsələlər haqqında məlumat əldə etmək və ya vətəndaş aksiyalarında iştirak etmək üçün kifayət qədər maddi və ya maliyyə mənbələri yoxdursa, onlar bu cür resurslara sahib olan insanlarla müqayisədə səlahiyyətdən məhrum ediləcəklər. Bu halda, onların

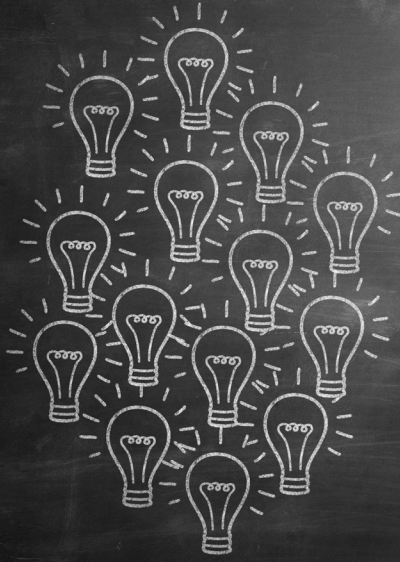
iştirak etmə kompetensiyaları yersiz olacaq, çünki onların istifadə etmələri üçün heç bir imkan mövcud deyil.

Bu bərabərsizlik və çatışmazlıqlar çox vaxt institusional qərəzlər və güc fərqləri nəticəsində artır. Bu da imtiyazlı vəzifələri tutan şəxslərin hökmranlıq etdikləri demokratiya və mədəniyyətlərarası vəziyyət imkanlara gətirib çıxarır. Əlverişsiz vəziyyətdə olan vətəndaşlar, dil və fəaliyyətləri ilə, əlaqəli imtiyazlara sahib olanların, məsələn, yüksək səviyyəli təhsili, peşəsi və ya güclü bir əlaqə şəbəkəsinə görə yüksək statusu olanlarla birgə iştirakdan kənarlaşdırıla bilər.

İnsanların demokratik proseslərdən kənarlaşdırılması və təcrid olunması təhlükəlidir və mədəniyyətlərarası mübadilə vətəndaş həyatından, iştirak etmə və müzakirədən kənarlaşdırılır.

Bu səbəblərə görə, əlverişsiz vəziyyətdə olan qrupların üzvlərinin demokratik fəaliyyətdə iştirak etmək, həqiqi bərabərlik imkanlarından istifadə etmələrini təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər görülməlidir. Vətəndaşları yalnız Çərçivədə müəyyən edilmiş kompetensiyalarla təmin etmək kifayət deyil. Struktur bərabərsizliyi və çatışmazlıqları dəyişdirmək lazımdır.

Nəticə etibarilə, Çərçivə demokratik proseslərdə və mədəniyyətlərarası dialoqlarda iştirak üçün demokratiya və mədəniyyətlərarası kompetensiyaların zəruriliyini, lakin bunun, iştirakı təmin etmək üçün kifayət etmədiyini vurğulayır. Müvafiq institusional quruluşa, eləcə də bərabərsizliklərin və məhdudiyətlərin mövcud olduğu yerlərdə fəaliyyətə olan ehtiyac nəzərə alınmalıdır.

Fəsil 5

Çərçivənin konseptual əsasları

“Şəxsiyyət”, “mədəniyyət”, “mədəniyyətlərərsi” və “mədəniyyətlərərsi dialoq” anlayışları

Çərçivə, “şəxsiyyət”, “mədəniyyət”, “mədəniyyətlərərsi” və “mədəniyyətlərərsi dialoq” kimi bir sıra anlayışlara əsaslanır. Bunların hər biri Çərçivənin istifadəsi üçün müzakirə edilir və müəyyənləşdirilir.

“Şəxsiyyət” termini insanın kim olduğuna, əhəmiyyət və dəyər verdiklərinə istinad edərək özünütəsvirə işarədir. İnsanların çoxu həm fərdi, həm də sosial şəxsiyyətləri daxil olmaqla özlərini təsvir etmək üçün bir sıra müxtəlif şəxsiyyətlərdən istifadə edirlər. Fərdi kimliklər fərdi keyfiyyətlərə (məsələn, qayğıkeş, dözümlü, ekstrovert), şəxsiyyətlərərsi münasibət və rollara (məsələn, ana, dost, həmkar), avtobioqrafik hekayələrə (məsələn, fəhlə ailəsində anadan olub, dövlət məktəbində təhsil alıb) əsaslanan kimliklərdir. Sosial şəxsiyyətlər isə sosial qrupların üzvlüyünə əsaslanır (məsələn, millət, etnik qrup, dini qrup, gender qrupu, yaş və ya nəsil qrupu, peşə qrupu, təhsil müəssisəsi, məşğuliyyət klubu, idman komandası, virtual sosial media qrupu); mədəni identiklik (onların mədəni qruplardakı üzvlüyünə əsaslanan identiklik) sosial şəxsiyyətin xüsusi bir növüdür və Çərçivəni başlıca maraqlandıran məsələlərdəndir.

“Mədəniyyət” xarakterizə edilməsi mürəkkəb olan bir termindir, ən çox ona görə ki, mədəni qruplar daxilən həmişə heterogen olur, tez-tez mübahisə olunan bir sıra müxtəlif təcrübə və normaları əhatə edir, zamanla dəyişir və fərdlər tərəfindən şəxsi qaydada qəbul edilir. Hər hansı bir mədəniyyətin üç əsas aspekti ola bilər: qrup üzvlərinin istifadə etdiyi maddi resurslar (məsələn, alətlər, qida, geyim), qrup

tərəfindən sosial baxımdan bölüşdürülən resurslar (məsələn, dil, din, ictimai davranış qaydaları), ayrı-ayrı qrup üzvləri tərəfindən istifadə olunan subyektiv mənbələr (məsələn, qrup üzvləri adətən dünyanı düşünmək və dərk etmək üçün bir rəhbər kimi istifadə etdikləri dəyərlər, yanaşma, etiqad və təcrübələr). Qrupun mədəniyyəti hər üç cəhətdən birləşmiş formadan – bu şəbəkə maddi, sosial və subyektiv mənbələrdən ibarətdir. Resursların hamısı bütün qrup üzvləri arasında paylanmışdır, lakin qrupun hər bir fərdi üzvü onlar üçün mümkün olan ümumi mədəniyyət mənbələrinin yalnız alt çoxluğunu təyin və istifadə edir.

“Mədəniyyət” anlayışını bu şəkildə xarakterizə etmək, istənilən ölçüdə olan qrupların özünəməxsus mədəniyyətlərə sahib ola bilməsi anlamına gəlir. Bura millətlər, etnik qruplar, dini qruplar, şəhərlər, məhəllələr, iş təşkilatları, peşə qrupları, cinsi oriyentasiya qrupları, əlillik qrupları, nəsəl qrupları, ailələr və s. daxildir. Bu səbəbdən, bütün insanlar eyni zamanda bir çox fərqli qrupalara və onlarla bağlı mədəniyyətlərə aid edilir.

Bir qayda olaraq, mədəni qruplar arasında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişkənlik mövcuddur, çünki qrup üzvlüyü ilə əlaqəli olduğu dərk olunan resurslara çox vaxt müxtəlif şəxslər və alt qruplar tərəfindən müqavimət göstərilir, bunlar mübahisəyə çevrilir və ya imtina olunur. Bundan əlavə, hətta qrupun öz sərhədlərinə, kimin qrup daxilində və ya qrupdan kənar olmasına müxtəlif qrup üzvləri tərəfindən etiraz edilə bilər – mədəni qrup sərhədləri çox vaxt qeyri-müəyyən olur.

Mədəniyyətlərin bu daxili dəyişkənliyi və ziddiyyəti qismən bütün insanların bir neçə qrupa və mədəniyyətlərə mənsub olması, lakin fərqli mədəniyyət sahələrində iştirak etmələrinin nəticəsidir. Belə ki, hər hansı bir mədəniyyətə mənsubluq, heç olmasa qismən, onların da iştirak etdiyi digər mədəniyyətlərdən asılıdır. Başqa sözlə desək, mədəni mənsubiyyətlər elə bir mövqedə kəşif ki, hər kəsin özünəməxsus mədəni mövqeyi olur. Bundan başqa, insanları müəyyən bir mədəniyyətə cəlb edən məna və hisslər onların öz həyat tarixçəsi, şəxsi təcrübələri və fərdi şəxsiyyətlərinin nəticəsi kimi fərdiləşdirilir.

Fərdlər bir vəziyyətdən digərinə hərəkət etdikcə dəyişən sosial və mədəni şəxsiyyətlərin subyektiv cəhətləri ilə mədəni mənsubiyyətlər daimi dəyişən və dinamik olur. Müxtəlif əlaqələr – və ya ortaqların müxtəlif qrupları – rast gəlinən müvafiq sosial kontekstdən asılı olaraq diqqəti cəlb edir. Mədəni mənsubiyyətlərin və şəxsiyyətlərin dəyişkənliyindəki dalğalanmalar da vəziyyət və zaman keçdikcə insanların maraqları, ehtiyacları, məqsədləri və gözləntilərindəki dəyişikliklərlə əlaqələndirilir. Bundan başqa, bütün qruplar və onların mədəniyyətləri dinamikdir, siyasi, iqtisadi və tarixi hadisələrin, yeniliklərin nəticəsi olaraq zamanla dəyişir. Zamanla onlar da qrupun mənalı, normaları, dəyərləri və təcrübələrinin daxili rəqabətinə görə dəyişir.

Yuxarıda təsvir olunmuş bu mədəniyyət anlayışı, Çərçivəni hazırlamaq üçün istifadə olunub və bunun “mədəniyyətlərərası” anlayışa təsirləri var. Əgər biz hamımız fərqli mədəniyyətlərdə, lakin xüsusi mədəniyyətlər qrupunda iştirak ediriksə, onda şəxslərərası situasiya potensial olaraq mədəniyyətlərərası bir haldır. Tez-tez, digər insanlarla qarşılaşdıqda, onların bənzərsiz olduğunu fərqləndirməyə və müəyyən etməyə xidmət edən bir sıra fiziki, sosial və psixoloji xüsusiyyətləri olan insanlar kimi reaksiya veririk. Ancaq bəzən digər insanlara mədəni mənsubiyyətləri baxımından reaksiya veririk və bu baş verdikdə onları bu mənsubiyyəti bölüşən digər insanlarla birlikdə qruplaşdırırıq. Bizim istinad sistemimizi fərdi və şəxsiyyətlərərası səviyyədə mədəniyyətlərərası

səviyyəyə dəyişdirməyə sövq edən bir neçə amil var. Bunlara digərləri ilə yanaşı informasiyanı qəbul edənün ağılındakı mədəni kateqoriyanı oyadan və ya ortaya çıxaran nəzərəçarpan mədəni simvol ya da praktikaların varlığı və bu kateqoriyaların daha tez-tez meydana çıxması, əlçatan olması üçün bunlardan tez-tez istifadə olunması, eləcə də digər bir şəxsin nə üçün belə davranmasını başa düşməyə kömək etməkdə mədəni kateqoriyanın faydalılığı daxildir.

Beləliklə, mədəniyyətlərarası vəziyyətlər fərdin özündən mədəni cəhətdən fərqlənən başqa birini (və ya bir qrup insanları) qəbul etdiyi zaman baş verir. Digər insanlar bir fərd olaraq deyil, sosial qrupun və onun mədəniyyətinin üzvü kimi qəbul edildikdə, özü də adətən təsnif edilir – və sırf fərdi baxımdan deyil, bir mədəniyyət qrupunun üzvü kimi özünü təqdim edə bilər. Mədəniyyətlərarası vəziyyət, müxtəlif ölkələrdən olan insanları, fərqli region, dil, etnik, din qrupları və ya həyat tərzi, cinsi, yaş və ya nəsil, sosial sinif, təhsil, peşə, dini inancları tətbiq etmə səviyyəsi, cinsi oriyentasiya və s. baxımından müəyyən edilir. Bu baxımdan “mədəniyyətlərarası dialoq” açıq fikir mübadiləsi kimi, özlərini fərqli mədəniyyət mənsubları kimi dərk edən fərdlər və ya qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma və hörmət əsasında müəyyən edilə bilər.

Mədəniyyətlərarası dialoq dərk olunan mədəni bölgülər arasında konstruktiv öhdəlik imkanı yaradır, dözümsüzlüyü, qərəzli münasibəti və stereotipləşdirməni azaldır, demokratik cəmiyyətlərin birliyini gücləndirir və münaqişələri həll etməyə kömək edir. Buna baxmayaraq, mədəniyyətlərarası dialoq çətin proses ola bilər. Bu, xüsusilə iştirakçıların bir-birləri ilə mübahisəli yanaşmaları (məsələn, keçmiş və ya cari silahlı qarşıdurma nəticəsində) olan mədəniyyətlərin nümayəndələri kimi qəbul edildikdə və ya bir iştirakçı öz mədəni qrupunun həmsöhbətinin mənsub olduğu başqa bir qrup tərəfindən ciddi bir zərər (aydın ayrılıq, seçkilik, maddi istismar və ya soyqırımı) gördüyünə inandıqda baş verən haldır. Bu cür şərtlər olduqda, mədəniyyətlərarası dialoq bu sahədə yüksək səviyyədə kompetensiya, əhəmiyyətli dərəcədə emosional və sosial həssaslıq, qətiyyətlilik və cəsarət tələb edərək son dərəcə çətin ola bilər.

Ümumiləşdirsək, Çərçivə mədəniyyətlərin daxilən fərqli, mübahisəli, dinamik, daim dəyişən olduğunu fərz edir və fərdlərin müxtəlif mədəniyyətlərə mürəkkəb mənsubluqları var. Çərçivə həmçinin, mədəniyyətlərarası hadisələr insanlar arasında mədəni fərqlərin qavrayışına görə yarandığını fərz edir. Buna görə, Çərçivə tez-tez “müxtəlif mədəniyyət mənsubiyyəti olanlar”a (daha çox, məsələn, “başqa mədəniyyətlərdən olan insanlara”) istinad edir. Mədəniyyətlərarası dialoq, özlərini bir-birindən fərqli mədəni mənsubiyyətləri olaraq qəbul edən fərdlər və ya qruplar arasında açıq fikir mübadiləsi kimi izah edilir.

“Kompetensiya” və “kompetensiyalar qrupu” konsepsiyası

Çərçivənin digər bir əsasını təşkil edən konsepsiya kompetensiya anlayışıdır. “Kompetensiya” terminini müxtəlif cür işlətmək olar, birincisi, “qabiliyyət” sözünün sinonimi kimi gündəlik istifadə, ikincisi, onun peşə təhsili və təlimində daha çox texniki istifadəsi və üçüncüsü, onun müəyyən bir kontekstdə mürəkkəb tələbləri ödəmək qabiliyyətini ifadə etmək üçün istifadəsi. Çərçivənin məqsədlərinə görə “kompetensiya” termini müəyyən bir kontekstdə verilmiş tələblərə, çağırışlara və imkanlara müvafiq qaydada reaksiya vermək bacarığı və münasib dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və anlayışı özündə cəmləşdirir.

Demokratik situasiyalar bu cür kontekst növlərindən biridir. Beləliklə, “demokratiya kompetensiyaları” demokratik vəziyyət vasitəsilə təqdim olunan tələblərə, çətinliklərə, imkanlara müvafiq psixoloji mənbələri (yəni, dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və tənqidi anlama) yerləşdirmək və səfərbər etmək qabiliyyətidir. Həmçinin, “mədəniyyətlərarası kompetensiya” mədəniyyətlərarası vəziyyətlər vasitəsilə təqdim olunan tələblərə, çətinliklərə, imkanlara müvafiq psixoloji resursları bir yerə toplamaq və istifadəyə hazır vəziyyətə gətirmək bacarığıdır. Vətəndaşlar fərqli mədəniyyətə sahib demokratik cəmiyyətlərdə yaşadıkları halda, mədəniyyətlərarası kompetensiya Çərçivə vasitəsilə demokratiya kompetensiyasının ayrılmaz bir komponenti kimi şərh edilir.

Demokratiya və mədəniyyətlərarası vəziyyətlərin təkcə fiziki dünyada deyil, həm də rəqəmsal dünyada da meydana gəldiyini qeyd etmək lazımdır. Başqa sözlə, demokratik müzakirələr və debatlar, mədəniyyətlərarası görüşlər və qarşılıqlı əlaqələr təkcə üzbəüz mübadilələr, ənənəvi çap üsulu və yayım mediası, məktublar, ərizələr və s. vasitəsilə deyil, həm də kompüter vasitəsilə, məsələn, onlayn sosial şəbəkələr, forumlar, bloqlar, elektron müraciətlər və elektron poçtlar vasitəsilə baş tutur. Buna görə də, Çərçivənin təkcə demokratik vətəndaşlıq, insan hüquqları və mədəniyyətlərarası təhsilə deyil, həm də, rəqəmsal vətəndaşlıq təhsilinə uyğunluğu var.

Çərçivə kompetensiyaları dinamik bir proses kimi qurur. Bunun səbəbi kompetensiyaya insanın müəyyən bir vəziyyətə uyğun və effektiv şəkildə uyğunlaşması üçün davranış yolu ilə tətbiq olunan müvafiq psixoloji resursların seçilməsi, aktivləşdirilməsi, təşkili və əlaqələndirilməsi daxildir. Müvafiq və effektiv şəkildə uyğunlaşmaya, davranış və situasiyanın nəticələrinə daimi özünə nəzarət daxildir. Həmçinin, bu, vəziyyətin dəyişkən tələblərini qarşılamaq üçün davranışın modifikasiyasını da ehtiva edə bilər. Başqa sözlə, kompetensiyalı bir şəxs vəziyyətə uyğun olaraq psixoloji resursları səfərbər edir və ondan dinamik qaydada yararlanır.

“Kompetensiya” (təklidə) termininin qlobal və holistik istifadəsinə əlavə olaraq, Çərçivədəki “kompetensiyalar” (çoxluqda) terminindən kompetent davranış təqdim etməkdə səfərbər və istifadə olunan konkret psixoloji resurslara (konkret dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və anlama) istinad etmək üçün istifadə olunur.

Nəticə etibarilə, cari hesaba, bütöv bir termin kimi “kompetensiya”, “kompetensiyaların” seçilməsindən, aktivləşdirilməsindən, təşkil edilməsindən, konkret situasiyalara əlaqələndirilmiş, uyğunlaşdırılmış və dinamik şəkildə tətbiqindən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Çərçivəyə görə, kompetensiyalara təkcə bacarıqlar, bilik və anlama deyil, həm də, dəyər və yanaşmalar daxildir. Dəyər və yanaşmalar, demokratiya və mədəniyyətlərarası vəziyyətlərdə düzgün və effektiv davranış üçün vacib sayılır. Bacarıqlar, bilik, anlayış kimi dəyər və yanaşmalar da, demokratiya və mədəniyyətlərarası şəraitlərə uyğun və effektiv bir şəkildə cavab vermək üçün davranış vasitəsilə aktivləşdirilə, təşkil oluna və yerinə yetirilə biləcək psixoloji resurslardır. Beləliklə, bacarıqlar, bilik və anlamada olduğu kimi dəyərlər və yanaşmalar da fərdlər tərəfindən istifadə oluna biləcək kompetensiyalardır.

Lakin, xarakterlər Çərçivədə müəyyən edilmiş yanaşmalar qrupundan çıxarılmışdır. Xarakterlər bunun əvəzinə, bütün Çərçivəni əhatə edən kompetensiyaların tərifində nəzərdə tutulduğu kimi izah edilir – yəni, o, davranış vasitəsilə kompetensiyaların təşkili və uyğunlaşdırılmasıdır. Kompetensiyaların təşkili və uyğunlaşdırılması

həyata keçirilmirsə (əgər onları davranışda istifadə etməyə meyl yoxdursa), onda fərdin kompetent olduğunu hesab etmək olmaz. Başqa sözlə desək, davranışda kompetensiyalardan istifadəyə olan meyil kompetensiya anlayışına xas xüsusiyyətdir – bu xüsusiyyət olmadan heç bir kompetensiya mövcud deyil.

Real həyat vəziyyətlərində, kompetensiyalar nadir hallarda fərdi olaraq səfərbər olunur və istifadə edilir. Bunun əvəzinə, kompetent davranış bütün kompetensiyalar qrupunu həmişə aktivləşdirməni və tətbiqetməni özündə ehtiva edir. Vəziyyətdən, bu situasiyanın yaratdığı onkret tələblər, çətinliklər və imkanlar, həmçinin bu vəziyyət daxilində xüsusi ehtiyac və məqsədlərdən asılı olaraq, kompetensiyaların müxtəlif alt qruplarını aktivləşdirməyə və istifadə etməyə ehtiyac olacaq. Məsələn, bütün kompetensiya qruplarının dinamik şəkildə və müvafiq olaraq qeydə alınaraq tətbiq edilməsinə dair aşağıda 1-dən 5-ə kimi olan Haşiyələrdə nümunələr göstərilmişdir.

Haşiyə 1: Mədəniyyətlərarası görüş zamanı qarşılıqlı əlaqə

Multikultural bir tədbirdə bir-birindən fərqli etnik mənşəli iki nəfər bir yerə düşür. Onlar özlərinin müvafiq etnik və dini təcrübələri haqqında danışmağa başlayırlar. Onların söhbəti ilk olaraq onlardan bir-birilərinə qarşı açıq yanaşma bəsləməyi tələb edir. Bu, həmçinin, onlardan hər hansı bir narahatlıq və ya əminsizliyi aradan qaldırmaq üçün öz duyğularını tənzimləməyi tələb edə bilər. Dialoq başlayan kimi, anlaşılmazlığın baş verməməsi və söhbətin məzmununun digər şəxsin ünsiyyət ehtiyacları və mədəni normalara həssas qalması məqsədilə onlar yaxın dinləmə, dil və ünsiyyət bacarıqlarını səfərbər etməlidirlər. Çox güman ki, empatiya və analitik düşünmə bacarıqları da, başqasının fikirlərini başa düşmək üçün vacibdir. Bu, xüsusilə o zaman baş verir ki, onların nə danışdıqları dərhal aydın olmur. Söhbət əsnasında onların düşüncə tərzləri arasında ziddiyyətli fərqlər ortaya çıxara bilər. gər belədirsə, fərqliliklərə hörmət və qeyri-müəyyənliyə qarşı dözümlülük göstərmək, həmçinin dəqiq bir qərarın olmamasını qəbul etmək lazımdır.

Haşiyə 2: Nifrət nitqinə qarşı çıxmaq

Bir vətəndaş, internetdə qaçqın və ya miqrantlara yönəldilmiş nifrət nitqinə qarşı prinsipial mövqe tutmağı seçə bilər. Belə bir mövqe, ehtimal ki, fundamental dəyər olan insan ləyaqətinin aktivləşdirilməsi yolu ilə başlayacaq və vətəndaş təfəkkürü və məsuliyyət hissi ilə əlaqəli bir fəallaşma yolu ilə dəstəklənəcək. Nifrət nitqinin məzmununa etiraz etmək üçün analitik və tənqidi düşünmə bacarıqlarını tətbiq etmək lazımdır. Bundan başqa, tutulan mövqenin düzgün ifadə edilməsini və nəzərdə tutulan auditoriyaya səmərəli şəkildə yönəldilməsini təmin etmək üçün müvafiq cavabın tərtib edilməsi, insan hüquqları haqqında biliklərin mövcudluğunun, həmçinin, dil və ünsiyyət bacarıqları tələb edir. Bundan əlavə, rəqəmsal mediaya dair bilik və anlayışın olmasını, cavabın müvafiq şəkildə yerləşdirilməsinə və təsirinin maksimum dərəcədə artırıldığını təmin etmək lazımdır.

Haşiyə 3: Siyasi debatlarda iştirak və öz siyasi mövqeyini dəstəkləmək

Siyasi debatalarda səmərəli iştirak etmək və öz siyasi mövqeyini dəstəkləmək üçün müzakirə olunan siyasi məsələlər haqqında yaxşı bilik və mühakimə qabiliyyətinə sahib olmaq vacibdir. Bundan əlavə, həmin şəxsin ünsiyyət şəklini həm ifadə vasitəsinə

(məsələn, nitq, yazı) və nəzərdə tutulmuş auditoriyaya uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bundan əlavə, insanlar fikir azadlığı və onun məhdudiyətlərini başa düşməlidir. Eyni zamanda, ünsiyyət vaxtı həmin şəxsdən fərqli mədəni mənsubluğu olan insanlar varsa, mədəni uyğunluq anlayışı da başa düşülməlidir. Siyasi müzakirələr həm də başqalarının fikirlərini tənqid etmək və müzakirə zamanı onların istifadə etdiyi dəlilləri qiymətləndirmək bacarığı tələb edir. Buna görə də, siyasi debatlar və öz siyasi mövqeyini dəstəkləmək üçün aşağıdakı kompetensiyalar tələb olunur: siyasi bilik və tənqidi anlama, dil və ünsiyyət bacarıqları, bilik və ünsiyyət anlayışı, mədəni normaları bilmək və anlamaq, analitik və tənqidi düşünmə kompetensiyaları, debatların davam etdiyi müddətdə arqumentlərini müvafiq şəkildə uyğunlaşdırmaq bacarığı.

Haşiyə 4: İnternetdə zorakı ekstremist prosesin təbliğatına rast gəlmə

İnternetdə axtarış zamanı bir şəxs izləyicilərini şiddətli ekstremist bir hala gətirməyə çalışan təbliğatla qarşılaşa bilər. Bu kimi məzmunla qarşılaşdıqda analitik və tənqidi düşüncə kompetensiyaları səfərbər edilməlidir. Bu bacarıqlar fərdə tək-cə məzmunun hərfi mənasını anlamağa deyil, həm də materialı tərtib edən əsas motiv və niyyətlərini, məzmunun təbliğatçı xarakterini dərk etməyə imkan verir. Bundan əlavə, bilik və medianın tənqidi anlayışını səfərbər etməklə, fərd, təbliğatda olan görüntü və mesajların izləyiciyə nəzərdə tutulan təsirini əldə etməyə çalışmaq üçün qəsdən seçildiyini və redaktə olunduğunu anlayacaq. Məzmununda ekstremist bir məqsədə çatmaq üçün başqalarının insan hüquqlarının pozulması təklif edildiyi üçün sosial və siyasi münaqişələrin dinc demokratik həll yollarının qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, insan ləyaqətinin və insan hüquqlarının dəyərləndirilməsini də aktivləşdirmək lazımdır. Bundan başqa, əgər vətəndaşlıq mövqeyi aktivləşdirilibsə, şəxs onlayn məzmun barədə müvafiq dövlət orqanlarına məlumat verəcək. Zorakı ekstremist təbliğata qarşı cavabda qərarlılıq və fəaliyyət, dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və tənqidi anlama da daxil olmaqla çoxlu sayda kompetensiyaları birləşdirərək və tətbiq edərək əldə etmək olur.

Haşiyə 5: Münaqişə sonrası barışma

İki qrup arasında ciddi bir münaqişədən sonra, münaqişə zamanı zorakılığa və ya ədalətsizliyə məruz qalan şəxs, bununla belə, digər qrupdan olan şəxslərlə barışığı seçə bilər. Bütün insanların, mənsub olduqları müəyyən qruplardan asılı olmayaraq bərabər dərəcədə ləyaqət və dəyəərə sahib olduqlarını qəbul etmək, barışıq axtarışına motivasiya olaraq çıxış edə bilər. Alternativ olaraq, barışıq istəyi qruplar arasındakı münaqişələrin tarixini bilməklə, keçmiş hadisələrə görə qisas almağın və ya əvəzini çıxmağın yalnız daha çox konfliktlərə, itki və zərərlərə, daha çox qarşıdurma və zorakılığa səbəb olacağını anlamaqla əsaslandırıla bilər. İnsanın öz duyğularına nəzarət etmək bacarığı, xüsusilə keçmişdə rəqibə qarşı olan güclü hisslər olduqda vacibdir. Qarşısına barışmaq məqsədi qoyan şəxs, keçmiş rəqibə qarşı açıq yanaşma, digər qrup üzvləriylə sadəcə olaraq görüşmək və onlar haqda öyrənmə istəyini səfərbər etməlidir. Görüşlər olduqda, empatiya bacarıqları dil, ünsiyyət və dinləmə kompetensiyaları kimi səfərbər edilməlidir. Bu kompetensiyalar, rəqib qrup üzvlərinin münaqişəni necə qavradıqlarını anlamağa gətirib çıxara bilər. Empatiya, rəqib qrupun üzvlərinin təhdid və təhlükəsizlikdən azad olmaq üçün eyni psixoloji ehtiyaclarının öz qrupunun üzvləri ilə eyni olduğunu başa düşməsinə səbəb ola bilər. Həmçinin, münaqişə hər iki qrup üçün zərərli və dağıdıcı nəticələrə səbəb olub və bunun nəticəsində

ümumi əzab hissi yarana bilər. Münaqişənin hər iki tərəfdə necə əks olunduğunu qiymətləndirmək üçün münaqişənin müəyyənləşdirilməsi və yenidən qurulması üçün mənfi görüntülər, stereotiplər və təbliğatların aparılması üçün analitik və tənqidi anlama kompetensiyalarını da tətbiq etmək lazımdır. Bu geniş kompetensiyalar qrupunun məqsədyönlü və qətiyyətli tətbiqindən başlanma, barışıq və digər qrupla gələcək münasibətlərə dair ümid hissi yarana bilər.

Bu beş haşiyədə verilmiş nümunələr onu göstərir ki, hər beş halda adaptiv davranış verilmiş situasiyaya uyğun bir şəkildə kompetensiyaların səfərbər edilməsi, idarə edilməsi və həssas şəkildə tətbiqini tələb edir. Bundan əlavə, bu kompetensiyalar əhatəlidir və dəyərlər, yanaşmalar, kompetensiyalar, bilik və anlamı özündə birləşdirir. Kompetensiyalar anlayışı fərdi deyil, bütün qruplarda konkret demokratik və mədəniyyətlərarası vəziyyətlər yarandıqda onların ehtiyac və imkanlarını qarşılamaq üçün dinamik şəkildə tətbiq edib, tədris planının tərtibi, kompetensiyaların tədrisi və öyrənilməsi üçün, həmçinin, onların qiymətləndirilməsi məqsədilə mühüm təsirləri vardır.

Ümumiyyətlə, demokratiya və mədəniyyətlərarası kompetent davranışa Çərçivə daxilində, insanın demokratik və mədəniyyətlərarası vəziyyətlərdə daim dəyişən tələblərinə, problemlərinə və imkanlarına adekvat və effektiv reaksiya verdiyi dinamik və adaptiv prosesin nəticəsi kimi baxılır. Buna çevik bir səfərbərlik, eləcə də bir insanın dəyərlər, yanaşmalar, kompetensiyalar, bilik və anlayışlar toplusundan seçilmiş müxtəlif psixoloji resurslar qruplarının tətbiq edilməsi və yönləndirilməsi yolu ilə nail olunur.

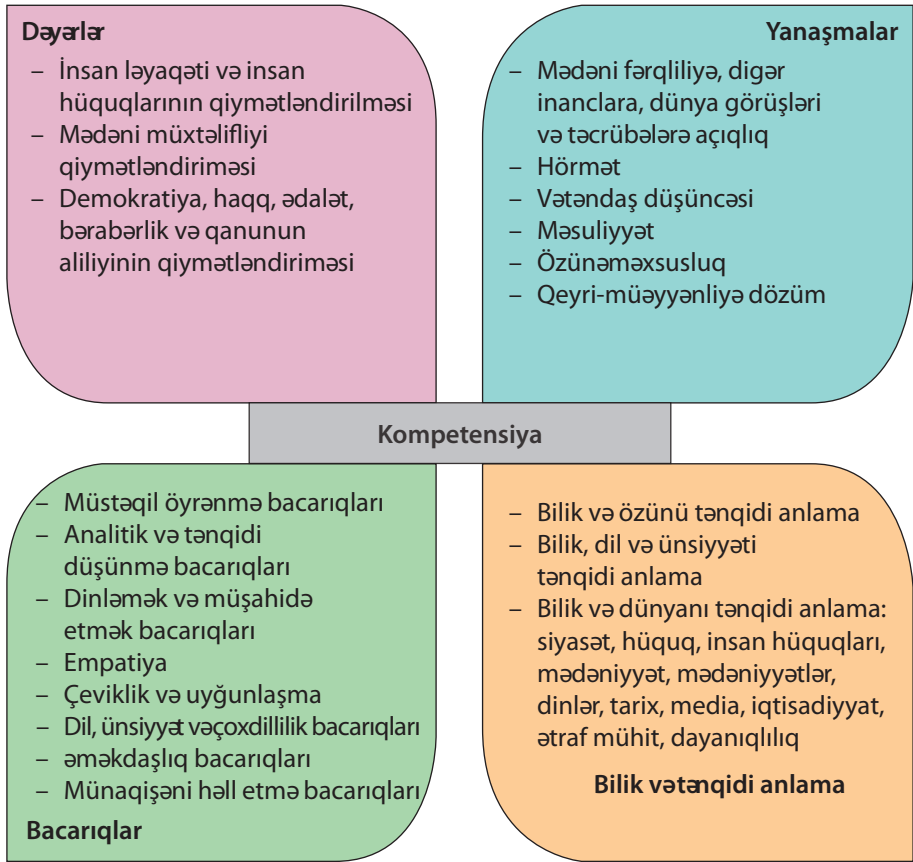
Fəsil 6

Demokratiya mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası dialog üçün tələb olunan kompetensiyalar modeli

Bu əsas anlayışlar üzərində qurulan Çərçivə, fərdlərin demokratiya və mədəniyyətlərarası kompetent vətəndaş kimi fəaliyyət göstərmələri üçün tələb olunan kompetensiyaların müfəssəl konseptual modelini təklif edir. Buna görə də öyrənənlərin kompetent və effektiv demokratik vətəndaşlar kimi fəaliyyət göstərmələrini təmin etmək üçün bunlar müəllimlər tərəfindən yönləndirilməli olan kompetensiyalardır.

Modeldə ümumilikdə 20 kompetensiya mövcuddur. Bu kompetensiyalar dəyərlər, yanaşmalar, bacarıqlar, bilik və tənqidi anlamaya bölünür. 20 kompetensiyanın hamısı aşağıdakı diaqramda ümumiləşdirilmişdir.

Diagram 1. Kompetensiya modelində daxil edilmiş 20 kompetensiya

Modeldə təklif olunur ki, demokratiya mədəniyyəti və mədəniyyətlərarası dialoq çərçivəsində fərdin kompetensiyalı davranması o zaman hesab olunur ki, o, demokratik və mədəniyyətlərarası vəziyyətlərin təqdim etdiyi tələblərlə, çətinliklərlə və imkanlarla qarşılaşdıqda bu 20 kompetensiyanın hamısını və ya bəzilərini müvafiq qaydada səfərbər və tətbiq edir. Aşağıda, dörd qrup kompetensiyaların hər biri, həmçinin hər bir qrupun fərdi kompetensiyalarının hamısı ətraflı təsvir edilmişdir.

Dəyərlər

Dəyərlər, fərdlərin həyatda əldə etməli olduğu arzuolunan məqsədlərə çatmaq üçün ümumi inanclarıdır. Onlar fəaliyyəti motivasiya edir və eyni zamanda necə davranmağımıza dair qərar vermək üçün rəhbər prinsiplər kimi xidmət edir. Dəyərlər, müəyyən fəaliyyət və kontekstlərdən üstündür və bir çox fərqli vəziyyətlərdə nə edilməli və ya düşünülməli olduğu haqda onların normativ istiqamətverici xüsusiyyəti vardır. Dəyərlər standartlar və ya meyarlar təklif edir: özünün və başqalarının fəaliyyətlərini qiymətləndirmək; fikirlərə, yanaşmalara və davranışlara haqq qazandırmaq; alternativlər arasında seçim; davranışın planlaşdırılması; və başqalarına təsir göstərməyə cəhd.

Mövcud kompetensiyaların digər sxemləri ilə tanış olan oxucular, mövcud modeldə ayrı bir kompetensiya növü olaraq dəyərlərin ortaya çıxmasına təəccüblənə bilərlər. Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, "kompetensiya" termini burada, gündəlik "qabiliyyət" sözünün sinonimi kimi istifadə olunmur, o, psixoloji resurslara istinad etmək üçün daha çox texniki mənada (yanaşma, bacarıq və bilik kimi) demokratik və mədəniyyətlərarası vəziyyətlərin tələb və çağırışlarına cavab vermək üçün səfərbər edilməli və tətbiq olunmalıdır.

Dəyərlər bu növ resurslardan biridir. əslində, digər kompetensiya sxemləri çox vaxt dəyərləri əhatə edir, lakin onları bu cür müəyyənləşdirə bilmir və bunun əvəzinə onları yanaşmalar ilə birləşdirir. Mövcud model dəyərlər və yanaşmalar arasında aydın konseptual fərq qoyur, yalnız birincisi normativ istiqamətləndirici keyfiyyəti ilə xarakterizə olunur.

Demokratiya mədəniyyətində iştirakı təmin etməyə imkan verən, kompetensiyaları konseptuallaşdırmaq kontekstində dəyərlər vacibdir. Çünki bu kompetensiyaların əsasını təşkil edən konkret dəyərlər göstərilmədən, onlar demokratik kompetensiyalar deyil, əksinə bir çox digər siyasi struktur, o cümlədən anti-demokratik strukturların xidmətində istifadə edilə bilən daha ümumi siyasi kompetensiyalar olacaqdır. Məsələn, fərqli bir dəyərlər qrupu mühakimə, qərar və fəaliyyətlər üçün əsas kimi istifadə edilməli olsa, totalitar diktatura dövründə bir fərd məsuliyyətli, özünə inanan və siyasi cəhətdən yaxşı məlumatlanmış vətəndaş ola bilər. Beləliklə, Çərçivə modelinin tərkibindəki dəyərlər demokratiya kompetensiyalarının əsasını təşkil edir və bu kompetensiyanın xarakteristikası üçün vacibdir.

Demokratiya mədəniyyətində iştirak etmək üçün vacib olan üç dəyər qrupu aşağıdakılardır.

İnsan ləyaqətini və insan hüquqlarını dəyərləndirmək

Bu ilk dəyərlər qrupu, müvafiq olaraq hər bir insanın bərabər dəyəre, bərabər ləyaqətə, bərabər hörmətə, eləcə də və bərabər insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara sahib olmasına dair ümumi inama əsaslanır. Həmçinin, hər bir insana buna uyğun olaraq münasibət göstərilməlidir. Bu inamda aşağıdakılar nəzərdə tutulur: insan hüquqları universaldır, ayrılmazdır, bölünməzdir və fərq qoyulmadan hər kəsə tətbiq olunur; insan hüquqları insanların ləyaqətlə yaşaması üçün zəruri olan minimum müdafiə vasitələrini təmin edir; və insan hüquqları azadlığı, bərabərliyi, ədaləti və dünyada sülhü təmin edən əsas təməldir. Buna əsasən dəyərlər qrupuna aiddir:

1. Xüsusi mədəni mənsubiyyətindən, statusundan, qabiliyyətlərindən və vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün insanların ortaqlıq və bərabər ləyaqətə sahib olmasının qəbul edilməsi
2. İnsan hüquqlarının ümumbəşəri, ayrılmaz və bölünməz mahiyyətinin qəbul edilməsi.
3. İnsan hüquqlarının daim təbliğ edilməli, hörmət edilməli və qorunmalı olduğunu qəbul etmək.
4. əsas azadlıqların başqalarının insan hüquqlarını pozmadığı və ya sarsıtmadığı təqdirdə daima müdafiə edilməli olduğunu qəbul etmək.
5. İnsan hüquqlarının cəmiyyətdə bərabər yaşamağın və dünyada azadlıq, ədalət və əmin-amanlıq üçün zəmin yaratdığını qəbul etmək.

Mədəni müxtəlifliyin dəyərləndirilməsi

İkinci dəyərlər qrupu, digər mədəni mənsubiyyətlərin, mədəni dəyişkənlik və müxtəlifliyin, fikirlərin, görüşlərin və təcrübələrin plüralizminin müsbət qiymətləndirilməli, təqdir olumalı və dəstəklənməli olduğu barədə ümumi inama əsaslanır. Bu inama görə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: mədəni müxtəliflik cəmiyyət üçün dəyərdir; insanlar başqalarının müxtəlif dünyagörüşlərindən öyrənə və faydalana bilirlər; mədəni müxtəliflik təbliğ edilməli və qorunmalıdır; insanlar, qəbul edilən mədəni fərqlərindən asılı olmayaraq bir-biri ilə ünsiyyət qurmağa təşviq edilməlidir; mədəniyyətlərarası dialoq, cəmiyyətdə bərabər səviyyədə birlikdə yaşamaq, demokratiya mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün istifadə edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquqlarının qiymətləndirilməsi və mədəni müxtəlifliyi qiymətləndirmək arasında potensial gərginlik var. İnsan hüquqlarını əsas dəyər təməli kimi qəbul edən cəmiyyətdə mədəni müxtəlifliyin dəyərləndirilməsinin müəyyən məhdudiyyətləri olacaqdır. Bu məhdudiyyətlər, başqalarının insan hüquqları və azadlıqlarının təşviqi, onlara hörmət və bu hüquqların qorunması ehtiyacı ilə təyin olunur. Beləliklə, burada nəzərdə tutulur ki, mədəni müxtəliflik başqalarının insan hüquq və azadlıqlarına xələf gətirmədiyi təqdirdə həmişə dəyərləndirilməlidir.

Buna əsasən ikinci dəyərlər qrupuna aşağıdakılar daxildir:

1. Mədəni müxtəlifliyin və fikir, dünyagörüşü və təcrübə plüralizminin cəmiyyət üçün bir dəyər olduğunu və cəmiyyətin bütün üzvlərinin zənginləşməsi üçün bir fürsət olduğunu qəbul etmək.
2. Bütün insanların fərqli olmağa, öz düşüncələrini, fikirlərini, inanclarını və rəylərini seçmək hüququnun olduğunu qəbul etmək.
3. Başqalarının insan hüquqlarına və azadlıqlarına zərər vermədiyi təqdirdə, insanların başqalarının düşüncələrinə, fikirlərinə, inanclarına və rəylərinə həmişə hörmət etməli olduğunu qəbul etmək.
4. Başqalarının insan hüquqları və azadlıqlarını pozmadığı təqdirdə insanların başqalarının həyat tərzini və təcrübələrinə həmişə hörmət etməli olduğunu qəbul etmək.
5. İnsanların, özlərindən fərqli olduğunu düşündüyü başqalarını dinləməli və dialoqa qoşulmalı olduğunu qəbul etmək.

Demokratiya, haqq, ədalət, bərabərlik və qanunun aliliyinin dəyərləndirilməsi

Üçüncü qrup dəyərlər, cəmiyyətlərin necə fəaliyyət göstərməsi və idarə olunması inanclarına əsaslanır. Bu inanclara daxildir; bütün vətəndaşlar cəmiyyəti tənzimləmək üçün istifadə olunan qanunların tərtib olunması və qurulması prosedurlarında (birbaşa və ya dolayı yolla seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə) bərabər dərəcədə iştirak etməlidir; bütün vətəndaşlar öz cəmiyyətləri daxilində fəaliyyət göstərən demokratik prosedurlar ilə fəal şəkildə məşğul olmalıdır (bu vicdan səbəbilə və ya vəziyyətə görə iştirak etməyəcəyiniz mənasını da verə bilər); qərarlar əksəriyyət tərəfindən qəbul edilərkən, istənilən azlıq növünə qarşı ədalət və ədalətli davranış təmin edilməlidir; ədalətlik və bərabərlik cəmiyyətin bütün səviyyələrində mövcud olmalıdır; və cəmiyyətdə hər kəsə ədalətli, haqlı, qərəzsiz və hamının bərabər paylaştığı qanunlara uyğun olaraq

eyni dərəcədə qanunun aliliyi üstünlük təşkil etməlidir. Buna görə dəyərlərin bu qrupu aşağıdakıları əhatə edir:

1. Demokratik proses və prosedurlara dəstək (mövcud demokratik prosedurların optimal ola bilməyəcəyini aşkar etdikdə, bəzən onları demokratik yollarla dəyişdirməyə və ya yaxşılaşdırmağa ehtiyac ola biləcəyini qəbul etdikdə).
2. Fəal vətəndaşlığın əhəmiyyətinin dərk edilməsi (iştirak etməməyin bəzən vicdan və ya vəziyyətə görə əsaslandırılma biləcəyini qəbul etmək).
3. Vətəndaşların siyasi qərar qəbulu prosesinə cəlb olunmasının vacibliyini qəbul etmək.
4. Vətəndaş azadlıqlarının, o cümlədən azlıqların fikirlərinə sahib olan insanların mülki azadlıqlarının qorunmasına olan ehtiyacın qəbul edilməsi.
5. Münaqişələrin və mübahisələrin sülh yolu ilə həllinə dəstək.
6. Cəmiyyətin bütün üzvlərinə ədalətli və bərabər yanaşma üçün sosial ədalət və sosial məsuliyyət hissi, o cümlədən, milli mənsəyi, etnik mənsubiyyəti, irqi, dini, dili, yaşı, cinsi, gender, siyasi rəyi, sosial mənsəyi, mülkiyyət, əlillik, cinsi oriyentasiya və ya digər statusundan asılı olmayaraq bütün insanlar üçün bərabər imkanlar.
7. Qanunun aliliyinə dəstək, qanun çərçivəsində bütün vətəndaşlara bərabər və qərəzsiz yanaşma.

Yanaşmalar

Yanaşma – fərdin kiməsə və ya nəyəsə qarşı qəbul etdiyi ümumi əqli oriyentasiyadır (məsələn, şəxs, müəssisə, məsələ, hadisə, simvol). Münasibətlər adətən dörd komponentdən ibarət olur: münasibətin obyektinə bağlı bir inam və ya fikir, obyektə olan bir duyğu və ya hiss, obyektin dəyərləndirilməsi (müsbət və ya mənfi) və bu obyektə qarşı müəyyən bir şəkildə davranış meyli.

Demokratiya mədəniyyəti üçün vacib olan altı yanaşma aşağıdakılardır:

Mədəni fərqliliyi, başqa inancları, dünya görüşlərini və təcrübələri qəbul etmək

Açıqlıq, özündən, ya da dünyagörüşündən, inanclarından, dəyərlərindən və təcrübələrindən fərqli mədəni mənsubiyyətə sahib olduğu qəbul edilən insanlara olan bir yanaşmadır. Mədəni fərqliliyə yanaşmada açıq fikirliliyi, "ekzotik" təcrübələri yalnız öz şəxsi zövqü və ya faydası üçün toplamağa maraq göstərmək yanaşmasından fərqləndirmək lazımdır.

Açıqlıq aşağıdakıları əhatə edir:

1. Öz mədəni müxtəlifliyi və dünyagörüşləri, etiqadları, dəyərləri və təcrübələrindən fərqli olanlara qarşı həssaslıq.
2. Başqa mədəniyyət oriyentasiya və mənsubiyyətləri, eləcə də dünya görüşləri, etiqadlar, dəyərlər və təcrübələr haqqında, onların kəşfi və öyrənilməsinə maraq və həvəs.

3. Başqalarının dünyagörüşlərinə, inanclarına, dəyər və təcrübələrinə qarşı olan inamsızlığı və mühakiməni dayandırmaq, öz dünyagörüşü, inancları və təcrübələrinin "təbiiliyini" sorğulamaq.
4. Özündən fərqli olduğu hiss olunan başqaları ilə münasibət qurmağa emosional hazırlıq.
5. Bərabərlik yanaşmalarında özündən fərqli mədəni mənsubiyyətləri olduğu qəbul edilənləri cəlb etmək, onlarla əməkdaşlıq etmək və qarşılıqlı əlaqə qurmaq fərsətlərindən istifadə etməyə hazırlıq.

Hörmət

Hörmət - kiməsə və ya nəyəsə bir yanaşmadır (məsələn, şəxs, inanc, simvol, prinsip, təcrübə). Burada bu yanaşma obyektini bir növ əhəmiyyət, qiymət və dəyərə sahib olduğu üçün mühakimə olunur və bu da müsbət münasibət və hörməti təmin edir. Hörmət edilən obyektin xarakterindən asılı olaraq, hörmət müxtəlif formalarda ola bilər (məktəb / müəssisə qaydalarına hörmət, ağısaqqalın hikmətinə hörmət, təbiətə qarşı hörmət).

Demokratiya mədəniyyəti kontekstində xüsusilə mühüm olan hörmət tiplərindən biri də, fərqli mədəni mənsubiyyətə və ya fərqli bir inanca, fikir və ya təcrübəyə sahib olduğuna inanılan digər insanlara göstərilən hörmətdir. Bu cür hörmət, bütün insanların daxili ləyaqəti, bərabərliyi və öz mənsubiyyətlərini, etiqadlarını, fikir və təcrübələrini seçmək üçün ayrılmaz insan hüquqlarının mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bu növ hörmət, özü ilə digəri arasında ola biləcək həqiqi fərqləri minimuma endirmək və ya görməməyi tələb etmir. Bu fərq bəzən əhəmiyyətli dərəcədə və dərin ola bilər. Bu zaman hörmət edilənlərin qəbul edilməsi və ya dəyişdirilməsi tələb olunur. Bunun əvəzinə, ləyaqətin müsbət qiymətləndirilməsini və digər şəxsin bu mənsubiyyətlərə, inanclara, fikirlərə və ya təcrübələrə sahib olmaq hüququnu özündə birləşdirən elə məhz yanaşmadır. Bu zaman şəxs və digərləri arasında mövcud olan fərqlər qəbul olunur. Digər insanlarla həm qarşılıqlı demokratik, həm də mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün hörmət yanaşması tələb olunur. Lakin bu da qeyd edilməlidir ki, hörmətə məhdudiyətlər qoyulmamalıdır – məsələn, hörmət, digərlərinin ləyaqətini, insan hüquqlarını, azadlıqlarını pozan və ya bunlara əməl etməyən, inancların, fikirlərin məzmununa, həyat tərzləri və təcrübələrə əsaslanmamalıdır.

Hörmət anlayışı demokratiya mədəniyyətinə lazım olan yanaşmanı tolerantlıq anlayışından daha yaxşı əks etdirir. Tolerantlıq, bəzi kontekstlərdə sadəcə dözümlülük və ya fərqlə dözmək, dözmək istəmədiyi bir şeyə dözməyin himayədar mövqeyini ifadə edə bilər. Hörmət dözümlülüklə müqayisədə daha az qeyri-müəyyənliyi olan konsepsiyadır. O, digərlərinin ləyaqət, hüquq və azadlıqlarının qəbul olunmasına, eləcə də şəxs və digərləri arasında bərabərlik münasibətinə əsaslanır.

Buna görə hörmət aşağıdakıları əhatə edir:

1. Kiməsə, nəyəsə qarşı müsbət yanaşma və hörmət, onların daxili əhəmiyyətə, dəyər və ya qiymətə malik olduğu qənaətinə əsaslanır.
2. Xüsusi mədəni mənsubiyyətindən, əqidəsindən, rəyindən, həyat tərzindən və təcrübəsindən asılı olmayaraq ortaqlıq bir ləyaqəti bölüşən, eyni insan hüquqları

və azadlıqları olan bərabər insanlar kimi digər insanlara müsbət yanaşma və hörmət.

3. Digər insanların qəbul etdiyi inanclara, fikirlərə, həyat tərzinə və təcrübələrinə başqalarının ləyaqətini, insan hüquqlarını və azadlıqlarını pozmadığı təqdirdə müsbət münasibət və hörmət.

Vətəndaş təfəkkürü

Vətəndaş təfəkkürü cəmiyyətə və ya sosial qrupa yanaşmadır. "İcma" termini burada, ailənin, dostların və məxsus olma hissinin, yaxın ətrafından daha böyük sosial və ya mədəni bir qrupu ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Burada əlaqəli ola biləcək çox sayda qrup növü mövcuddur, məsələn, müəyyən bir coğrafi ərazidə yaşayan insanlar (qonşuluq, qəsəbə və ya şəhər, ölkə, Avropa və ya Afrika kimi ölkə qrupları, ya da həqiqətən dünya "qlobal cəmiyyət" vəziyyətində), coğrafi cəhətdən daha dağınıq (etnik qrup, dini qrup, istirahət qrupu, cinsi oriyentasiya qrupu kimi) və ya fərdin aid olduğunu hiss etdiyi hər hansı bir sosial və ya mədəni qrup. Hər fərd bir neçə qrupa aiddir və bunların istənilən birinə qarşı vətəndaş təfəkkürü yanaşması mövcud ola bilər. Vətəndaş təfəkkürünə daxildir:

1. Cəmiyyətə aid olma və identifikasiya hissi.
2. Cəmiyyətdəki digər insanların düşüncələri, bu insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə və fərdin hərəkətlərinin bu insanlara təsirinə anlayışla yanaşma.
3. Cəmiyyətdəki digər insanlarla həmrəylik hissi, o cümlədən əməkdaşlıq etmək və onlarla işləmək istəyi, onların hüquqlarına və rifahına qayğı hissi, icma daxilində əlverişsiz vəziyyətdə olan və həssas ola biləcək insanları müdafiə etməyə hazır olmaq.
4. Cəmiyyətin işlərinə, qayğılarına maraqla və diqqətlə yanaşmaq.
5. Vətəndaşlıq borcu hissi, cəmiyyət həyatına fəal töhfə vermək istəyi, işlərlə bağlı qərarlarda iştirak etmək istəyi, narahatlıqlar və cəmiyyətin ümumi faydası, mədəni mənsubiyyətindən asılı olmayaraq icmanın digər üzvləri ilə dialoqa girmək istəyi.
6. İmkan olduğu qədər cəmiyyətdə tutduğu rol və vəzifələrlə bağlı olan ən yaxşı kompetensiyalarını, vəzifələrini, məsuliyyətlərini və ya öhdəliklərini yerinə yetirmək öhdəliyi.
7. Cəmiyyətdəki digər insanlara qarşı cavabdehlik hissi, birinin qərarlarına və hərəkətlərinə görə kiminsə cavabdehliyini qəbul etmək.

Məsuliyyət

"Məsuliyyət" termininin çox mənası var. İki məna – rol məsuliyyəti və mənəvi məsuliyyət xüsusilə demokratiya mədəniyyəti ilə əlaqəlidir. Birincisi, vətəndaş təfəkkürüdür (yuxarıda 6-cı bölməyə bax); burada biz, ikinci məna ilə maraqlanırıq. Mənəvi məsuliyyət insanın öz hərəkətlərinə yanaşmasıdır. Bu, bir şəxsin müəyyən işi icra etmək öhdəliyi olduqda, bu fəaliyyəti həyata keçirib keçirmədiyinə görə tərif və ya təqsirləndirilməyə layiq olduğu halda meydana çıxır. Fərdlərin təqdirəlayiq və ya təqsirli kimi qiymətləndirilməsi üçün zəruri şərtlərə onların öz hərəkətləri üzərində düşünlə bilmələri, necə davranacaqları barədə niyyətlərini formalaşdırmaları və seçilmiş

hərəkətlərini icra edə bilmələri (resursların olmaması və ya struktur şərtləri bir insanın bir hərəkət etməsinə mane olmaq üçün gizlədildikdə tərif və ya günahlandırmaq uyğun deyil) aiddir. Məsuliyyət prinsiplial mövqə tutmaq üçün cəsərət tələb edə bilər, çünki, tək başına hərəkət etmək, cəmiyyətin normalarına qarşı addımlar atmaq və ya səhv hesab olunan kollektiv qərara etiraz etməklə nəticələnə bilər. Beləliklə, bəzən vətəndaş təfəkkürü (digər insanlara qarşı həmrəylik və sədaqət kimi qiymətləndirilir) ilə mənəvi məsuliyyət arasında gərginlik ola bilər. Buna görə insanın öz əməllərinə görə məsuliyyət yanaşmasına aşağıdakılar daxildir:

1. Kiminsə öz hərəkətlərinə və bu hərəkətlərin mümkün nəticələrinə görə düşüncəli və reflektiv yanaşmanın qəbul edilməsi.
2. Öz vəzifə və öhdəliklərini, dəyər və ya dəyərlər qrupundan asılı olaraq, müəyyən bir vəziyyətdə necə hərəkət etməli olduğunu müəyyənləşdirmək.
3. Təbiiq olunan şərtlər nəzərə alınmaqla (bəzi hallarda tədbir görməməyə səbəb olan) görüləcək tədbirlər barədə qərarlar vermək.
4. Müstəqil nümayəndə kimi tədbirin görülməsi (və ya qarşısının alınması).
5. Birinin qərarlarının, hərəkətlərinin xarakteri və ya nəticələri üçün məsuliyyət daşımağa hazır olmaq.
6. Özünü qiymətləndirməyə və mühakimə etməyə hazır olmaq.
7. Bunun zəruri olduğu təqdirdə cəsərlə hərəkət etmək istəyi

Şəxsi səmərəlilik

Şəxsi səmərəlilik insanın özünə yanaşmasıdır. Bu, müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün lazım olan fəaliyyətləri icra etmək qabiliyyətinə olan müsbət inamı ifadə edir. Bu inam ümumiyyətlə, tələb olunanı başa düşmək üçün sonrakı inamların yaranmasına səbəb olur, buna əsasən fərd müvafiq qərarlar qəbul edə bilər, tapşırıqları yerinə yetirmək üçün müvafiq üsullar seçə bilər, maneələri uğurla dəf edə bilər, baş verənlərə təsir edə bilər, öz həyatına və başqalarının həyatına təsir edən hadisələrdə fərq yarada bilər. Beləliklə, şəxsi səmərəlilik öz gücünə inam hissi ilə əlaqələndirilir. Hətta yüksək qabiliyyət səviyyəsi olduqda belə aşağı səviyyədə şəxsi səmərəlilik demokratiya və mədəniyyətlərarası davranışı həvəsdən sala bilər, qeyri-real olaraq yüksək şəxsi səmərəlilikə məyusluğa səbəb ola bilər. Optimal yanaşma, real qiymətləndirilmiş yüksək qabiliyyət səviyyəsinə uyğun olaraq nisbətən yüksək şəxsi səmərəlilikdir. Bu fərqləri yeni problemlərin həllinə təşviq edir və onları narahat edən məsələlər üzrə tədbirlər görməyə imkan verir. Beləliklə, şəxsi səmərəlilikə aşağıdakılar aiddir:

1. Problemləri anlamaq, mühakimə yürütmək və vəzifələri yerinə yetirmək üçün uyğun metodlar seçmək bacarığına inam.
2. Müəyyən hədəflərə çatmaq üçün tələb olunan bacarıqları təşkil etmək və icra etmək, yarana biləcək maneələri aradan qaldırmaq üçün öz kompetensiyalarına inanmaq.
3. Yeni problemlərin həllində şəxsi səmərəlilik hissi.
4. Demokratik öhdəlik barədə inam hissi, demokratik məqsədlərə çatmaq üçün zəruri hesab edilən hərəkətlər (qərarları və ya hərəkətləri ədalətsiz və ya yanlış olduqda hakimiyyət və səlahiyyət mövqelərində olanları sorğulamaq və cavabdeh saxlamaq da daxil olmaqla).

5. Öz mədəniyyətindən fərqli bir mədəniyyətə sahib olduğu güman edilənlərlə mədəniyyətlərarası dialoqda iştiraka cəlb olunmaq üçün inam hissi.

Qeyri-müəyyənliyə dözümlülük

Qeyri-müəyyənliyə dözümlülük, qeyri-müəyyən olduğu qəbul edilən, çoxsaylı ziddiyyətli və ya uyğunsuz şərtlərə məruz qalan obyektlərə, hadisələrə və vəziyyətlərə yanaşmadır. Qeyri-müəyyənliyə yüksək dözümlülüüyü olan insanlar bu tip obyektləri, hadisələri və halları müsbət mənada qiymətləndirir, onlara xas dəqiqliyin olmamasını həvəslə qəbul edir, digər insanların fikirlərinin öz fikirləri qədər adekvat ola biləcəyini qəbul etməyə hazırdır və qeyri-müəyyənliyin öhdəsindən konstruktiv şəkildə gəlir. Deməli, “tolerantlıq” termini burada müsbət mənada qəbul hissi və qeyri-müəyyənliyin xoş qarşılınması kimi başa düşülməlidir (qeyri-müəyyənliyə dözmək və tab gətirməyin mənfi mənasında deyil). Qeyri-müəyyənliyə dözümlülüüyü azolan insanlar, naməlum vəziyyət və məsələlərə vahid bir baxış qəbul edirlər, tanış olmayan vəziyyət və məsələlərə qapalı münasibət göstərilər və dünya haqqında düşünmək üçün sabit və qeyri-çevik kateqoriyalardan istifadə edirlər. Beləliklə, hazırkı kontekstdə qeyri-müəyyənliyə dözümlülük aşağıdakıları ehtiva edir:

1. Hər hansı bir vəziyyət və ya məsələyə dair çoxlu fikirlər, şərtlərin ola biləcəyini qəbul etmək və təsdiqləmək.
2. Fərdin bir situasiyaya dair baxışlarının digər insanların düşüncələrindən daha yaxşı ola bilməyəcəyini tanıması və qəbul etməsi.
3. Mürəkkəbliyi, ziddiyyətləri və aydınlığın olmamasını qəbul etmək.
4. Natamam və ya qismən məlumat mövcud olduqda tapşırıqları öz öhdəsinə götürmək istəyi.
5. Qeyri-müəyyənliyə dözmək və bununla konstruktiv şəkildə məşğul olmaq istəyi.

Bacarıqlar

Bacarıq – mürəkkəb, müəyyən bir nəticəyə, məqsədə çatmaq üçün uyğunlaşma üsulu ilə düşüncə və ya davranışın yaxşı təşkil olunmuş nümunələrini həyata keçirmək qabiliyyətidir.

Demokratiya mədəniyyəti üçün vacib olan səkkiz bacarıq qrupu var.

Müstəqil öyrənmə bacarıqları

Müstəqil öyrənmə bacarıqları fərdlərin öz ehtiyaclarına uyğun olaraq, özünü idarəetmə və özünü tənzimləmə qaydasında, başqalarının müdaxiləsi olmadan öyrənmələrini davam etdirmələrini, təşkil etmələrini və qiymətləndirmələrini tələb edən bacarıqlardır. Müstəqil öyrənmə bacarıqları demokratiya mədəniyyəti üçün vacibdir, çünki şəxslərə özləri haqqında məlumat əldə etmək, yaxın və uzaq mənbələrdən istifadə etməklə siyasi, mülki və mədəni məsələlərin necə həll olunması barədə birbaşa mühitdəki nümayəndələrə etibar etməkdənsə, müstəqil öyrənmələrinə şərait yaradır. Müstəqil öyrənmə bacarıqlarına aşağıdakı qabiliyyət və ya bacarıqlar daxildir:

1. Öz öyrənmə ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək – bu ehtiyaclar bilik və ya anlayışdakı boşluqlardan irəli gələ bilər, bacarıqların olmaması və ya zəif olması, ya da mövcud yanaşmalar və ya dəyərlər nəticəsində yaranan çətinliklər.
2. Bu ehtiyacları ödəmək üçün tələb olunan məlumatların, məsləhətlərin və ya təlimatların mümkün mənbələrini müəyyənləşdirmək, tapmaq və onlara çıxış əldə etmək. Bu mənbələrə şəxsi təcrübə, başqaları ilə qarşılıqlı münasibətlər və müzakirələr, öz mədəniyyətindən fərqli mədəni mənsubiyyətə sahib olduğu qəbul edilən və ya fərqli düşüncə, fikir və ya dünyagörüşü olan, vizual, çap, yayım və rəqəmsal mediada olan insanlarla görüşlər daxil ola bilər.
3. Müxtəlif informasiya, məsləhət və ya təlimat mənbələrinin etibarlılığını mühakimə edərək, mümkün qədər və ya təhrifə əsasən onları qiymətləndirmək, mövcud diapazondan daha çox uyğun gələn mənbələri seçmək.
4. n uyğun öyrənmə strategiyaları və metodlarından istifadə etməklə, ən etibarlı mənbələrdən gələn tövsiyə və ya göstərişləri qəbul etməklə və onlara riayət etməklə, müvafiq bilik, anlayış, kompetensiya, yanaşma və ya dəyərlərin mövcud repertuarına uyğunlaşdırmalar aparmaq.
5. Öyrəndiklərimiz barədə düşünmək, əldə olunan irəliləyişi, istifadə olunan strategiyaları qiymətləndirmək, yenə də tələb oluna bilən əlavə öyrənmə haqqında nəticə çıxarmaq və tələb oluna biləcək yeni strategiyaları öyrənmək.

Analitik və tənqidi düşünmə bacarıqları

Analitik və tənqidi düşünmə bacarıqları bir-biri ilə əlaqəli bacarıqların geniş, mürəkkəb bir qrupundan ibarətdir. Analitik düşünmə bacarıqları hər cür materialları (məsələn, mətnlər, dəlillər, şərhlər, məsələlər, hadisələr, təcrübələr) sistemli və məntiqli şəkildə təhlil etmək üçün tələb olunan bacarıqlardır. Bunlara aşağıdakı qabiliyyət və ya bacarıqlar daxildir:

1. Təhlil olunan materialları sistemli şəkildə tərkib elementlərinə bölmək və bu elementləri məntiqi bir şəkildə təşkil etmək.
2. Hər bir elementin mənasını (mənalərini) müəyyənləşdirmək və şərh etmək, həmin elementləri əvvəlcədən məlum olanlarla mümkün olduqda müqayisə etmək, izah etmək, oxşarlıqları və fərqləri müəyyənləşdirmək.
3. Elementlərin bir-birinə olan yanaşmasını yoxlamaq və aralarında olan əlaqələri (məsələn, məntiqi, səbəb, müvəqqəti) müəyyənləşdirmək.
4. Elementlər arasındakı uyğunsuzluqları, fikir ayrılıqlarını və yayınmaları müəyyənləşdirmək.
5. Fərdi elementlər üçün mümkün alternativ mənə və əlaqələri müəyyənləşdirmək, tam hissədən əskik ola biləcək yeni elementlər yaratmaq, ümumilikdə təsiri müəyyənləşdirmək üçün sistemli olaraq dəyişən elementlər və yoxlanılmış elementlərin yeni sintezlərini yaratmaq – başqa sözlə, yeni imkanları və alternativləri təsəvvür etmək və araşdırmaq.
6. Tam hissə haqqında məntiqi və müdafiə oluna bilən nəticə çıxarmaq üçün təhlilin nəticələrini mütəşəkkil və ardıcıl bir şəkildə tərtib etmək.

Tənqidi düşünmə bacarıqları hər cür materiallarla bağlı qiymətləndirmək və mühakimə yürütmək üçün tələb olunan bacarıqlardan ibarətdir. Buna görə də bunlara aşağıdakı qabiliyyət və ya bacarıqlar daxildir:

1. Daxili uyğunluq, mövcud sübut və təcrübə ilə uzlaşma əsasında qiymətləndirmələr aparmaq.
2. Təhlil edilən materialların etibarlı, dəqiq, məqbul, müvafiq, faydalı və ya inandırıcı olub-olmaması barədə mühakimə aparmaq.
3. Materialın əsaslandığı ilkin şərtləri, fərziyyələri, mətn və ya kommunikativ konvensiyaları anlamaq və qiymətləndirmək.
4. Materialların yalnız hərfi mənası ilə deyil, həm də onları hazırlayanların niyyətləri və planları, əsas səbəbləri də daxil olmaqla daha geniş ritorik mənası ilə məşğul olmaq (siyasi əlaqələr olduğu halda, buna, təbliğati müəyyənətmə bacarığı, təşviqat və əsas motivləri, niyyət və məqsədləri dekonstruksiya etmək bacarığı daxildir).
5. Materiallar barədə dəyərli mülahizələrin aparılmasına kömək etmək üçün onları, yaradılma tarixi kontekstinə görə yerləşdirmək.
6. Hazırda nəzərdən keçirilən materiallar üzrə müxtəlif alternativ variantların, imkanların və həll yollarının yaradılması və inkişafı.
7. Mövcud variantların müsbət və mənfi tərəflərini ölçmək – bura xərc və faydaların təhlili (həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli baxışları nəzərə alaraq), resursların təhlili (hər seçim üçün tələb olunan resursların praktikada mövcud olub-olmadığını qiymətləndirmək) və risk təhlili (hər bir seçimlə əlaqədar risklər və onların necə idarə oluna biləcəyini anlamaq və qiymətləndirmək) aid edilə bilər.
8. Dəyərləndirmə prosesinin nəticələrini açıq və konkret meyarlara, prinsiplərə və dəyərlərə və ya inandırıcı dəlillərə əsaslanaraq müəyyən bir təfsir, nəticə, hərəkət kursuna uyğun olaraq mütəşəkkil və ardıcıl şəkildə tərtib etmək, bunun üçün məntiqi və müdafiə oluna bilən arqumentlər hazırlamaq.
9. Dəyərləndirmə prosesində qərəzli ola biləcək öz fərziyyə və ehtimallarınızı qəbul etmək, inanc və mühakimələrin daima mədəni mənsubiyyətindən, dünyagörüşündən asılı olduğunu qəbul etmək.

Səmərəli analitik düşüncə tənqidi düşüncəni özündə cəmləşdirir (təhlil olunmuş materialların qiymətləndirilməsi). Səmərəli tənqidi düşüncə isə analitik düşüncəni özündə ehtiva edir (fərqlər qoymaq və əlaqələr yaratmaq). Bu səbəbdən analitik və tənqidi düşünmə bacarıqları bir-biri ilə sıx bağlıdır.

Dinləmə və müşahidə etmə bacarıqları

Dinləmə və müşahidə etmək bacarıqları başqa insanların nə söylədiyini anlamaq və onların davranışlarından öyrənmək üçün tələb olunan bacarıqlardır. Başqa insanların nə dediyini anlamaq üçün fəal dinləmə tələb olunur – deyilənə nəinki diqqətlə fikir vermək, həmçinin səsini tonu, yüksəkliyi, sürəti və səlisliyinə, şəxsin müşahidə edilən bədən dilinə, xüsusilə, göz hərəkətləri, üz ifadələri və jestlərinə diqqət yetirmək tələb olunur. Digər insanların davranışlarını yaxından izləmək davranışlar haqqında fərqli sosial mühitlərdə və mədəni kontekstlərdə ən uyğun və təsirli məlumat mənbəyi ola

bilər. Bu, həmin məlumatların saxlanması və daha sonratəkrar olunması ilə öyrənən şəxsin bu davranışları mənimsəməsinə kömək edə bilər. Beləliklə, dinləmə və müşahidə etmə bacarığına aşağıdakı bacarıq və ya qabiliyyətlər daxildir:

1. Yalnız deyilənlərə deyil, həm də onun necə söyləndiyinə və danışanın bədən dilinə də diqqət yetirmək.
2. Verbal və qeyri-verbal mesajlar arasında mümkün uyğunsuzluqlara diqqət etmək.
3. Mənanın incəliklərinə, qismən deyilən və ya ümumiyyətlə deyilməyən mənaya diqqət yetirmək.
4. Deyilənlərlə onun deyildiyi sosial kontekst arasındakı əlaqələrə diqqət yetirmək.
5. Digər insanların davranışlarına diqqət yetirmək və xüsusilə, fərqli bir mədəni mənsubiyyətə sahib olan insanların davranışları haqqında məlumatı yadda saxlamaq.
6. İnsanların xüsusilə də, bir-birindən fərqli mədəni mənsubiyyətə sahib olduğu qəbul edilən insanların eyni situasiyaya göstərdiyi reaksiyaların oxşarlıqlarına və fərqlərinə diqqət yetirmək.

Empatiya

Empatiya – başqa insanların fikirlərini, inanclarını, hisslərini anlamağı, əlaqə yaratmağı tələb edən və dünyanı başqa insanların nöqtəyi-nəzərindən görə bilən bacarıqlar qrupudur. Empatiya, özünün psixoloji istinad çərçivəsindən kənara çıxmaq bacarığını (öz nöqtəyi-nəzərindən qərar vermək), yaradıcı yanaşmaq bacarığı, psixoloji vəziyyəti və digər şəxsin münasibətini başa düşməyi özündə ehtiva edir. Bu bacarıq başqalarının mədəni əlaqələrini, dünyagörüşlərini, inanclarını, maraqlarını, duyğularını, istəklərini və ehtiyaclarını təsvir etmək üçün əsasdır. Empatiyanın bir neçə xarakterik formaları mövcuddur:

1. Koqnitiv perspektiv – başqa insanların hisslərini, fikirlərini, inanclarını başa düşmək və anlamaq qabiliyyətidir.
2. Emosional perspektiv – başqa insanların duyğularını, hisslərini və ehtiyaclarını başa düşmək qabiliyyətidir.
3. Bəzən “şəfqətli empatiya” və ya “empatik narahatlıq” adlandırılan simpatiya – şəfqət hissini təcrübədən keçirmək bacarığı, onların koqnitiv, təsiredici vəziyyəti və ya şəraiti, maddi vəziyyəti və hallarını başa düşmək əsasında başqalarına görə narahat olmaq.

Çeviklik və uyğunlaşma bacarığı

Çeviklik və uyğunlaşma, düşüncələrinizin, hisslərinizin və ya davranışlarınızın yeni kontekst və vəziyyətlərə əsaslı uyğunlaşması, onların problemlərinə, tələblərinə, imkanlarına effektiv və adekvat cavab verə bilmək üçün zəruri olan kompetensiyalardır. Çeviklik və uyğunlaşma qabiliyyəti insanların yeniliyə, dəyişikliyə, eləcə də başqalarının sosial və mədəni gözləntilərinə, ünsiyyət tərzini və davranışlarına müsbət cəhətdən uyğunlaşmağa imkan verir. Bununla yanaşı, fərdlərə yeni situasiya şəraiti, təcrübə, qarşılıqlı və məlumatlara cavab olaraq, düşünmə, hiss etmə və ya davranış qaydalarını tənzimləmək imkanı verir. Bu şəkildə təyin olunan çeviklik və uyğunlaşmanı, şəxsi

mənfəət və ya qazanc üçün davranışın prinsipsiz və ya fürsətçi tənzimlənməsindən fərqləndirmək lazımdır. Onları kənardan məcburi uyğunlaşmadan da fərqləndirmək lazımdır. Beləliklə, çeviklik və uyğunlaşma aşağıdakı qabiliyyət və ya bacarıqları əhatə edir:

1. Dəyişən şərtlərə görə düşüncə tərzini tənzimləmək və ya müvəqqəti olaraq mədəni istəklərə cavab olaraq fərqli bir idrak perspektivinə keçmək.
2. Yeni sübutlar və rəasional dəlillərin fonunda öz fikirlərini yenidən nəzərdən keçirmək.
3. Digərləri ilə daha effektiv, müvafiq ünsiyyəti, əməkdaşlığı asanlaşdırmaq üçün öz duyğularını, hisslərini idarə etmək və tənzimləmək.
4. Fərqli mədəni mənsubiyyətə sahib olduğu qəbul edilən insanlarla görüşmək və qarşılıqlı əlaqədə olmaq üçün həyəcan, narahatlıq və inamsızlığı aradan qaldırmaq.
5. Tarixən münaqişədə olduğu digər qrupun üzvlərinə qarşı mənfəi hissləri tənzimləmək və azaltmaq.
6. Davranışını mövcud mədəni mühitə görə sosial baxımdan uyğunlaşdırmaq.
7. Müxtəlif ünsiyyət üslubları və davranışlarına uyğunlaşmaq və müvafiq ünsiyyət üslublarına keçid, başqalarının mədəni normalarını pozmaq və onların başa düşəcəyi tərzdə ünsiyyət qurmaq.

Linqvistik, kommunikativ və plurilingval (çoxdillilik) bacarıqlar

Linqvistik, kommunikativ və plurilingval (çoxdillilik) bacarıqlar başqa insanlarla effektiv və müvafiq olaraq ünsiyyət qurmağı tələb edən bacarıqlardır. Bunlara aşağıdakı bacarıqlar və vərdişlər daxildir:

1. Müxtəlif vəziyyətlərdə aydın ünsiyyət qurmaq bacarığı – bura öz inanclarını, rəylərini, maraq və ehtiyaclarını ifadə etmək, ideyaların izah etmək və aydınlaşdırmaq, təbliğ etmək, təşviq etmək, mübahisə etmək, əsalandırmaq, müzakirə etmək, inandırmaq və danışıqlar aparmaq qabiliyyəti daxildir.
2. Birdən çox dil və ya dil növündən istifadə etməklə mədəniyyətlərarası vəziyyətlərin kommunikativ tələblərini qarşılamaq bacarığı və ya digər bir dili anlamaq üçün ortaq dildən istifadə etmək qabiliyyəti.
3. Hətta, güc bərabərsizliyi olduqda əlverişsiz vəziyyətdə halda özünü inamla, aqressiya olmadan ifadə etmək bacarığı və həmin şəxsin ləyaqət və hüquqlarına hörmət ediləcək şəkildə əsaslı fikir ayrılığını ifadə etmək qabiliyyəti.
4. Digər sosial qrupların və onların mədəniyyətlərinin işlətdiyi ünsiyyətlərdə fərqli ifadə formalarını və fərqli kommunikativ konvensiyaları (verbal, qeyri-verbal) tanımaq qabiliyyəti.
5. Kommunikativ konvensiyalardan istifadə edən fərdin (verbal, qeyri-verbal) həmsöhbətə uyğun gələn və üstünlük təşkil edən mədəni şəraitin şərtlərinə uyğun kommunikativ davranışları tənzimləmək və dəyişdirmək qabiliyyəti.
6. Başqa bir şəxsin ifadə etdiyi anlayışlar bəlli olmadığı və ya başqa bir şəxsin ifadə etdiyi şifahi və qeyri-şifahi məlumatlar arasında uyğunsuzluq aşkar edildiyi hallarda, müvafiq və həssas bir şəkildə aydınlaşdırma sualları vermək qabiliyyəti.

7. Başqalarından təkrarlama və ya yenidən düzəlişlər tələb etməklə, ya da özünün səhv başa düşülən məlumatlarına düzəliş etmək və ya sadələşdirməklə ünsiyyətdəki pozuntuların öhdəsindən gəlmək qabiliyyəti.
8. Yazılı və şifahi tərcümə, eləcə də izah etmək bacarıqları da daxil olmaqla mədəniyyətlərarası mübadilə zamanı bir linqvistik mediator kimi fəaliyyət göstərmək, öz mədəniyyətlərindən fərqli bir mədəniyyətə sahib olduğuna inanılan birinin və ya bir şeyin xüsusiyyətlərini anlamağa və qiymətləndirməyə kömək etmək qabiliyyəti.

əməkdaşlıq bacarıqları

əməkdaşlıq bacarıqları ortaqların fəaliyyətlər, tapşırıqlar və təşəbbüslərdə başqaları ilə uğurlu şəkildə iştirak etmək üçün tələb olunan bacarıqlardır. Bunlara aşağıdakı qabiliyyət və ya bacarıqlar daxildir:

1. Qrup işlərində fikir və ideyaları ifadə etmək, digər qrup üzvlərini də fikir və ideyalarını belə şəraitdə ifadə etməyə təşviq etmək.
2. Konsensus yaratmaq və qrup daxilində güzəştə getmək.
3. Qarşılıqlı və əlaqəli şəkildə başqaları ilə birgə tədbir görmək.
4. Qrupun məqsədlərini müəyyənləşdirmək və qəbul etmək.
5. Qrupun məqsədlərinə çatmağa çalışmaq və bu məqsədlərə çatmaq üçün öz davranışını uyğunlaşdırmaq.
6. Bütün qrup üzvlərinin istedadlarını və güclü tərəflərini qiymətləndirərək, başqalarının ehtiyac duyduğu və inkişaf etmək istədiyi sahələrdə onlar kömək etmək.
7. Qrup məqsədlərinə çatmaq üçün digər qrup üzvlərini əməkdaşlıq etməyə və bir-birlərinə kömək etməyə həvəsləndirmək, motivasiya etmək.
8. Müvafiq işlərdə başqalarına kömək etmək.
9. Qrupla əlaqəli və faydalı bilik, təcrübə və ya sərişətləri bölüşdürmək, digər qrup üzvlərini buna inandırmaq.
10. Qrup işlərində münaqişəni anlamaq, özündə və başqalarında qarşıdurmanın emosional əlamətlərini müəyyənləşdirmək də daxil olmaqla, dinc üsul və dialoqdan istifadə edərək cavab vermək.

Münaqişələri həll etmək bacarıqları

Münaqişələri həll etmək bacarığı münaqişələri dinc yolla idarə və həll etməyi tələb edir. Bunlara aşağıdakı qabiliyyət və ya bacarıqlar daxildir:

1. Aqressiya və mənfi halları azaltmaq, onların qarşısını almaq, insanların öz fərqli fikirlərini ifadə etmələri və qisas qorxusundan narahat olmamaları üçün neytral mühit yaratmaq.
2. Münaqişəli tərəflər arasında qəbul olunma, qarşılıqlı anlaşma və inamı dəstəkləmək və gücləndirmək.
3. Münaqişə tərəflərinin güc və ya vəziyyətlərindəki fərqləri anlamaq, onlarla ünsiyyətdə bu cür fərqlər mümkün təsirini azaltmaq üçün tədbirlər görmək.

4. Duyğuları səmərəli şəkildə idarə etmək və tənzimləmək – öz əsas duyğuları və motivasiya hallarını başqalarının kimi izah etmək bacarığı, həm özümüzdə, həm də başqalarında olan emosional stress, narahatlıq və inamsızlıqla mübarizə aparmaq.
5. Münaqişələrdə iştirak edən tərəflərin fərqli baxışlarını dinləmək və anlamaq.
6. Münaqişəli tərəflərin fərqli fikirlərini ifadə etmək və ümumiləşdirmək.
7. Münaqişəli tərəflər arasındakı səhv anlayışlara etiraz etmək və onları azaltmaq.
8. Münaqişə tərəflərinə başqalarının fikirlərini düşünməyə imkan vermək üçün bəzən sükut, sülh və fəaliyyətsizlik dövrünün vacibliyini qəbul etmək.
9. Münaqişələrin səbəblərini və digər aspektlərini müəyyənləşdirmək, təhlil etmək, əlaqələndirmək və kontekstləşdirmək.
10. Münaqişə edən tərəflər arasında hansı sazişin qurulacağına dair ümumi fikirlərin müəyyənləşdirilməsi, münaqişələrin həlli variantlarını müəyyənləşdirmək, mümkün kompromislərin və ya həll yollarının dəqiqləşdirilməsi.
11. Mövcud variantları başa düşmək səviyyəsini artırmaqla başqalarına münaqişələrin həllində kömək etmək.
12. Münaqişənin optimal və məqbul həlli barədə razılığa gəlmək üçün tərəflərə kömək və rəhbərlik etmək.

Bilik və tənqidi anlama

Bilik bir insanın sahib olduğu məlumatların məcmusudur, anlama isə mənalardan qavranılması və qiymətləndirilməsidir. "Tənqidi anlama" termini demokratik proseslər kontekstində mənalardan başa düşülməsinin, qiymətləndirilməsinin vacibliyini vurğulamaq üçün istifadə olunur. O, başa düşülən və şərh olunanların aktiv əks olunması və tənqidi qiymətləndirilməsi də daxil olmaqla mədəniyyətlərə dialoq üçün də istifadə olunur (avtomatik, adi və düşünmə olmayan təfsirdən fərqli olaraq).

Demokratiya mədəniyyəti üçün tələb olunan müxtəlif bilik və tənqidi anlayışlar aşağıdakı üç əsas qrupa bölünür.

Bilik və özünü tənqidi anlama

Demokratiya mədəniyyətində səmərəli və müvafiq qaydada iştirak etmək üçün özünü tanıma və özünü anlama mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bilik və özünü tənqidi anlamaların bir çox fərqli tərəfləri var, bunlar aşağıdakılardır

1. Öz mədəni mənsubiyyətini bilmək və anlamaq.
2. Şəxsin dünyaya baxış tərzi və onun idraki, emosional və motivasiya aspektləri, fərziyyə və qərəzlər haqqında bilik və anlayışı.
3. Dünyagörüşünün əsasını qoyan fərziyyələri və qərəzli fikirlər haqqında bilik və anlayış.
4. Dünyaya baxışın, fərziyyələr və qərəzli fikirlərin necə olduğunu anlamaq, onların mədəni mənsubiyətdən, təcrübələrdən necə asılı olduğunu başa düşmək və öz növbəsində başqalarının hisslərinə, mühakimələrinə və reaksiyalarına necə təsir göstərdiyini bilmək.

5. Xüsusilə, başqa insanlarla ünsiyyət və əməkdaşlıq zamanı öz emosiyalarının, hisslərinin, niyyətlərinin fərqində olmaq.
6. Öz bacarıq və qabiliyyətlərinin mədudiyyətlərini bilmək və anlamaq.

Dil və ünsiyyət haqqında biliklər və tənqidi anlama

Dil və ünsiyyət haqqında bilik və tənqidi anlamanın bir çox fərqli tərəfi var. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

1. Sosial baxımdan uyğun verbal və qeyri-verbal kommunikativ konvensiyaların istifadə olunduğu dildə (lərdə) bilmək
2. Digər mədəni mənsubiyyətli insanların özləri ilə eyni dildən istifadə etdikləri halda da öz dünyagörüşləri baxımından anlamlı müxtəlif verbal və qeyri-verbal kommunikativ vərdislərə əməl edə biləcəyini başa düşmək
3. Fərqli mədəni mənsubiyyətləri olan insanların ünsiyyətin mənalarnı müxtəlif şəkillərdə qavraya biləcəklərini anlamaq
4. İstənilən dildə danışmağın bir çox yollarının olduğunu və eyni dildən istifadənin müxtəlif üsulları olduğunu anlamaq.
5. Dildən istifadənin bu dilin daxil olduğu mədəniyyətdə yayılan məlumat, məna və şəxsiyyət daşıyıcısı olaraq işləyən mədəni bir təcrübə olduğunu anlamaq.
6. Dillərin mədəni baxımdan ortaq fikirləri bənzərsiz bir şəkildə ifadə edə biləcəyini və ya başqa bir dildən daxil olması çətin ola bilən bənzərsiz fikirləri ifadə edə biləcəyini anlamaq.
7. Fərqli ünsiyyət üslublarının ziddiyyət yarada biləcəyi və ya ünsiyyətin pozulmasına səbəb ola bilən anlayış da daxil olmaqla, sosial təsir və müxtəlif ünsiyyət üslublarının digərlərinə təsirini anlamaq.
8. Öz fərziyyələrinin, ön fikirlərinin, qavrayışlarının, inanclarının və mühakimələrinin danışdığı konkret dil (lər) ilə necə əlaqəli olduğunu başa düşmək.

Bilik və dünyanı tənqidi anlama (siyasət, hüquq, insan hüquqları, mədəniyyət, mədəniyyətlər, dinlər, tarix, media, iqtisadiyyat, ətraf mühit və dayanıqlılıq)

Aşağıdakılar da daxil olmaqla, bilik və dünyanı tənqidi anlama müxtəlif sahələrdə geniş və mürəkkəb bilik və anlayış diapazonunu əhatə edir.

(a) Siyasət və hüquqa dair bilik, tənqidi anlamaya aşağıdakılar daxildir:

1. Demokratiya, azadlıq, ədalət, bərabərlik, vətəndaşlıq, hüquqlar və vəzifələr, qanun və qaydaların zəruriliyi, qanunun aliliyi də daxil olmaqla, siyasi və hüquqi konsepsiyaları bilmək və başa düşmək.
2. Demokratik proseslər, demokratik institutların necə işlədiyi, o cümlədən siyasi partiyaların rolu, seçki prosesləri və səsvermə barədə məlumat və anlayış.
3. Vətəndaşların ictimai müzakirələrdə və qərar qəbuletmə prosesində iştirak etmələrinin, siyasətə və cəmiyyətə təsir göstərə biləcəyi müxtəlif yolların, vətəndaş cəmiyyəti və QHT-lərin bu baxımdan oynaya biləcəyi rolu anlaya bilmək.

4. Demokratik cəmiyyətlərdə yanaşmaların güc münasibətlərini, siyasi fikir ayrılığı və fikir ziddiyyətini, belə anlaşmazlıqların və münaqişələrin sülh yolu ilə necə həll olunacağını başa düşmək.
5. Cari məsələlər, müasir sosial və siyasi məsələlər, başqalarının siyasi baxışları haqqında məlumat və anlama.
6. Müasir demokratiyaya təhdidlər barədə məlumat və anlayış.

(b) Aşağıdakıları ehtiva edən insan hüquqları haqqında bilik və tənqidi anlayış:

1. İnsan hüquqlarının bütün insanlara xas olan ləyaqətə əsaslandığını bilmək və anlamaq.
2. İnsan hüquqlarının universal, ayrılmaz və bölünməz olduğunu, hər kəsin yalnız öz hüquqlarına deyil, milli mənşəyindən, etnik, irqi, dini, dil, yaş, cins, siyasi fikir, mülkiyyət, əlillik, cinsi oriyentasiya və ya statusundan asılı olmayaraq həm də başqalarının hüquqlarına hörmət etmək məsuliyyətinin olduğunu bilmək və anlamaq.
3. İnsan hüquqlarına yanaşmada dövlətlərin və hökumətlərin öhdəliklərini bilmək və anlamaq.
4. İnsan hüquqlarının tarixi, o cümlədən Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsi, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyası haqqında bilik və anlayış.
5. İnsan hüquqları, demokratiya, azadlıq, ədalət, sülh və təhlükəsizlik arasındakı əlaqəni bilmək və anlamaq.
6. Fərqli cəmiyyətlərdə və mədəniyyətlərdə insan hüquqlarının izahının, təcrübədən keçirməyin müxtəlif üsullarının ola biləcəyini bilmək və anlamaq, lakin o, mümkün dəyişikliklərin mədəni məzmunundan asılı olmayaraq insan hüquqları üçün minimum standartları müəyyənləşdirən beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş hüquqi sənədlərlə tənzimləndiyini bilmək və başa düşmək.
7. İnsan hüquqları prinsiplərinin praktikada konkret situasiyalara necə tətbiq olunduğunu, insan hüquqlarının pozulması hallarının necə yarandığını, necə həll olunacağını və insan hüquqları arasındakı mümkün münaqişələrin həlli yollarını bilmək və anlamaq.
8. Bu gün dünyada insan hüquqları ilə bağlı vacib problemlər haqqında bilik və anlayışlar.

(c) Aşağıda göstərilənləri özündə ehtiva edən mədəniyyət və ya mədəniyyətlər haqqında bilik və tənqidi anlama:

1. İnsanların mədəni mənsubiyyətlərinin onların dünyagörüşlərinin, ilkin rəylərinin, inanclarının, dəyərlərinin, davranışlarının və başqaları ilə qarşılıqlı təsiri haqqında bilik və anlama.
2. Bütün mədəni qrupların daxilən dəyişkən və müxtəlif olduğunu, sabit məxsusi xüsusiyyətlərə malik olmadığını, ənənəvi mədəni mahiyyətə qarşı çıxan və etiraz edən şəxsləri ehtiva etdiyi, daim inkişaf edərək dəyişdiyi barədə bilik və anlama.

3. Güc strukturlarının, ayrı-seçkilik təcrübələrinin və mədəni qruplar arasında və onların daxilində institusional maneələrin gücsüz şəxslərin imkanlarını məhdudlaşdırmaq üçün necə işlədiyini bilmək və anlamaq.
4. Xüsusi mədəni mənsubiyyəti olan insanlar tərəfindən istifadə edilən konkret etiqadlar, dəyərlər, normalar, təcrübələr, müzakirə və məhsullar haqqında bilik və anlama.

(d) Aşağıdakıları əhatə edən dinlər haqqında bilik və tənqidi anlama:

1. Xüsusi dini adət-ənənələrin tarixinin əsas cəhətlərini, xüsusi dini ənənələrin əsas mətn və doktrinalarını, müxtəlif dini ənənələr arasında mövcud ortaq və fərqli cəhətlər haqqında bilik və anlama.
2. Dini rəmzləri, dini ayinləri və dildən dini istifadə haqqında bilik və anlama.
3. Xüsusi dinlərə etiqad edən şəxslərin inanclarının, dəyərlərinin, praktika və təcrübələrinin əsas xüsusiyyətlərini bilmək və anlamaq.
4. Subyektiv təcrübənin və dinlərin şəxsi səviyyədə ifadəsinin bu dinlərin standart dərslik nümunələrindən fərqli şəkildə olacağını anlamaq.
5. Ayrı-ayrı dinlərdə mövcud olan inanc və təcrübələrin daxili müxtəlifliyini bilmək və anlamaq.
6. Bütün dini qrupların daxilindəki fərdlərin ənənəvi dini anlayışlara qarşı çıxan və mübahisə edən, sabit xüsusiyyətlərə sahib olmayan və daim inkişaf edən və dəyişən şəxslərin olduğunu bilmək və anlamaq.

(e) Aşağıda göstərilənləri özündə ehtiva edən tarixi bilik və tənqidi anlama:

1. Tarixin dəyişən xüsusiyyəti və keçmişin təfsirinin zamanla mədəniyyətlər arasında necə dəyişdiyini anlamaq.
2. Müasir dünyanı formalaşdıran tarixi qüvvələr və faktorlar haqqında müxtəlif fikirlərdən irəli gələn konkret narrativləri bilmək və anlamaq.
3. Tarixi araşdırma proseslərinin, xüsusən də faktların necə seçildiyi və qurulduğunu, tarixi hekayələrin, izaların və arqumentlərin hazırlanmasında necə sübut rolu oynadıqlarını başa düşmək.
4. Təcrid olunmuş qrupların (məsələn, mədəni azlıqlar və qadınlar) töhfələri çox vaxt standart tarixi hekayələrdən xaric edildiyi üçün tarix haqqında alternativ məlumat mənbələrinə çıxış ehtiyacının başa düşülməsi.
5. Tarixlərin tez-tez etnosentrik nöqtəyindən necə təqdim olunduğunu, öyrədildiyini bilmək və anlamaq.
6. Demokratiya və vətəndaşlıq anlayışlarının zamanla fərqli mədəniyyətlərdə müxtəlif yollarla necə inkişaf etdiyini bilmək və anlamaq.
7. Stereotipin insanlara fərdiliyini və müxtəlifliyini inkar etmək və insan hüquqlarını pozmaq üçün ayrı-seçkilik forması olduğunu və bəzi hallarda insanlığa qarşı cinayətlərə yol açdığını bilmək və anlamaq.
8. Keçmiş bu günün gələcəyi nöqtəyindən nəzərdən anlamaq və şərh etmək, müasir dünyada keçmişin narahatlıq və problemlərlə əlaqəsini anlamaq.

(f) Media haqqında bilik və tənqidi anlama:

1. Cəmiyyətin istifadəsinə ötürməzdən əvvəl kütləvi informasiya vasitələrinin seçdiyi, şərh etdiyi və düzəliş etdiyi prosesləri bilmək və anlamaq.
2. İstehsalçıları və istehlakçıları əhatə edən kütləvi informasiya vasitələrini və KİV üçün məzmun, görüntü, mesaj və reklam prodüserlərinin mümkün motivlərini, niyyət və məqsədlərini bilmək və anlamaq.
3. Rəqəmsal medianın, onun məzmununun, şəkillərin, mesajların və reklamların necə istehsal edildiyi, onları hazırlayanların müxtəlif motivləri, niyyətləri, məqsədləri haqqında bilik və anlama.
4. Kütləvi informasiya vasitələrinin və rəqəmsal medianın fərdlərin düşüncə və davranışlarına təsirlərini bilmək və anlamaq.
5. KİV-də və rəqəmsal mediada siyasi mesajların, təbliğat və nifrət nitqinin necə hazırlandığını, bu ünsiyyət formalarının necə müəyyənləşdirilə biləcəyini və fərdlərin bu ünsiyyət növlərindən özlərini necə qoruya biləcəyini bilmək və anlamaq.

(g) İqtisadiyyat, ətraf mühit, dayanıqlılıq haqqında bilik və tənqidi anlamaya aşağıdakılar daxildir:

1. Məşğulluq, qazanc, mənfəət, vergi və dövlət xərcləri arasındakı əlaqəni əhatə etməklə, cəmiyyətin fəaliyyətinə təsir edən iqtisadi və maliyyə proseslərini bilmək və anlamaq.
2. Gəlir və xərclər arasındakı əlaqəni, borcun xarakter və nəticələri, istiqrazların həqiqi dəyərləri, ödəmə qabiliyyətindən yüksək olan kredit riski haqqında bilik və anlama.
3. Dünya birliyinin iqtisadi baxımdan qarşılıqlı asılılığını, fərdi seçim və istehlak nümunələrinin dünyanın digər yerlərində təsirini bilmək və anlamaq.
4. Təbii ətraf mühit, ona təsir göstərə biləcək amillər, ətraf mühitə ziyan vuran faktorlar, mövcud ekoloji problemlər, məsuliyyətli istehlak zərurəti, ətraf mühitin qorunması və dayanıqlılıq haqqında bilik və anlama.
5. Xüsusilə qlobal cəhətdən baxıldıqda, iqtisadi, ictimai, sosial və ekoloji proseslər arasındakı əlaqələri bilmək və anlamaq.
6. Qloballaşma ilə əlaqəli etik problemləri bilmək və anlamaq.

Kompetensiyalar qrupunun konsepsiyası yenidən nəzərdən keçirildi

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, Çərçivəyə uyğun olaraq, bu 20 kompetensiya nadir hallarda fərdi olaraq hazırlanır və istifadə olunur. Bunun əksinə, kompetent davranış kompetensiyaların bütün qrupunu eyni vaxtda və ya ardıcıl olaraq aktivləşdirilməsini və tətbiq edilməsini dinamik və nizamlı bir şəkildə tətbiq etməkdən daha çox, verilmiş vəziyyətə uyğun olaraq fərdin qəbul etdiyi xüsusi tələb və problemlərə uyğunlaşmasına imkan verir. Hər hansı bir qrupda verilmiş kompetensiyalar dəyərlərin, yanaşmaların, bacarıqların, bilik və tənqidi anlayışların tam diapazonunda tərtib edilmişdir. Bu o

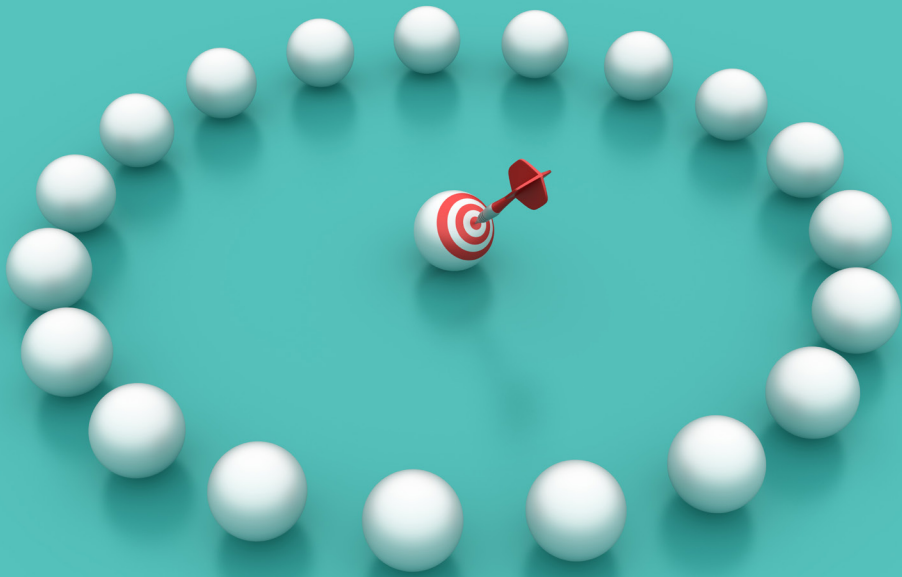
deməkdir ki, yeni bir təhsil proqramı hazırlayarkən Çərçivə istifadəçiləri bütün dörd kompetensiya qrupuna diqqət yetirməlidirlər.

Bu hal da ola bilər ki, 20 kompetensiyanın hamısı tədris proqramına daxil edilməsin. Bu, təhsil işçiləri üçün mövcud olan maddi resursların məhdudluğu və ya vaxt məhdudluğu ilə bağlı ola bilər. Alternativ olaraq, bəzi kompetensiyaların başqalarına nisbətən daha yüksək prioritet təşkil etməsini diktə edən siyasi mülahizələr ola bilər və ya geniş bir siyasi və ya mədəni narahatlıqlar ola bilər ki, bu da təhsil vasitəsilə müəyyən bir kompetensiyanı hədəf almağın məqbul olmadığını göstərir.

əgər tədris planından müəyyən kompetensiyaların çıxarılması qərarı alınmışsa, Çərçivə istifadəçiləri növbəti iki mülahizəni yadda saxlamalıdır. Birincisi, kompetent davranış fərdən bütün kompetensiyalar qrupundan istifadəni tələb edir, əgər bu şəxs hərtərəfli şəkildə kompetensiyalarla təmin edilməmişdirsə, bəzi hallarda o, kompetent cavab verə bilməyəcək. Çərçivə istifadəçiləri qərar qəbul edərkən müəyyən kompetensiyaların tədris planından kənarlaşdırılmasının nəticələrini nəzərə almalıdırlar.

İkincisi, eyni zamanda, bu nöqsanların demokratiyanın, insan hüquqlarının və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi və müdafiəsi olan Çərçivə üçün ümumi əsasını poza biləcəyinə də diqqət yetirilməlidir. Məsələn, bütün dəyərləri buraxmaq o deməkdir ki, öyrənənlər demokratik kompetensiyalar ilə deyil, daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, qeyri-demokratik siyasi rejimlərin xidmətində istifadə edilə bilən daha ümumi bir siyasi kompetensiyaya sahib olacaqlar (başqa sözlə, tədris proqramından dəyərləri çıxartmaq mütləq bilik və bacarıqları neytral göstərmir). Alternativ olaraq, yalnız bacarıqlara, biliklərə və tənqidi anlayışa diqqət yetirmək və bütün dəyərləri və münasibətləri nəzərə almamaq o deməkdir ki, öyrənənlər müvafiq bacarıq, bilik və tənqidi anlayışla təchiz olunsalar da, onlardan təcrübədə istifadə etməyə az meyilli ola bilərlər; çünki insanların bacarıqlarını, biliklərini və tənqidi anlayışlarını istifadə etməyi şərtləndirən dəyərlər və yanaşmalardır.

Bir sözlə, müəyyən kompetensiyaları tədris planlarından kənarlaşdırarkən çox diqqət yetirilməlidir. Bu cür qərarlar təklif olunan kənarlaşdırma hallarının ehtimal olunan nəticələrinin tam həlli fonunda verilməlidir.

Fəsil 7

Deskriptorlar – Onların istifadəsi və məqsədləri

Kompetensiya deskriptorlarına olan ehtiyac

Demokratiya mədəniyyəti kompetensiya modeli ilə təsvir olunan dəyərlərə, yanaşmalara, bacarıqlara, biliklərə və tənqidi anlayışa malik vətəndaşlara əsaslanır. Öyrənlərdə DMK-nin (demokratiya mədəniyyət kompetensiyaları) inkişafını təmin etmək üçün iki element vacibdir:

1. təlim ehtiyaclarını və gələcək inkişaf sahələrini müəyyən etmək məqsədi ilə hər bir kompetensiyada öyrənlərin mövcud kompetensiya səviyyəsini qiymətləndirmək imkanı;
2. rəsmi və qeyri-rəsmi formalarda təhsil müdaxilələrini tərtib etməyə, həyata keçirməyə və dəyərləndirməyə kömək edən istinadlar.

Bu ehtiyacları ödəmək üçün Çərçivə kompetensiyalar modelində ehtiva olunan 20 kompetensiyanın hər biri üçün deskriptorlar təqdim edir. Bu deskriptorlar kompetensiyalardan istifadə etməyə yardımçı olur, tədris planının planlaşdırılması, tədrisi və öyrədilməsi, qiymətləndirilməsi üçün vacib və faydalı vasitələrlə təmin edir. Kompetensiya deskriptorları - müşahidə oluna bilən davranışları izah edən ifadələrdir, müvafiq şəxsin kompetensiyaya yanaşmada müəyyən bir səviyyəyə çatdığını göstərir. Deskriptorların müvafiq kurikulum planlamasının tədris, təlim və qiymətləndirmə ilə əlaqəli olması üçün onları təlim nəticələrinin dilindən istifadə edərək tərtib etmək lazımdır.

Deskriptorlar necə hazırlanıb?

Çərçivə üçün deskriptorları formalaşdırmaqda aşağıdakı meyarlardan istifadə edilmişdir.

- ▶ *İfadə lər*: Deskriptorlar konkret fəaliyyət felindən başlayaraq öyrənmə nailiyyəti ilə əlaqəli müşahidə olunan davranışı təsvir edərək öyrənmə nəticələrinin dili ilə tərtib edilməli idi.
- ▶ *Müxtə sə rlik*: Deskriptorlar uzun deyil, qısa olmalıdır, ideal olaraq 25 sözdən artıq olmamalıdır.
- ▶ *Pozitivlik*: hər bir deskriptor öz qabiliyyətini mənfi baxımdan deyil (məsələn, bilməz, etmir, məhduddur), müsbət ifadə baxımından qabiliyyətini ifadə etməlidir (məsələn, bacarır, ifadə edir, dəstəkləyir). İdeal olaraq, məqsəd hər bir deskriptorun müəllimə "Bəli, bu şəxs bunu edə bilər/onda bu (dəyər, yanaşma, kompetensiya, bilik, anlama) var" və ya "Xeyr, bu insan bunu edə bilməz/onda bu (dəyər, yanaşma, kompetensiya, anlama) yoxdur." deməsinə imkan verməsini təmin etmək idi.
- ▶ *Aydınlıq*: hər bir deskriptor şəffaf olmalı, jarqonla yüklənməmiş və nisbətən sadə qrammatikadan istifadə edilərək yazılmalı idi
- ▶ *Müstə qillik*: hər bir deskriptor digər bütün deskriptorlardan müstəqil olmalı idi. Başqa sözlə, hər bir deskriptor qrupdakı digər deskriptorlarla əlaqəli ola bilməz. Bu səbəbdən, deskriptorlarda dəfələrlə eyni ifadələrin (məsələn, zəif/orta/yaxşı, bir neçə/bəzi/çox/ən çox, kifayət qədər geniş/çox geniş) istifadəsinin qarşısı alındı. əgər bu olmasaydı, deskriptorlar müstəqil ola bilməyəcəkdi.
- ▶ *Müə yyə nlik*: hər bir deskriptorun müvafiq dəyərin/yanaşmanın/bacarığın/biliyin/ anlayışın fərd tərəfindən mənimsənib-mənimsənmədiyini göstərən konkret davranış və nailiyyətlərlə təsvirinə ehtiyac var.

Bu meyarlardan istifadə edərək, bütün 20 kompetensiyanı əhatə edən 2085 deskriptorun ilkin qrupu hazırlanmışdır. Bu deskriptorların tədricən sayı azaldılmış, bir sıra əks-əlaqə və hesablama, qiymətləndirmə və miqyaslandırma tapşırıqlarından istifadə edilərək Avropada 3094 təhsil mütəxəssisinin qatıldığı tərtibatda dəqiqləşdirilmişdir. Bu tapşırıqların məlumatları Çərçivə modelində yer alan 20 kompetensiyanın əldə edilməsini indeksləşdirmək üçün xüsusilə faydalı hesab edilən 447 təsdiqlənmiş və yüksək səviyyədə qiymətləndirilmiş deskriptoru və 135 əsas deskriptorları müəyyən etmək üçün istifadə edilmişdir.

Təhsil mütəxəssislərindən toplanmış məlumat deskriptorların üç müxtəlif səviyyədə səriştəlililiyini ölçmək üçün istifadə edilir: səriştəlililiyin başlanğıc, orta və yüksək səviyyələrini. Deskriptorların çoxunun bu üç kompetensiya səviyyəsindən yalnız biri ilə açıq şəkildə əlaqələndirilə biləcəyi müəyyən edildi. Baxmayaraq ki, bəzi deskriptorlar təsdiqlənmişdir, onlar yerləşdirmə prosesində ya başlanğıc və orta, ya da orta və yüksək səviyyələr arasında qeyd edilmişdir.

Bu əhatəli empirik iş sayəsində 20 kompetensiyanın hər biri üçün ölçülmüş deskriptorlar yaradıldı. Bu deskriptorlar müvafiq davranışları ardıcıl şəkildə nümayiş etdirən bir insanın, müvafiq kompetensiyalara uyğun (başlanğıc, orta və ya yüksək) səviyyəyə çatma ehtimalının yüksək olduğunu göstərir. əsas deskriptorların tam siyahısı və təsdiq edilmiş deskriptorların daha böyük bazası cari nəşrin 2-ci cildində təqdim edilmişdir.

Bu siyahı, həmçinin, Avropa Şurasının Çərçivəyə həsr olunmuş veb sahifəsində də yerləşdirilib.

Təsviri məqsədlər üçün, bu, iki kompetensiya miqyaslı müəyyənlanmış əsas deskriptorlar aşağıdakı 6 və 7-ci Haşiyələrdə təqdim olunub.

Haşiyə 6: Dinləmə və müşahidə bacarıqları üçün əsas deskriptorlar

- Səriştəliliyin başlanğıc səviyyəsi
 - Digər insanları diqqətlə dinləyir
 - Fərqli fikirləri diqqətlə dinləyir
- Səriştəliliyin orta səviyyəsi
 - Digər şəxsin məna və niyyətlərini başa düşmək üçün səmərəli dinləməyi bacırır
 - Danışanın söylədiklərinin mənasını başa düşmək üçün natıqın jestlərini və ümumi bədən dilini izləyir
- Səriştəliliyin yüksək səviyyəsi
 - Digər insanların fikrində tutub söyləmədiklərinə diqqət yetirir
 - Digər mədəni mənsubiyyətə sahib insanların eyni vəziyyətə necə fərqli reaksiya verdiyinə diqqət yetirir

Haşiyə 7: Siyasət, hüquq və insan haqlarına dair bilik və tənqidi anlayışlar üçün əsas deskriptorlar

- Səriştəliliyin başlanğıc səviyyəsi
 - Demokratiya, azadlıq, vətəndaşlıq, hüquq və vəzifələr də daxil olmaqla əsas siyasi anlayışların mənasını izah edə bilir
 - Hər kəsin başqalarının insan hüquqlarına hörmət etməyə borclu olduqlarını izah edə bilir.
- Səriştəliliyin orta səviyyəsi
 - İnsan hüquqlarının universal, ayrılmaz və bölünməz mahiyyətini izah edə bilir
 - İnsan hüquqlarının pozulmasına səbəb olan proseslərdə stereotiplərin və qərəzlərin rolu da daxil olmaqla insan hüquqlarının pozulmasının başlıca səbəblərini tənqidi şəkildə əks etdirə bilir
- Səriştəliliyin yüksək səviyyəsi
 - Vətəndaşların siyasətə təsirinin müxtəlif yollarını təsvir edə bilir
 - İnsan hüquqları çərçivəsinin dəyişkənliyini və dünyanın müxtəlif bölgələrində insan hüquqlarının davamlı inkişafını tənqidi şəkildə əks etdirə bilir

Deskriptorlardan istifadə

Deskriptorların hazırlanması prosesində buna görə deskriptorların təsdiqlənmiş və miqyası müəyyən olunmuş iki qrupu yaradıldı: 447 deskriptordan ibarət ümumi bank (üç kompetensiya səviyyəsi ilə bağlı bəzi deskriptorlar və bu səviyyələr arasında yerləşən deskriptorlar) və səriştəliliyin hər üç səviyyəsi ilə aydın şəkildə bağlı olan 135 əsas deskriptorların azaldılmış alt çoxluğu. əsas fərziyyə (bu da deskriptorların miqyasını müəyyən etmək üçün statistik prosedura istinad edir) bundan ibarətdir

ki, əgər şəxs yüksək səviyyədə olan deskriptora uyğun davranış nümayiş etdirirsə, eyni kompetensiya üçün orta və başlanğıc səviyyələrdə olan deskriptorlara uyğun davranış da göstərə bilər.

Deskriptorların hər iki siyahısından istifadənin bir neçə variantı var. Bununla yanaşı, bəzi potensial sui-istifadə halları da mövcuddur ki, bunun da qarşısı alınmalıdır.

Deskriptorlardan formal təhsil və qeyri-formal təhsil kontekstində müxtəlif yollarla istifadə edilə bilər. Təlim nəticələrinin dilində tərtib edildikləri üçün, milli tədris planlarından tutmuş məktəb əsaslı tədris planlarına qədər müxtəlif səviyyələrdə kurikulumların hazırlanması üçün istinadlar, həmçinin tədris fəaliyyətinin tərtibatı, tətbiqi və qiymətləndirilməsi üçün bilavasitə əlaqəlidir.

Kompetensiyalar ümumiyyətlə klasterlərdə təşkil olunduğuna görə, müəllimlər müxtəlif kompetensiyalardan deskriptorların birləşməsi ilə əlaqəli davranışları nümayiş etdirmək və tətbiq etmək üçün imkan yaradan təlim fəaliyyətlərini tərtib edə bilərlər. Bu fəaliyyətlər buna görə də kompetensiyaların hazırlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Lakin, deskriptorlar həm də tədris fəaliyyətinin tərtib edilməsində müəllimlər üçün ilham mənbəyi ola bilər və təlim nəticələri də mövcud deskriptorları birləşdirərək uyğunlaşdırmaqla müəyyən edilə bilər.

Bu, təhsil işçiləri üçün 20 kompetensiyanın mümkün qədər çoxunun müvafiq təlim imkanları ilə əhatə olunmasını asanlaşdırır. Təhsil işçilərinin hər bir 447 deskriptorun və ya hətta 135 əsas deskriptorun hər birini ayrıca tədris fəaliyyətləri ilə əhatə etməyi hədəflədiyini düşünmək düzgün olmaz. Birincisi, deskriptorlar toplusu, öyrənlərin səviyyəsini və konkret kontekstini nəzərə alaraq ən uyğun elementləri seçmək və birləşdirmək üçün bir vasitə olaraq görülməlidir. Bank “edilməli olan işlər siyahısı” kimi görülməməlidir. İkincisi, gözlənilən təlim nəticələrini təyin etmək üçün ən uyğun deskriptorları seçərkən müəllimlər nəzərə almalıdırlar ki, tədris fəaliyyətləri bütün öyrənlərin daha yüksək səviyyəyə keçmələri və ya müxtəlif kompetensiyalar üçün bacarıqları sabitləşdirmək və birləşdirmək məqsədilə mənalı imkanlar bəxş etməlidir. Beləliklə, çoxlu sayda öyrənlər buna hazır olmadıqları üçün hədəf yüksək səviyyəli deskriptorlara fokuslanaraq çox yüksək qoyulmamalıdır, və ya sadəcə başlanğıc səviyyədə olan deskriptorları seçməklə çox aşağı səviyyədə də qurulmamalıdır.

Bu, həmçinin, deskriptorların digər mühüm istifadəsi olan qiymətləndirmə ilə də əlaqəlidir. Nəticələri öyrəndikləri üçün, deskriptorların qiymətləndirmə məqsədləri üçün bir istinad olaraq istifadə edilməsi də uyğundur. Bununla birlikdə, deskriptorların tək bir konkret vəziyyətdə performans deyil, səriştəliliyə əsaslandığını vurğulamaq lazımdır. Beləliklə, bir şagirdin müəyyən bir kontekstdə, məsələn, bir tədris fəaliyyəti kontekstində təsadüfən müəyyən bir davranış göstərməsi mümkündür, ancaq o, bunu digər mühitlərdə etməyə bilər. Sadəcə bir deskriptorda əks olunan davranışın bir şagird tərəfindən müşahidə edilməsi o demək deyil ki, o, həmin deskriptor tərəfindən göstərilən kompetensiya səviyyəsinə çatmışdır. Qarşılıqlı olaraq, öyrənin təhsil vəziyyətində deskriptorda əks olunan davranışı göstərməməsi onun səriştəliliyinin aşağı səviyyədə olduğu mənasına gəlmir. Ola bilər ki, konkret vəziyyətdə, həmin anda davranış görünmürdü, lakin digər hallarda öyrənən müvafiq davranışı nümayiş etdirə bilərdi.

Bundan əlavə, qiymətləndirmə apararkən deskriptorların artan xarakterinə görə (miqyasın etibarlılığı, möhkəm statistik prosedura əsaslandığı üçün) qiymətləndirmə apararkən müəllimlərin deskriptorların siyahılarından yoxlama siyahıları kimi istifadə etmələrinə ehtiyac yoxdur. Məsələn, öyrənən orta səviyyədə müəyyən bir kompetensiya üçün deskriptorda əks olunan davranışı ardıcıl şəkildə nümayiş etdirsə, orta səviyyədə digər deskriptorları yoxlamaq lazım deyil, çünki onların mənimsənilməsi ehtimalı yüksəkdir. Bunun əvəzinə, təhsil işçisi öyrənənin yüksək səviyyədə həmin kompetensiyaya uyğun kompetensiyalara müvafiq olaraq davranışların olub olmadığını yoxlamalı və bu davranışlara əməl edilmədiyi təqdirdə sonrakı tədris fəaliyyətlərinin diqqət mərkəzini təşkil edə bilər.

Müsbət ifadələrdə tərtib olunduğu üçün deskriptorlardan istifadə, öyrənənlərin nə edə biləcəyinə imkan yaratmalı, davranış çatışmazlığı gələcək müdaxilələri istiqamətləndirməli və öyrənəni neqativ mənada damğalamaq üçün istifadə edilməməlidir. 6 və 7-ci haşiyələrdə göstərilən hesablanmış deskriptorların yoxlanılmasından da göründüyü kimi, hətta başlanğıc səviyyədəki deskriptorlar hələ də ciddi şəkildə səriştəlilik tələb edir.

Sui-istifadənin digər bir riski, başlanğıc səviyyəli deskriptorda əks olunan davranışın müşahidə olunmadığı zamandır. Öyrənənin hər hansı bir səriştəlilik səviyyəsinin olmadığı qənaətinə gəlmək düzgün olmazdı. Hətta bu vəziyyətdə də öyrənən bəlli bir səviyyəyə sahib ola bilər və başlanğıc səviyyənin deskriptorları öyrənənin növbəti məqsədi ola bilər.

Üstəlik, formal və qeyri-formal mühitlərdə təhsil işçilərinin deskriptordan istifadə etməsi bir neçə mümkün üsullarda öyrənənlər üçün faydalı ola bilər.

Çərçivə həm şəxsi səmərəlilik, həm də müstəqil öyrənmək bacarıqlarını özündə cəmləşdirdiyi üçün, öz inkişaf yolunu planlaşdırmaq və həyata keçirmək üçün öyrənənlər 20 kompetensiyanın hamsını deskriptorların üzərində əks etdirə bilər. Deskriptorların siyahısı uğurlu yolla onların təlim məqsədlərini yönləndirərək nailiyyət və təkmilləşmə şanslarını artırabilir.

Deskriptorlar həm də özünüqiymətləndirmə üçün aktualdır və öyrənmədə tənqidi düşünməyə yardım kimi formal, informal və qeyri-formal təhsil mühitində baş verir. Deskriptorlardan istifadə edərək, öyrənənlər keçmişdə konkret müvafiq vəziyyətdə necə davrandıqlarını və gələcəkdə nə edə biləcəkləri barədə düşünə bilərlər. Dəyərlərə gəldikdə, öyrənənlər həm də düşünə bilərlər ki, vətəndaşlar müvafiq deskriptorların məzmunu rədd etsələr və ya onlara laqeyd yanaşsalar cəmiyyətə nə baş verə bilər.

Nəticədə, deskriptorlar həm pedaqoqlara, həm də öyrənənlərə qiymətli vasitə təqdim edir. Mövcud nəşrin 3-cü cildindəki təlimata daxil olan prinsip və təkliflər (xüsusən, tədris planı, pedaqogika, ümumi məktəb yanaşması) nəzərə alınarsa potensial sui-istifadə riskinin qarşısını almaq olar. Çərçivə istifadəçilərinə deskriptorlardan istifadə etməzdən əvvəl bu fəsillərə müraciət etmələri tövsiyə olunur.

Nəticə

Daha əvvəl qeyd edildiyi kimi, bu cilddə təsvir olunan kompetensiya modelində öyrənənlərin effektiv vətəndaş olmaları və müxtəlif mədəniyyətli demokratik cəmiyyətlərdə bərabərhüquqlu şəraitdə yaşamaları üçün onların əldə etməli olduqları kompetensiyaların ətraflı təsviri var. Bundan əlavə, deskriptorlar, müəllimlərin kurikulumun planlaşdırılmasında, tədris və təlimdə, eləcə də qiymətləndirmədə istifadəsi, kompetensiyalardan praktik istifadə üçün vasitələr təqdim edirlər.

Ümid edirik ki, kompetensiya modeli və deskriptorlar təhsil qərarlarının verilməsi və planlaşdırılması üçün faydalı olacaq. Həmçinin, öyrənənlərin demokratiya və mədəniyyətlərarası kompetensiyalarla təchiz olunmuş vətəndaş kimi həyata hazırlanması üçün təhsil sistemlərinin istifadəsinə təşviq edəcəkdir.

Bundan əlavə, öyrənənlərin müstəqil sosial nümayəndə kimi səlahiyyətənməsi üçün modeldə bir neçə kompetensiya xüsusilə bu məqsədə uyğundur.

Məsələn, öyrənənlər digər mədəniyyətlər, inanclar, dünyagörüşü və təcrübələrə açıq münasibət bəsləyirlərsə, böyüdükləri ənənəvi həyatdan kənara çıxan digər baxış və həyat təzlərini araşdırmağa, təcrübələri və üfüq dairələrini genişləndirməyə hazır olacaqlar. Müstəqil öyrənmək bacarıqları əldə edərlərsə, bu yeni baxış və həyat təzləri ilə bağlı məlumatları müstəqil şəkildə öyrənə biləcəklər və yalnız ətrafdakıların verdikləri məlumatlardan asılı olmayacaqlar. gər onlar analitik və tənqidi düşünmək bacarıqlarına yiyələnsələr, alternativ dünyagörüşü və həyat təzi, yeni məlumatlar və fikirlər ilə bağlı ətraflı araşdırma aparacaq və doğru olub-olmadığına dair öz fikirlərini bildirə biləcəklər. İlavə olaraq, əgər gənclər insan ləyaqəti və hüquqlarını, mədəni müxtəlifliyi və demokratiyanı dəyərləndirməyi öyrənsələr, bu dəyərlər bütün seçimlərinin

və fəaliyyətlərinin əsası olaraq istifadə ediləcək və həyatlarına insan ləyaqəti və insan hüquqlarına hörmət edəcək şəkildə davam etdirəcəklər.

Bir sözlə, şagirdlərin çərçivə tərəfindən müəyyən edilmiş kompetensiyalarla təmin olunması insan hüquqlarına və demokratik proseslərə hörmət kontekstində öz məqsədlərini seçmək və həyat keçirmək üçün vacib bir addımdır. Onları bu kompetensiyalarla təhsil vasitəsilə təmin etmək struktur çatışmazlıqları və bərabərsizlikləri aradan qaldırmaq məqsədilə tədbirlər görməklə yanaşı mədəni cəhətdən də fərqlənən demokratik cəmiyyətlərimizin gələcək sağlamlığı və həmin cəmiyyətdə yaşayan gənclərin inkişaf etməsini təmin etmək baxımından çox vacibdir.

Əsas terminlərin lüğəti

Əlifba sırası ilə terminlərin siyahısı

Yanaşma
Vətəndaş
Vətəndaşlıq
Vətəndaş düşüncəsi
Kompetensiya
Tənqidi anlayış
Mədəniyyət
Demokratiya
Demokratiya mədəniyyəti
Deskriptor
Xarakter
Demokratik vətəndaşlıq üçün təhsil (DVK)
Empatiya
Etnosentrizm
Formal təhsil
İnsan hüquqları təhsili (İHT)
İnformaltəhsil
Mədəniyyətlərarası kompetensiya
Mədəniyyətlərarası dialoq
Bilik
Təlim nəticəsi
Çox perspektivlilik
Qeyri-formal təhsil
Çoxdillilik
Hörmət
Məsuliyyət
Şəxsi səmərəlilik
Bacarıq
Dözümlülük
Qeyri-müəyyənliyə dözümlülük
Dəyər

Kateqoriyaya görə terminlərin siyahısı

Məzmunla əlaqəli terminlər

Vətəndaş
Vətəndaşlıq
Vətəndaş düşüncəsi
Mədəniyyət
Demokratiya
Demokratiya mədəniyyəti
Demokratik vətəndaşlıq üçün təhsil (DVT)
Empatiya
Etnosentrizm
İnsan hüquqları təhsili (İHT)
Mədəniyyətlərarası kompetensiya
Mədəniyyətlərarası dialoq
Çoxperspektivlilik
Çoxdillilik
Hörmət
Məsuliyyət
Şəxsi səmərəlilik
Dözümlülük
Qeyri-müəyyənliyə dözümlülük

Texniki terminlər

Yanaşma
Kompetensiya
Tənqidi anlama
Deskriptor
Xasiyyət
Formal təhsil
İnformal təhsil
Bilik
Təlim nəticəsi
Qeyri-formal təhsil
Bacarıq
Dəyər

Lügət

Yanaşma

Yanaşma fərdin kimisə və ya nəyisə qəbul etməsi üçün (məsələn, bir şəxs, qrup, müəssisə, məsələ, hadisə, simvol) ümumi zehni istiqamətdir. Yanaşmalar ümumiyyətlə dörd komponentdən ibarətdir: yanaşma obyektinə inam və ya fikir, obyektə qarşı duyğu və hiss, obyektin dəyərləndirilməsi (müsbət və ya mənfə), və o obyektə qarşı müəyyən bir şəkildə davranma meyli.

Yanaşmalar gücünə görə, daha doğrusu, onların sabitliyinə, davamlılığına və davranışlara təsirinə görə dəyişir. Açıq və gizli yanaşmalar arasında fərq yarana bilər. Açıq yanaşmalar şüurlu şəkildə əldə edilə və idarə, həmçinin şifahi şəkildə ifadə edilə bilər. Gizli yanaşmalar şüurlu şəkildə əldə edilə və ya idarə edilə bilməz, bunun əvəzinə üz ifadəsi, bədən dili, reaksiya müddəti kimi daha incə və ya gizli davranış formaları

ilə ifadə olunur. Açıq yanaşmalarda edilən dəyişikliklər gizli yanaşmalara uyğun olan dəyişikliklərdə əks olunmaya bilər. Müxtəlif hallarda eyni obyektə açıq və gizli yanaşmanı saxlamaq üçün, ziddiyyətli hiss və qiymətləndirmələr göstərməklə fərqli hallarda eyni obyektə iki və ya daha çox fərqli münasibət qura bilərsiniz.

Vətəndaş

Vətəndaş termininin iki fərqli mənası var:

- ▶ bu dövlətin qanun və qaydaları ilə müəyyən edilmiş bir dövlətin vətəndaşlığının obyektiv hüquqi statusuna sahib biri; bu status adətən həmin şəxsin bu dövlətin pasportuna sahib olub-olmamasına görə indeksləşdirilir;
- ▶ siyasət və ya cəmiyyət tərəfindən siyasi və ya vətəndaş qərarlarının qəbul edilməsindən təsirlənən, bu və ya digər şəkildə siyasi və mülki proseslərdə iştirak edə biləcək hər hansı bir şəxs. Sözün geniş mənasında vətəndaş olanların heç də hamısı qanuni vətəndaş deyil. Məsələn, birinci nəsil immiqrantlar yaşadıkları ölkənin qanuni vətəndaşlığını almaya bilər; lakin onlar icma təşkilatları, həmkarlar ittifaqı üzvlüyü və siyasi birliklər, təzyiqlər qrupu üzvlüyü (məsələn, anti-irqçı, insan hüquqları və ekoloji təşkilatlar) da daxil olmaqla milli seçkilərdə səs verə bilməyələr belə, siyasi və vətəndaş proseslərində digər vasitələrlə iştirak edə bilərlər.

Çərçivənin kontekstində “vətəndaşlar” termini, demokratik qərar qəbulundan təsirlənən və demokratik proseslər və təşkilatlarla əlaqəli olan bütün şəxsləri ifadə etmək üçün istifadə olunur (yalnız müəyyən bir dövlətin vətəndaşlığını düşünənləri təyin etmək əvəzinə).

Vətəndaşlıq

“Vətəndaşlıq” termini iki fərqli mənaya malikdir:

- ▶ şəxsin dövlətlə əlaqədar hüquqi statusu (pasport ilə təsdiqlənir);
- ▶ vətəndaşın demokratik cəmiyyətdə (iştirak əsasında) hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi.

Şəxs – ictimai məsələlərdə iştirak etmədən dövlətin vətəndaşı ola bilər, eyni zamanda vətəndaş olmayan şəxs (hüquqi mənada) vətəndaş tədbirlərində iştirak edərək aktiv vətəndaşlıq nümayiş etdirə bilər.

Çərçivənin kontekstində “vətəndaş” termini, vətəndaşların öz hüquq və vəzifələrini həyata keçirən, demokratik proseslər və təsisatlarda fəal iştirakına aiddir.

Vətəndaş təfəkkürü

Vətəndaş təfəkkürü – ailə və dostlardan başqa, digər insanlara qarşı olan yanaşmadır. Bu, qrupa və ya cəmiyyətə aid olma hissi, qrupdakı digər insanların maarifləndirilməsi, insanın hərəkətlərinin bu insanlara təsirindən xəbərdar olması, qrupun digər üzvləri ilə həmrəylik və qrup qarşısında vətəndaş borcu hissələrini əhatə edir. Vətəndaş təfəkkürünün ifadə edilə biləcəyi qruplar və ya icmalara müəyyən bir coğrafi ərazidə (qonşuluq, qəsəbə və ya şəhər, Avropa və ya Afrika kimi bir qrup ölkələr, ya da dünya həqiqətən “qlobal bir cəmiyyət” olduğu halda), etnik qruplarda, dini qruplarda, istirahət qruplarında və fərdin mənsub olduğu hiss etdiyi istənilən növ sosial və

mədəni qrupda yaşayan insanlar daxildir. Hər bir şəxs çox sayda qruplara və vətəndaş təfəkkürü yanaşmasına məxsus ola bilər.

Demokratik cəmiyyətlərin icmanın rifahına maraq göstərən icma yönümlü insanlara ehtiyacı var. Qarşılıqlı maraq və etimad, ortaq hədəf və müxtəlif mənbələrlə yanaşı öhdəçilik və iştirak etməklə nəticələnir. İnsanlar birbaşa onların fərdi maraqlarından kənarında nəyinsə olduğunu düşündükdə, ictimai həyatda iştirak edirlər. Müasir demokratik cəmiyyətdə vətəndaş təfəkkürü ilə totalitar rejimlərin (vətəndaş təfəkkürlü insanlar öz həqiqi etiqadlarına və qərarlarına əsaslanaraq düşüncə və hərəkət edir) və ya kollektiv cəmiyyətlərdə ümumi yaxşılığa olan narahatlıq ilə qoyulan “vətəndaş vəzifələri” arasında fərq var. (vətəndaş təfəkkürlü insanlar cəmiyyətin maraqları üçün öz maraqlarından imtina etməzlər, ümumi maraqları həll etmək üçün digər şəxslər ilə birlikdə hərəkət edirlər).

Kompetensiya

Kompetensiya müəyyən bir kontekst növü ilə təqdim olunan tələblərə, problemlərə və imkanlara düzgün, səmərəli cavab vermək üçün müvafiq dəyərləri, yanaşmaları, bacarıqları, bilikləri və ya anlayışları bir araya gətirərək istifadə etmək bacarığıdır. Bu, müvafiq dəyərlər, yanaşmalar, bilik, anlayış və kompetensiyalar toplusunu seçmək, aktivləşdirmək, əlaqələndirmək və təşkil etmək, həmçinin, bu vəziyyətlərə uyğun davranış vasitəsilə bunları tətbiq etməyi nəzərdə tutur. “Kompetensiya” termininin qlobal və holistik istifadəsinə əlavə olaraq, “kompetensiyalar” (cəm şəklində) termini Çərçivədə konkret fərdi resurslara (yəni xüsusi dəyərlər, yanaşma, bacarıq, bilik və anlayış) istinad etmək üçün istifadə olunur.

Tənqidi anlama

Tənqidi anlama mənalardan qavranılması və qiymətləndirilməsini əhatə edir, biliklə məşğul olmaq üçün müəyyən bir yol və üsul tələb edir. Bu, bilik üzərində düşüncəni, məzmununu, mənbəyini tənqidi təhlil etməyi, eyni mövzuda müxtəlif baxışları müqayisə etməyi, yeni əldə edilmiş bilikləri əvvəllər müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş biliklərlə əlaqələndirməyi, bilikləri müəyyən bir sosial-mədəni kontekstdə yerləşdirməyi, müxtəlif arqumentlərə əsaslanaraq fərqli fikir və mövqelərini qiymətləndirir. Beləliklə, tənqidi anlama fəal təfəkkürü, başa düşülən və təfsir edilənlərin tənqidi qiymətləndirilməsini əhatə edir (avtomatik, adi, təsiri olmayan təfsirdən fərqli olaraq). Tənqidi anlama təkcə biliyi artırmaqla deyil, onu yeni məzmununda və yaradıcı şəkildə tətbiq etmək bacarığı ilə nümayiş olunur.

Mədəniyyət

Mədəniyyət təkcə sənət və ədəbiyyatı deyil, həm də həyat tərziini əhatə edən cəmiyyətin və ya sosial qrupun fərqli mədəni, maddi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərinin məcmusudur. Maddi (qida, geyim, mənzil, mallar, alətlər, sənət məhsulları və s.), sosial (dil, din, qanunlar, qaydalar, ailə quruluşu, əmək nümunələri, folklor, mədəni simvollar və s.) və mədəniyyətin subyektiv aspektləri (ortaq bilik, inanclar, yanaşmalar, dəyərlər və təcrübələr) fərqləndirilə bilər. Mədəni resursların bu qrupu bütün sosial qrupların hər bir fərdi üzvü arasında və onlar üçün mümkün olan mədəni resursların yalnız bir

hissəsini istifadə etməklə paylanmışdır. Bu, hər bir mədəniyyət qrupundakı dəyişkənliyi izah edir, mübahisəli və aydın olmayan qrup sərhədlərinə gətirib çıxara bilər.

Bu nöqtəyi-nəzərdən, istənilən sosial qrup mədəniyyətə sahib ola bilər, bütün mədəniyyətlər daxili və xarici amillər nəticəsində zamanla dinamik və daimi ola bilər. Bütün insanlar çoxlu sayda qruplara, mədəniyyətlərə mənsubdurlar və müxtəlif mədəni qruplarda iştirak edirlər. Mədəni mənsubiyyətlər də güclü subyektiv ölçüyə malik, axıcı və dinamikdir.

Demokratiya

Demokratiya – xalq tərəfindən və ya onun adından idarəetmə formasıdır, burada hökumətin əsas xüsusiyyəti əksəriyyətin fikirlərinə cavab verməkdir. Demokratiyada, ali hakimiyyət xalqın ixtiyarındadır, birbaşa onlar tərəfindən (birbaşa demokratiya) və ya azad seçki sistemində seçilmiş nümayəndələr (demokratik nümayəndə) tərəfindən həyata keçirilir.

Demokratiyanın sütunları bunlardır:

- ▶ xalqın suverenliyi;
- ▶ idarə olunanların razılığı əsasında hökumət;
- ▶ çoxluğun hökmü
- ▶ azlıq hüquqları;
- ▶ əsas insan hüquqlarının təminatı;
- ▶ azad və ədalətli seçkilər;
- ▶ müvafiq hüquq prosesi;
- ▶ qanun qarşısında bərabərlik;
- ▶ hökumətin konstitusiyaya hüdudları;
- ▶ müstəqil vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının tanınması da daxil olmaqla sosial, iqtisadi və siyasi plüralizm;
- ▶ əməkdaşlıq, ədalətli rəqabət və kompromis dəyərləri.

Müasir demokratik standartlar klassik nümayəndəlik demokratiyasından kənara çıxır, vətəndaşların əsas rolu səsvermə yolu ilə öz nümayəndələrinə dövlət siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət verməkdir. Bunun əvəzinə, mövcud standartlar, dövlət qurumları yaxşı idarəetmə prinsiplərinə uyğun və vətəndaşların dövlətin siyasi tsiklinin bütün mərhələlərində iştirak etmək hüququna malik olduqda iştirakçı demokratiya formasını alır.

Demokratiya mədəniyyəti

Demokratiya yalnız qurumların məcmusu deyil. Sağlam bir demokratiyanın mühüm hissəsi demokratik vətəndaş mədəniyyətinin inkişafından asılıdır.

“Demokratiya mədəniyyəti” termini, demokratiyanın demokratik institutlar və qanunlar mövcud olmadıqda mövcud ola bilmədiyini vurğulayır, bu cür institutlar və qanunlar demokratiya mədəniyyətinə, yəni vətəndaşların və qurumların paylaşdığı demokratik dəyərlərə, yanaşma və təcrübələrə əsaslanmasa, praktik olaraq işləyə bilməz. Bunlardan başqa, qanunun aliliyinə və insan hüquqlarına sadıqlıq, ictimai səhədə öhdəlik,

münaqişələrin sülh yolu ilə həll edilməsinə inam, müxtəlifliyi tanımaq və hörmət etmək, öz fikrini azad ifadə etmək istəyi, başqalarının fikirlərini dinləmək istəyi, əksəriyyət tərəfindən qəbul edilən qərarlara bağlılıq, azlıqların müdafiəsinə və hüquqlarına sadıqlıq, mədəni müxtəlifliklər üzrə dialoqa hazır olmaq da bunlara aiddir. Buraya həm insanların davamlı rifahı, həm də yaşadığımız mühit üçün narahatlıq daxildir.

Deskriptor

Deskriptor – bir öyrənənin müşahidə edilə və qiymətləndirilə bilən davranışını izah edən bir ifadədir. Onlar öyrənənin konkret kompetensiya üzrə səriştəliliyin müəyyən səviyyəsinə çatıb-çatmamağını nümayiş etdirir. Deskriptorlar müsbət və bir-birindən müstəqil şəkildə tərtib olunur.

Dispozisiya (meyllilik)

Dispozisiya – kənar məcburiyyət və ya mükafat olmadıqda geniş bir şəraitdə düşüncə, hissetmə və ya davranışın müəyyən nümunələrini nümayiş etdirmək üçün sabit və ardıcıl bir meyl kimi istifadə edilən daxili psixioloji faktorların davamlı təşkilidir. Dispozisiyanı imkanlardan fərqləndirmək lazımdır. Məsələn, insanlar istədikdə, bir məsələdə öz mövqelərinə zidd olan arqumentlər yarada bilərlər (onların belə bir imkanı var), lakin onlar, adətən, bunu etmirlər (onların buna dispozisiyası yoxdur). Eynilə, insanlar müəyyən bir davranış növü ilə məşğul olmaqda tələb olunan bacarıqlar, bilik və anlayışa sahib ola bilərlər, lakin onlardan istifadə etmək istəyi olmaya bilər. Buna görə dispozisiya üstünlük və niyyətlərin bir çoxluğu və bu çoxluğun müəyyən bir şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verən bir sıra qabiliyyətdir. Dispozisiya bu Çərçivədən xaric olunur, çünki onlar bütün çərçivə - davranış vasitəsilə kompetensiyaların seçilməsi və yerləşdirilməsi kimi kompetensiyanın izahında açıq şəkildə qeyd olunur. gər kompetensiyalara təşkil edilib, istifadə edilmirsə (davranışda onlardan istifadə etmək meyli yoxdursa), fərd kompetent sayıla bilməz. Başqa sözlə, davranışda öz kompetensiyalarından istifadə etmək qabiliyyəti, kompetensiya anlayışına xasdır.

Demokratik vətəndaşlıq təhsili (DVT)

Demokratik vətəndaşlıq təhsili– təlim, maarifləndirmə, məlumat, təcrübələr və məqsədli fəaliyyətlər, öyrənənləri bilik, bacarıqlar və anlayışla təchiz etmək, yanaşma və davranışları inkişaf etdirməklə cəmiyyətdəki demokratik hüquq və vəzifələri həyata keçirmək, müdafiə etmək üçün səlahiyyət vermək, demokratiyanın və qanunun aliliyinin təbliği, qorunması məqsədi ilə müxtəlifliyi dəyərləndirmək və demokratik həyatda fəal iştirak etməkdir.

Demokratik vətəndaşlıq yalnız vətəndaşın hüquqi statusu və səsvermə hüququ ilə məhdudlaşmır, demokratik vətəndaşlıq təhsili, demokratik cəmiyyətdə həyatın bütün sahələrini əhatə edir və buna görə davamlı inkişaf, əlilliyi olan insanların cəmiyyətdə iştirakı, genderin əsas amilə çevrilməsi, terrorizmin qarşısının alınması və s. geniş mövzularla əlaqəlidir.

Empatiya

Empatiya başqalarının düşüncələrini, inanclarını və hisslərini anlamaq və əlaqələndirmək, dünyanı digər insanların nöqteyi-nəzərindən görmək üçün tələb

olunan kompetensiyalar toplusudur. Empatiya özünün psixoloji istinad çərçivəsindən kənara çıxmaq bacarığını (öz nöqteyi-nəzərindən həll etmək) və başqa bir insanın düşüncə tərzini və baxışını təsəvvür etmək və anlamaq bacarığını əhatə edir. Bu bacarıq digər insanların mədəni mənsubiyyətlərini, dünyagörüşlərini, inanclarını, maraqlarını, duyğularını, istəklərini və ehtiyaclarını təsəvvür etmək üçün əsasdır.

DMK modelində empatiya bir bacarıq olaraq görülür, baxmayaraq ki, gündəlik və ya elmi açıqlamada başqa mənalar olsa da (məsələn, emosional yoluxma ilə əlaqədar olaraq, bir insan başqa bir insanın emosiyasını “tutur” və paylaşır. Empatiyanın üç fərqli forması ayırd edilir:

- ▶ idrak perspektivi – digər insanların hisslərini, düşüncələrini və inanclarını başa düşmək və anlamaq bacarığı;
- ▶ perspektivin effektiv qavranılması – digər insanların duyğularını, hisslərini və ehtiyaclarını anlamaq və başa düşmək bacarığı;
- ▶ bəzən “şəfqətli empatiya” və ya “empatik narahatlıq” adlandırılan simpatiya – idrak və ya effektiv vəziyyətləri və ya maddi vəziyyətlərini, şərtlərini dərk etməyə əsaslanan digər insanlara qarşı mərhəmət və narahatlıq hisslərini yaşamaq bacarığı.

Etnosentrizm

Etnosentrizm – bu, hər bir insanın özünün ilkin mədəniyyətinin hər şeyin mərkəzində olduğu məsələlərə baxışdır, bütün digər mədəniyyətlər buna əsasən ölçülür və ona istinadən qiymətləndirilir. Həmçinin, etnosentrizm, ayrıca bir qrupun digərlərindən üstün olduğunu düşünməsi ilə ifadə olunan bir qərəz kimi başa düşülür.

Etnosentrizmin üç forması ayırd edilə bilər:

- ▶ inkar etmə: digər mədəniyyətlər haqqında cahil və ya sadələvh müşahidələrə səbəb olan mədəni fərqi idraklı şəkildə anlamağın mümkün olmaması və ya rədd edilməsi.
- ▶ müdafiə: mədəni fərqliliyin qəbul edilməsi, öz mədəniyyətindəki dəyişikliklərin mənfi qiymətləndirilməsi ilə birləşdirilmişdir. Fərq nə qədər böyük olarsa, qiymətləndirmə də bir o qədər mənfidir. Bu, “biz və onlar” ikili təfəkkürü ilə xarakterizə olunur.
- ▶ fərqi minimuma endirilməsi: bütün insanların mahiyyətə eyni olduğunu hesab edərək zahiri mədəni fərqləri tanımaq və qəbul etmək, insanların oxşarlığını və əsas dəyərlərin ümumiliyin (ortaqlığını) vurğulamaq, lakin ortaqlığın əsasını etnosentrik baxımdan müəyyənləşdirmək (hamı mahiyyət etibarilə “bizə” bənzəyir).

Formal təhsil

Formal təhsil – məktəbəqədər təhsil və ibtidai məktəbdən, orta məktəb və universitetə qədər davam edən strukturlaşdırılmış təhsil və təlim sistemidir. Bu, ümumi və ya peşə təhsili müəssisələrində baş verir və sertifikatlaşdırmaya gətirib çıxarır.

İnsan hüquqları təhsili (İHT)

İnsan hüquqları təhsili, öyrənmələri bilik, bacarıq və anlayışla təmin etmək və onların yanaşma və davranışlarını inkişaf etdirmək, onlara ümumbəşəri bir mədəniyyətin qurulmasına və qorunmasına töhfə vermək üçün təlim, məlumatlandırma, təcrübə və fəaliyyətdir. İnsan hüquqları təhsili üç aspektdən ibarətdir:

- ▶ İnsan hüquqlarını haqqında təlim, insan hüquqları, onların nədən ibarət olduğu və necə qorunması haqqında bilik;
- ▶ insan hüquqları ilə əlaqəli təhsilin təşkili və verilməsinin insan hüquqları dəyərlərinə uyğun olmasının vacibliyini qəbul edərək, insan hüquqları vasitəsilə öyrənmək (məsələn, iştirak, fikir və ifadə azadlığı) və insan hüquqlarının tədrisində təlim prosesi təlimin məzmunu qədər vacibdir;
- ▶ öyrənmələrin insan hüquqları dəyərlərini həyatlarında tətbiq etmələri və fəaliyyət göstərmələri üçün bacarıqlar, yanaşma və dəyərləri inkişaf etdirərək insan hüquqları təhsili;

İnformal təhsil

İnformal təhsil, hər bir insanın öz mühitindəki təhsil təsirləri və resursları, yanaşmalar, dəyərlər, kompetensiya və biliklərə yiyələndiyi ömür boyu bir prosesdir (ailə, həmyaşıdlar qrupu, qonşular, görüşlər, kitabxana, kütləvi informasiya vasitələri, onlayn media, iş, oyun və s.).

Mədəniyyətlərarası kompetensiya

Mədəniyyətlərarası kompetensiya, mədəniyyətlərarası vəziyyətin təqdim etdiyi tələblərə, problemlərə və imkanlara düzgün və effektiv cavab vermək üçün müvafiq psixoloji resursları təşkil və tətbiq etmək bacarığıdır. Daha dəqiq desək, birinə imkan verən dəyərlər, yanaşmalar, kompetensiyalar, biliklər və tənqidi anlayışların birləşməsini özündə ehtiva edən fəaliyyət vasitəsilə tətbiq edilir:

- ▶ fərqli mədəni əlaqələri olan insanları başa düşmək və hörmət etmək;
- ▶ bu cür insanlarla qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyət qurarkən müvafiq, effektiv və hörmətlə yanaşmaq;
- ▶ belə insanlarla müsbət və konstruktiv əlaqələr qurmaq.

“Hörmət” o deməkdir ki, biri digərinə müsbət yanaşır, qiymətləndirir və dəyərləndirir; “müvafiq olan” vəziyyətin bütün iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqənin gözlənilən mədəniyyət normaları çərçivəsində baş tutmasından eyni dərəcədə məmnun olduqlarını bildirir; “səmərəli” isə cəlb olunanların qismən bir hissəsi qarşılıqlı fəaliyyətdə məqsədlərinə çata bilirlər.

Mədəniyyətlərarası dialoq

Mədəniyyətlərarası dialoq, özlərini bir-birlərindən fərqli mədəniyyət mənsubiyyətləri kimi qəbul edən şəxslər və ya qruplar arasında qarşılıqlı anlaşma və hörmət əsasında açıq fikir mübadiləsidir. Bu, özünü ifadə etmək azadlığı və qabiliyyəti, həmçinin başqalarının fikirlərini dinləmək üçün hazırlıq və bacarıq tələb edir. Mədəniyyətlərarası dialoq, qəbul edilən mədəni ayrılıqlar arasında konstruktiv əlaqəni inkişaf etdirir, dözümsüzlük,

qərəz və stereotipləri azaldır, siyasi, sosial, mədəni və iqtisadi inteqrasiyaya, mədəni müxtəlif cəmiyyətlərin birliyinə kömək edir. Bərabərliyi, insan ləyaqətini və ümumi məqsəd hissini aşılayır. Müxtəlif dünya görüşləri və təcrübələrini daha dərinləndirərək dərk etmək, əməkdaşlıq və iştirakı (və ya seçim etmək azadlığı) artırmaq, şəxsi inkişafa və dəyişikliyə icazə vermək, başqalarına hörməti artırmaq məqsədi daşıyır.

Mədəniyyətlərarası dialoq çətin proses ola bilər. Bu, xüsusilə, iştirakçıların bir-birini mübahisəli münasibətləri (məsələn, keçmiş və ya indiki silahlı qarşıdurma nəticəsində) olan mədəniyyətlərin nümayəndələri kimi qəbul etdikləri və ya qarşı qrup tərəfindən ciddi zərər gördüklərinə inandıqda (məsələn, açıq-aşkar ayrı-seçkilik, maddi istismar və ya soyqırım) meydana çıxan bir haldır. Belə bir şəraitdə mədəniyyətlərarası dialoq, yüksək mədəniyyətlərarası kompetensiya, əhəmiyyətli dərəcədə emosional, sosial həssaslıq, öhdəlik, əzmkarlıq və cəsarət tələb edərək həddən artıq çətin ola bilər.

Bilik

Bilik, bir insanın sahib olduğu və anlama anlayışı ilə sıx əlaqəli olan strukturlaşdırılmış və bir-biri ilə əlaqəli məlumatların məcmusudur. Təhsildə bilik tədris proqramının zəruri bir elementi olaraq görülür və əksər hallarda tədrisin məzmunu adlanır, bəşəriyyətin zamanla topladığı əsas elementləri əhatə edir.

Təlim nəticəsi

Təlim nəticəsi, öyrənmə prosesi başa çatdıqdan sonra şagirdin bilməli, başa düşməli və ya nümayiş etdiməyi bacarmalı olduğu prosesdir.

Çoxperspektivlilik

Çoxperspektivlilik – vəziyyətə, hadisəyə, təcrübəyə, sənədlərə, mediada, cəmiyyətdə və mədəniyyətdə nümayəndələrə, özünə əlavə olaraq bir neçə baxışnəzərə alaraq təhlil və təqdimat etməkdir. Çoxperspektivliliyə daxildir:

- ▶ hər kəsin, o cümlədən özünün də mədəni, təhsil, ailə mənşəli, şəxsi tarixçəsi, şəxsiyyəti, koqnitiv və effektiv proseslər tərəfindən müəyyənləşdirilən qismən və qərəzli baxışları olduğunu qəbul etmək;
- ▶ digər insanların dünyagörüşlərinin mədəni və şəxsi mövqelərinə nəzər yetirildikdə, bizim düşündüyümüz qədər etibarlı ola biləcəyini qəbul etmək;
- ▶ digər insanların dünyanı gördüyü kimi görmək cəhdində psixoloji nöqtəyi-nəzərini qəbul etmək istəyi və qabiliyyəti (empatiyanın bir tərəfi olan "fikir almaq" bacarığı).

Qeyri-formal təhsil

Qeyri-formal təhsil formal təhsil şəraitindən kənarında bir sıra kompetensiya və bacarıqları inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı planlaşdırılmış təhsil proqramıdır.

Plurilinqualizm

Plurilinqualizm fərdin hər birinin kompetensiya səviyyəsindən asılı olmayaraq bir neçə dili həssaslıqla və ya məsuldarlıqla istifadə etmək qabiliyyətidir.

Hörmət

Hörmət müsbət dəyər və diqqət tələb edən, əhəmiyyəti, dəyər və qiyməti olan bir şeyə və ya bir kimsəyə (məsələn, bir insana, bir inanca, bir simvola, prinsipə, təcrübəyə) yönəlmiş yanaşmadır. Hörmət olunan obyektin xüsusiyyətindən asılı olaraq hörmət çox fərqli formalarda ola bilər (məs. məktəb qaydalarına hörmət və ya təbiətə hörmətlə müqayisədə böyüyün məsləhətinə hörmət). Demokratiya mədəniyyəti kontekstində xüsusilə vacib olan hörmətin bir növü fərqli mədəniyyət mənsubiyyəti və ya inancları, fikirləri və ya təcrübələri ilə fərqlənən digər insanlara xas olan hörmətdir. Bu cür hörmət razılığa, hörmət edilən şeyin qəbul edilməsi və ya dəyişilməsini tələb etmir – bunun əvəzinə, mövcud fərqləri tanıyaraq və qəbul edərək, başqalarını və özündən fərqli olanları müsbət qiymətləndirməkdir. Həm qarşılıqlı demokratik, həm də başqaları ilə mədəniyyətlərarası dialoqun sadələşdirilməsi üçün hörmət yanaşması tələb olunur. Bununla yanaşı, məhdudiyətlər hörmət əsasında qoyulmalıdır – məsələn, digərlərinin ləyaqətini və insan hüquqlarını pozan hörmət etiqadlara, fikirlərə, həyat tərzlərinə və ya təcrübələrə əsalanmalıdır.

Buna görə hörmət aşağıdakıları əhatə edir:

- ▶ daxili əhəmiyyətə, dəyər və ya qiymətə malik olduğuna dair qərara əsaslanaraq kiməsə qarşı müsbət yanaşma və hörmət;
- ▶ mədəni mənsubiyyətindən, inanclarından, fikirlərindən, həyat tərzindən və ya təcrübələrindən asılı olmayaraq digər insanlara bərabər hüquqlu insan kimi müsbət yanaşma və hörmət;
- ▶ başqalarının ləyaqət və insan hüquqlarını pozmadığı təqdirdə digər insanların qəbul etdiyi inanclara, fikirlərə, həyat təzi və təcrübələrinə müsbət yanaşma və hörmət.

Məsuliyyət

Məsuliyyət insanın öz hərəkətlərinə yanaşmasıdır. Bura, öz hərəkətləri barədə düşünmək, mənəvi cəhətdən məqbul bir şəkildə hərəkət etmək niyyətlərini formalaşdırmaq, bu hərəkətləri vicdanla yerinə yetirmək və bu hərəkətlərin nəticələrinə görə cavabdeh olmaq aid edilir. Bir şəxsin müəyyən bir şəkildə hərəkət etməsi üçün əxlaqi bir öhdəliyi olduqda məsuliyyət yaranır, bu hərəkəti etdiyinə və ya belə bir hərəkət etməməsinə görə tərif və günahlandırılmağa layiqdir. Məsuliyyət cəsarət tələb edə bilər, çünki prinsiplə mövqə tutmaq müstəqil hərəkət etmək, cəmiyyət normalarına qarşı hərəkət və ya səhv hesab olunan kollektiv qərara etiraz etməklə nəticələnə bilər. Buna görə də, bəzən vətəndaş təfəkkürü və mənəvi məsuliyyət arasında gərginlik ola bilər (digər insanlara qarşı həmrəylik və sədaqət kimi qiymətləndirilir). Fərdin öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşımaya verilməmiş hallarda fəaliyyətə keçmək üçün qərarlar qəbul etməsi (bəzi hallarda heç bir tədbir görməyə də bilər) daxildir.

Şəxsi səmərəlilik

Şəxsi səmərəlilik şəxsin özünə yanaşmasıdır. Bura, müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün tələb olunan fəaliyyətləri yerinə yetirmək qabiliyyətinə pozitiv inam, məsələləri başa düşə biləcəyinə inam, tapşırıqları yerinə yetirmək üçün uyğun metodları seçmək, maneələri və yeni problemləri idarə etmək, baş verənlərə təsir etmək və dünyada fərq yaratmaq aiddir. Beləliklə, şəxsi səmərəlilik öz gücünə inamla bağlıdır. Aşağı şəxsi səmərəlilik yüksək

səviyyədə kompetensiya olduqda belə, demokratiya və mədəniyyətlərarası davranışa mane ola bilər, eyni zamanda qeyri-real olaraq yüksək effektivlik məyusluq və xəyal qırıqlığına səbəb ola bilər. Optimal yanaşma fərdləri yeni problemlərin öhdəsindən gəlməyə təşviq edən və onları narahat edən məsələlər barədə tədbirlər görməsinə imkan yaradan, real qiymətləndirilmiş yüksək qabiliyyət səviyyəsinə birləşdirilmiş nisbətən yüksək şəxsi səmərəlilikdir. Şəxsi səmərəliliyə, həmçinin, demokratik iştirakda şəxsi səmərəlilik, demokratik məqsədlərə çatmaq üçün zəruri hesab edilən fəaliyyətlər və (həmçinin, qərar və fəaliyyətlər ədalətsiz olduqda səlahiyyətli şəxslər və qüvvələrə qarşı mübarizə aparmaq daxildir) özünəməxsus fərqli mədəniyyətlərə mənsub olduğu qəbul edilən insanlarla mədəniyyətlərarası dialoqa inam hissi daxildir.

Bacarıq

Çərçivə kontekstində bir bacarıq müəyyən bir sona və ya məqsədə çatmaq üçün uyğunlaşma üsulu ilə düşüncə və ya davranışın mürəkkəb, yaxşı təşkil edilmiş bir formasını həyata keçirmək qabiliyyətidir.

Tolerantlıq

Tolerantlıq ictimai bir fenomen və ya fərdlərin yanaşması kimi şərh edilə bilər. gər diqqət insan yanaşması kimi tolerantlığa yönəldilsə, dözümlülüyün üç mümkün təsiri var:

- ▶ dözümsüzlüyün antonimi olaraq öz baxışlarınızı və ya təcrübələrinizi başqalarına təlqin etmədən qəbul etməyi və açıqlığı nəzərdə tutur;
- ▶ Latın etimologiyası ilə əlaqəli bir himayədar yanaşma kimi: bəyənmədiyimiz və ya nifrət etdiyimiz bir şeyə "dözmək" kimi tolerantlıq. Bu, tez-tez dözümlən başqasına dözən birindən balanssız bir əlaqəni ifadə edən "dözmək" feli ilə əlaqələndirilir;
- ▶ fərdi səviyyədə barışıq məsələsinin həllində faydalı bir fikir olaraq bütün insanların bərabər dəyər və ləyaqətinə və ya dəyərlər, inanclar və ya təcrübələrlə bağlı güclü bir fikir ayrılığına olan inam. Bu baxımdan, tolerantlıq insan ləyaqətinə hörmət etmək öhdəliyi əsasında fikir və təcrübələri özlərindən fərqli olanlara qarşı ədalətli və obyektiv yanaşma kimi müəyyən edilir.

Bu üçüncü aspekt tolerantlığın üç zəruri şərtinin vacibliyini nəzərdə tutur:

- ▶ ilkin şərt: fərqlilik və ya başqa bir şəxslə qarşıdurma vəziyyəti;
- ▶ prosedur: hər cür zorakılığa yol verməmək, anlaşılmazlıqların və ya səbr/qarşıdurmanın öhdəsindən gəlmək üçün zorakı olmayan yolların axtarışı;
- ▶ motivasiya: zorakı olmayan bir həll yolu tapmaq və ya digər insanların hüquq və ləyaqətini dəyərləndirməyə əsaslanan fikir ayrılığı ilə bağlı qərar.

Müəyyən vəziyyətlərdə tolerant olmamaq lazımdır – məhdudiyətlər var. Məsələn, irqi ayrı-seçkiliyə tolerant yanaşmamalıyıq. Yuxarıda göstərilən üçüncü yanaşma bütün insanların ləyaqətinə hörmət və insan hüquqlarının təməl bərabərliyinə əsaslanmışdır. Bu, Çərçivədə hörmət üçün verilən tərifi daxil edilmişdir.

Qeyri-müəyyənliyə dözümlülük

Qeyri-müəyyənliyə dözümlülük qeyri-müəyyən və bir çox ziddiyyətli şərtlərə imkan verən vəziyyətlərə aiddir. Qeyri-müəyyənliyə dözümlü insanlar bu cür obyektləri,

hadisələri və situasiyaları müsbət şəkildə qiymətləndirir və onlarla konstruktiv davranır, qeyri-müəyyənliyə dözümlü olmayan insanlar isə qeyri-müəyyən vəziyyətlərə dair sərt vahid dünyagörüşü qəbul edirlər və dünya haqqında düşüncələrində çevikdirlər.

Dəyər

Dəyər – fəaliyyəti stimullaşdıran və bir çox hallarda həyatda bir rəhbər prinsip kimi arzu olunan bir hədəfə inamdır. Dəyərlər nə etməli və ya düşünməli olduğumuza dair tənzimləyici, tövsiyə keyfiyyətinə malikdir. Dəyərlər standartlar və meyarlar təklif edir: dəyərləndirmələr etmək; fikirlərin, yanaşmaların və davranışların əsaslandırılması; davranışı planlaşdırmaq və alternativlər arasında qərar vermək, başqalarına təsir göstərməyə çalışmaq; və özünü başqalarına təqdim etmək. Dəyərlər emosiyalarla ona görə əlaqəlidir ki, onlar aktivləşdikdə hisslərlə dolur. Həmçinin onlar, daha konkret əlaqələrin təşkil olunduğu ətraf strukturları təmin edir. Onlar yanaşmalara təsir göstərir, insan dəyərlərini qiymətləndirmək, onların yanaşma və davranışları barədə proqnoz verməyə kömək edə bilər. İnsanlar dəyərlərini nisbi əhəmiyyəti baxımından iyerarxiyalara ayırırlar və dəyərlərin nisbi əhəmiyyəti ömür boyu dəyişir. Fərdi psixoloji səviyyədə dəyərlər insanların fəaliyyətlərinin əsas səbəbi kimi müraciət etdikləri daxili sosial anlayış və ya mənəvi inancları birləşdirir. Lakin, dəyərlər yalnız fərdi əlamətlər deyil, həm də nəyin doğru, yaxşı olduğu, həmçinin qorunmağa ehtiyac olduğu barədə sosial razılıqdır. Bunlar, nə hərəkətlərin özü, nə də nə zaman ediləcəyi ilə bağlı xüsusi siyahı deyil, fəaliyyətə istiqamət verən kodlar və ya ümumi prinsiplərdir. Bəzi davranış seçimləri və başqaları üçün mükafatlara görə sanksiyaların altında dəyərlər durur. Dəyər sistemi gözlənilən və ümid edilən, tələb olunan və qadağan olunanları təqdim edir.

Sales agents for publications of the Council of Europe

Agents de vente des publications du Conseil de l'Europe

BELGIUM/BELGIQUE

La Librairie Européenne -
The European Bookshop
Rue de l'Orme, 1
BE-1040 BRUXELLES
Tel.: + 32 (0)2 231 04 35
Fax: + 32 (0)2 735 08 60
E-mail: info@libeurop.eu
<http://www.libeurop.be>

Jean De Lannoy/DL Services
c/o Michot Warehouses
Bergense steenweg 77
Chaussée de Mons
BE-1600 SINT PIETERS LEEUW
Fax: + 32 (0)2 706 52 27
E-mail: jean.de.lannoy@dl-servi.com
<http://www.jean-de-lannoy.be>

CANADA

Renouf Publishing Co. Ltd.
22-1010 Polytek Street
CDN-OTTAWA, ONT K1J 9J1
Tel.: + 1 613 745 2665
Fax: + 1 613 745 7660
Toll-Free Tel.: (866) 767-6766
E-mail: order.dept@renoufbooks.com
<http://www.renoufbooks.com>

CROATIA/CROATIE

Robert's Plus d.o.o.
Marasovičeva 67
HR-21000 SPLIT
Tel.: + 385 21 315 800, 801, 802, 803
Fax: + 385 21 315 804
E-mail: robertsplus@robertsplus.hr

CZECH REPUBLIC/ RÉPUBLIQUE TCHÈQUE

Suweco CZ, s.r.o.
Klecakova 347
CZ-180 21 PRAHA 9
Tel.: + 420 2 424 59 204
Fax: + 420 2 848 21 646
E-mail: import@suweco.cz
<http://www.suweco.cz>

DENMARK/DANEMARK

GAD
Vimmelskaflet 32
DK-1161 KØBENHAVN K
Tel.: + 45 77 66 60 00
Fax: + 45 77 66 60 01
E-mail: reception@gad.dk
<http://www.gad.dk>

FINLAND/FINLANDE

Akateeminen Kirjakauppa
PO Box 128
Keskuskatu 1
FI-00100 HELSINKI
Tel.: + 358 (0)9 121 4430
Fax: + 358 (0)9 121 4242
E-mail: akatilaus@akateeminen.com
<http://www.akateeminen.com>

FRANCE

Please contact directly /
Merci de contacter directement
Council of Europe Publishing
Éditions du Conseil de l'Europe
F-67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: + 33 (0)3 88 41 25 81
Fax: + 33 (0)3 88 41 39 10
E-mail: publishing@coe.int
<http://book.coe.int>

Librairie Kléber
1, rue des Francs-Bourgeois
F-67000 STRASBOURG
Tel.: + 33 (0)3 88 15 78 88
Fax: + 33 (0)3 88 15 78 80
E-mail: librairie-kléber@coe.int
<http://www.librairie-kléber.com>

NORWAY/NORVÈGE

Akademika
Postboks 84 Blindern
NO-0314 OSLO
Tel.: + 47 2 218 8100
Fax: + 47 2 218 8103
E-mail: support@akademika.no
<http://www.akademika.no>

POLAND/POLOGNE

Ars Polona JSC
25 Obroncow Street
PL-03-933 WARSZAWA
Tel.: + 48 (0)22 509 86 00
Fax: + 48 (0)22 509 86 10
E-mail: arspolona@arspolona.com.pl
<http://www.arspolona.com.pl>

PORTUGAL

Marka Lda
Rua dos Correiros 61-3
PT-1100-162 LISBOA
Tel: 351 21 3224040
Fax: 351 21 3224044
E mail: apoio.clientes@marka.pt
www.marka.pt

RUSSIAN FEDERATION/ FÉDÉRATION DE RUSSIE

Ves Mir
17b, Butlerova ul. - Office 338
RU-117342 MOSCOW
Tel.: + 7 495 739 0971
Fax: + 7 495 739 0971
E-mail: orders@vesmirbooks.ru
<http://www.vesmirbooks.ru>

SWITZERLAND/SUISSE

Planetis Sàrl
16, chemin des Pins
CH-1273 ARZIER
Tel.: + 41 22 366 51 77
Fax: + 41 22 366 51 78
E-mail: info@planetis.ch

TAIWAN

Tycoon Information Inc.
5th Floor, No. 500, Chang-Chun Road
Taipei, Taiwan
Tel.: 886-2-8712 8886
Fax: 886-2-8712 4747, 8712 4777
E-mail: info@tycoon-info.com.tw
orders@tycoon-info.com.tw

UNITED KINGDOM/ROYAUME-UNI

The Stationery Office Ltd
PO Box 29
GB-NORWICH NR3 1GN
Tel.: + 44 (0)870 600 5522
Fax: + 44 (0)870 600 5533
E-mail: book.enquiries@tso.co.uk
<http://www.tsoshop.co.uk>

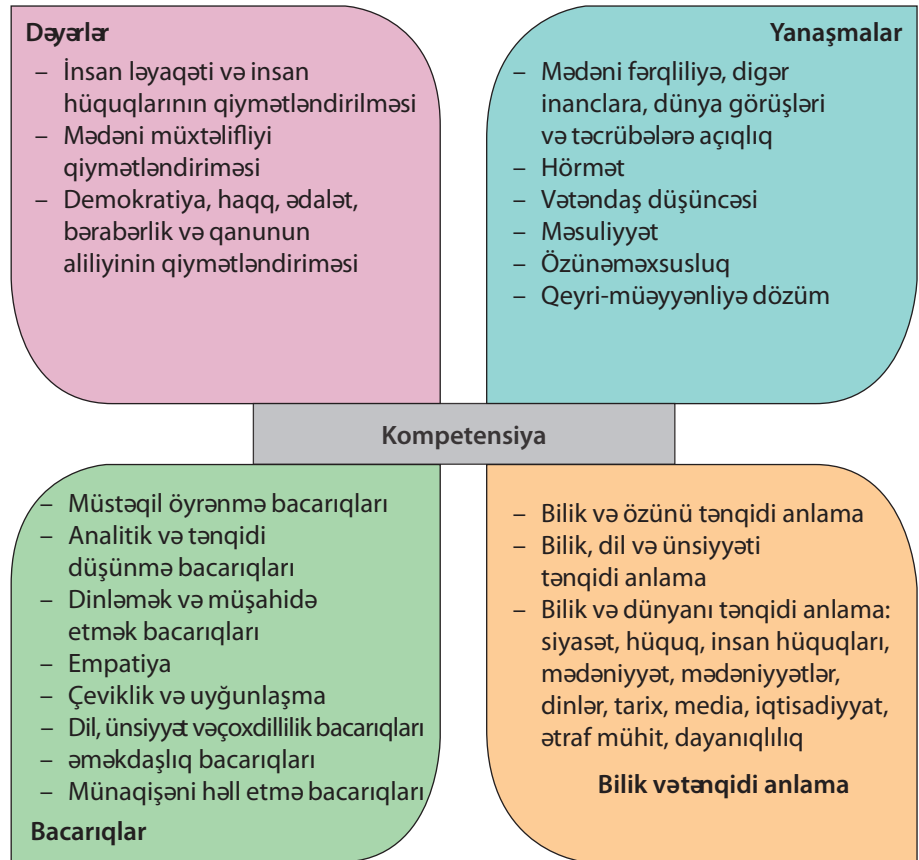
UNITED STATES and CANADA/ ÉTATS-UNIS et CANADA

Manhattan Publishing Co
670 White Plains Road
USA-10583 SCARSDALE, NY
Tel: + 1 914 472 4650
Fax: + 1 914 472 4316
E-mail: coe@manhattanpublishing.com
<http://www.manhattanpublishing.com>

Council of Europe Publishing/Éditions du Conseil de l'Europe
F-67075 STRASBOURG Cedex

Tel.: + 33 (0)3 88 41 25 81 – Fax: + 33 (0)3 88 41 39 10 – E-mail: publishing@coe.int – Website: <http://book.coe.int>

Kompetensiya modelinədaxil edilmiş 20 kompetensiya

Avropa Şurası insan haqlarını, demokratiyanı və qanunun aliliyini təbliğ edir və qoruyur. Bu prinsiplər illərlə Avropa cəmiyyətlərinin və siyasi sistemlərinin təməl daşları olmuşdur. Buna baxmayaraq, bu prinsiplərin daim qorunması lazımdır və ən azı iqtisadi və siyasi böhran dövrlərində vacibdir.

Əksər insanlar demokratiyanın xalq adından idarəetmə forması demək olduğu ilə razılaşaçaqlar. Bu sistemin fəaliyyəti üçün elə qurumların olması lazımdır ki, o qurumlar müntəzəm, azad və ədalətli seçkiləri, çoxluğun hakimiyyətini və hökuməti təmin edən hesabatlılığı təqdim edə bilsin.

Lakin bu qurumlar vətəndaşların aktiv olmadığı müddətdə onların demokratik dəyərlərə və münasibətlərə sadiq olmadığı bir zamanda fəaliyyət göstərə bilməz.

Bu prosesdə təhsilin mərkəzi rolu var və bu İstinad Çərçivəsi təhsildə tədris, öyrənmə və qiymətləndirmə sistemlərində demokratiya mədəniyyətini dəstəkləyir, əlaqəli bir mərkəz və geniş yanaşma təmin edir.

Bu birinci cildə 2016-cı ilin aprel ayında Brüsseldə Avropa təhsil nazirləri tərəfindən təsdiqlənmiş demokratiya mədəniyyəti kompetensiyaları modeli verilmişdir. Burada həmçinin Çərçivənin yaranmasının tarixi, istifadə üçün təlimat, ikinci cilddəki deskriptorların rolu, açar terminlərin mənası yer alır. Çərçivədən istifadəyə dair digər göstərişlər üçüncü cilddə verilir.

www.coe.int

Avropa Şurası qitənin aparıcı insan haqları təşkilatıdır. O, Avropa İttifaqının bütün üzvləri daxil olmaqla 46 üzv dövlətdən ibarətdir. Avropa Şurasının bütün üzv dövlətləri insan hüquqlarını, demokratiyanı və qanunun aliliyini qorumaq üçün nəzərdə tutulmuş Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını imzalamışdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi üzv dövlətlərdə Konvensiyanın icrasına nəzarət edir.

**Üç cilddən ibarət olan nəşrin 1-ci cildi
Ayrı-ayrı satılmamalıdır**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE